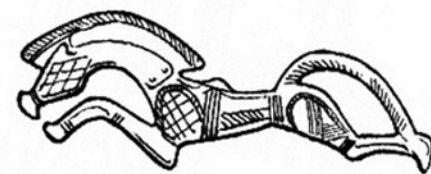

МАХ МУ

2
—
00

Журнал выходит с мая 1934 года

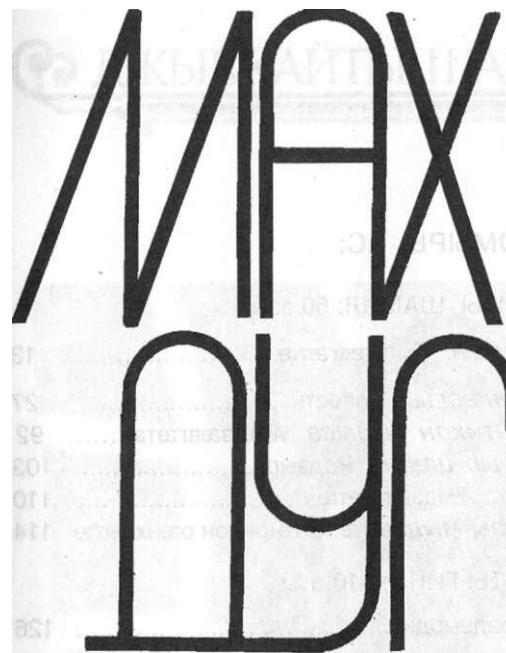
ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЖУРНАЛ СОЮЗА ПИСАТЕЛЕЙ
РЕСПУБЛИКИ СЕВЕРНАЯ ОСЕТИЯ - АЛАНИЯ

Главный редактор – Ахсар Кодзати

Редколлегия: Гастан Агнаев
Руслан Бзаров
Борис Гусалов (отв. секр.)
Анатолий Дзантиев
Елизавета Кочиева
Анатолий Кусраев
Давид Темирязев
Камал Ходов
Сергей Хугаев

Техн. редактор Раиса Кудзиева
Корректор Заира Карацева

Владикавказ, 2000

Журнал цæуын райдыдта 1934 азы майы

ЦÆГАТ ИРЫСТОН - АЛАНЫ РЕСПУБЛИКÆЙЫ ФЫСДЖЫТЫ
1Д7ЕДИСЫ ÆРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Сæйраг редактор – Хъодзаты Æхсар

Редколлеги: Агънаты Гæстæн
Бзарты Руслан
Гусалты Барис (бæрн. секр.)
Дзантиаты Анатоли
Косты Лизæ
Къусраты Анатоли
Темыраты Давид
Ходы Камал
Хуыгаты Сергей

Техн. редактор Куыдзиаты Раисæ
Корректор Хъæрæцаты Зæирæ

Дзæуджыхъæу, 2000

2
'00

НОМЫРЫ ИС:

ДЖЫККАЙТЫ ШАМИЛ: 60 азы

<i>ДЖЫККАЙТЫ Шамил. Зæдбадæн. Æмдзæвгæтæ</i>	13
<i>ДЗАСОХТЫ Музафер. Урс мæнæргъы. Повесть</i>	27
<i>БОЦИТЫ Алыкандр. Романтиком тырыса. Æмдзæвгæтæ</i>	92
<i>ЦОМАРТАТЫ Изæтбег. Æнахуыр цаэдис. Радзырд</i>	103
<i>ХÆУЫТА ТЫ Къоста. Уаз ныхас. Æмдзæвгæтæ</i>	110
<i>ЦÆРУКЪАТЫ Таймураз. Хъыдзы-мыдзытæ. Сатирикон рæнхъытæ</i>	114

БАРАХЪТЫ ГИНО: 110 азы

<i>БАРАХЪТЫ Гино. Æртæ цыбыр радзырды</i>	126
---	-----

АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД

<i>Этнографион æмæ фольклором æрмæг</i>	138
---	-----

НЕ'ВЗАГ- НÆХЪЫСМÆТ

<i>ЦОРИТЫ Тамерлан, ЦОРИТЫ Ингæ. Не 'взаг не знаг у?</i>	158
<i>ХЪОДЗАТЫ Æхсар. Ау, Елхоты онг дæр наз хъæуы?</i>	163

ХУДЫНДЗÆГ

<i>ÆЗДÆНДЫ. Хабæрттæ</i>	178
--------------------------------	-----

ДЖЫККАЙТЫ ШАМИЛ: 60 азы

1961 аз, октябрь

Хъæбулы цин – ныйарæджы бæрæгбон. 1972 аз

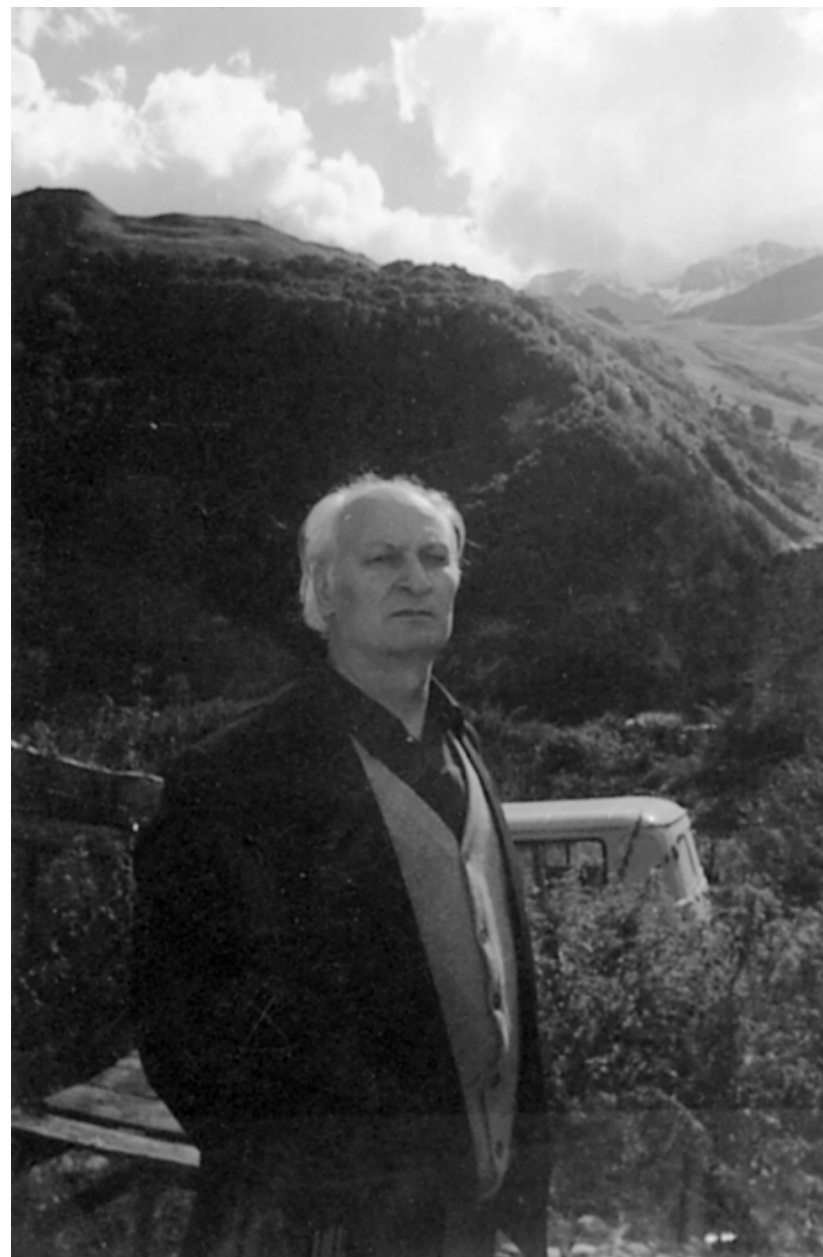
Цъæй. 1968 аз.

Ахуыргæнæг æгæ йæ ахуырдзаутæ

Галиуырдыгәй рахизырдәәм: Джыккайты Шамил, Хъодзаты Ёхсар, Ходы Камал, Айлары Измаил, Гусалты Барис. Нарыхъәу. 1984 аз, октябрь

Райгуырәән Дзомагъомы. 1997 аз

Галиуырдыгәй рахизырдәм: Челехсаты Хъазыбег, Плиты Грис, Джусойты Нафи, Джыккайты Шамил. Дзæуджыхъæу, 1996 аз

ДЖЫККАЙТЫ

Шамил

ЗÆДБАДÆН

ÆНÆ ХАЙ

Хуыцау, талант куы уæрстай
Дæ дзылыхтæн рæдау,
Мæнæн уæд хай дæ хæрзтæй
Нæ бакодтай лæгау.

Хæцыд Чермен йæ бартыл,
Сæрибарыл— Къоста.
Мæхи нæ барын нартыл,-
Цы кæнон ныр æз та?

Мæ цард, мæ дуне— раууат,
Æнтыстæн нæй фæрæз.
Сæудæджер мæ нæ рауад,
Нæ зонын давын æз.

Мандат мæм нæй — йæ уæз ын
Нæ фæразын хæссын...
Хуыздæр куыстæн нæ бæззын
Æмæ стишки фыссын.

1995 азы 7 апрель

САСТ ДЗÆНГÆРÆГ

Уыдтæн æргъæу мæсыг кæддæр,
Уыдтон мæ Иры дуне тигъæй.
Зындис мæ фисынтæй цæхæр,
Мæ рухс нæ мынæг кодта мигъæй.

Мæ ныхыл рухс цырагъ сыгъдис,
Мæ риуы зæлыдис дзæнгæрæг, -
Йæ дзингæй талынгмæ лыгъдис
Хуыснæг, хæйрæг æмæ æрвнæрæг.

Æхсыст мæ фæлгæсæнты цард,
Нæртон хор рухсы бын хуыздæр зад.
Уæд хъуыст мæгуыр къæсы дæр зард,
Фæрнæй нæ цух кодта йæ Сæрзæд.

Ныппырх дæн хины дурæй ныр,
Ныссаст мæ дзæнгæрæг— мæ зæрдæ.
Фыдгул мын байтыдта мæ хуыр,
Цæуынц лæгбирæгътæ мæ сæрты.

Уæ мæсыг фестади æндæрг,
Йæ дуне — тар æмæ æдзæрæг,
Æрмæст ма дурдзæндты ныр дæр
Хъæрзы цъæл фæндырау дзæнгæрæг.

1998 аз

* * *

Æгъгæд у, æгъгæд у, цагъартæ!
Мæнг дзырдтыл ысхардз и уæ цард.
Дзыхæй нын æрæвæрдтат бартæ,
Фæндæй ныл æндзарут цъæх арт.

Уæ зардау мæнгарт у уæ хъарæг,
Тыхбар у уæ цардæн æлдар...
Хъайтары ысхонут лæгмарæг,
Хуыснæгæй ыскæнут хъайтар.

О, додойаг, чи басаст, уыдон:
Сæ хорз дæр, сæ ном дæр— æлгыист!
Сæ галуаны скодтат уæ хуыдон,
Сæ рухс хур уæ тыргъмæ æрхызт.

Нæ ивгъуыд цард эпос у махæн,
Кæнут ыл хæрам æмæ дау.
Тæрхонгæнæг нал и мæрдкъахæн,
Рæвдаут лæгмарты рæдау.

Ныхъхъус ут, ныхъхъус ут, цагъартæ!
Уæ ард дæр, уæ цард дæр—мæнгарт.
Уæ кæлæнтæ судзæнт цъæх арты,
Цыртæн уын ныссадзæнт уæ карт.

1997аз

* * *

Арв ныгъуылы тары,
Уазал у Цыппурс.
Мит хæмпусæй уары,
Сау зæхх дзы ысурс.

Урс пæлæзы бæстæ
Сабыр у, сыгъдæг.
Сахарæн йæ хъæстæ
Нал уадзы фæздæг.

Галуантæ— æвзистæй,
Рудзгуыты — цæхæр...
Зæдбадæнмæ систой
Урс фынтæ мæн дæр.

1998 азы январь

* * *

Фыды уæзæг, æз цардагур зылдтæн,
Æрыздæхтæн лæзæрд æмæ фæлладæй.
Дæ уæлдæф— рог, дæ лæзгъæр мын— фæлмæн,
Дæ уынд мын— уаздæр амонд æмæ кадæй.

Хъазар уыд ам сæрæн адæмæн зæхх,
Зындæр уыд цард бегара æмæ хæстæй.
Сæ сæртыл уарыд Найфаты дæр зæгъ,
Хуымæн уырзæй дæвдæг астым æхсæстой.

Куыстой— уæддæр нæ ихсыди йæ хуыр,
Æрмæст йæ саумæр донхæрдæй ныкъкъæрис.
О ме скæнæг! Нæ Разхъугомы ныр
Бæзнаг хуымгæндæй дурцæндтæ фылдæр ис.

Йæ уындæй мыл цæмæн æфты æрхуым?..
Мæ хызын— скифаг фатдонæй уæззаудæр:
Æвæрдтон урс дур цины бонты уым,
Æппæрстон дзы æрхæндæг бонты сау дур* .

Æрцагуры фæллад бæлццон йæ къæс, -
Æрлæуудтæн нæ къæсæрыл хæстдзагъдæй...
Æркалдтон æз мæ хæссинаг...Кæс:
Лæууынц мæ разы сау дуртæ рæдзæгъдæй.

1997азы 14 сентябрь

* * *

Æнусы кæрон нал вæййы поэттæ,
Пырх мæсыгау æрныллæг вæййы лæг.
Ныррахæн дуг: сæдæ азы цы федта,
Уый нал æвзары мæнг æмæ æцæг.

Кæсы йæ цардмæ карз æнус фæлладæй.
Йæ зонды къæбиц равдæлон бынтон.
Сæрыстыр нал у намыс æмæ кадæй,
Бæрзонд фæндтæй ма баззади сыгъдон.

Зæронд бæласыл хорз дыргътæ нæ зайы,
Хъуына æмæ йыл зокъо хæцы уæд.
Фæллад зæрдæ уæлмонц куыстмæ нæ райы,
Вæййы ма уæд аслам цинтыл йæ мæт.

Нæ уынæм мах нæртон ыстæр нæ фынты,
Нæ дзырд хæрамыл не 'ндзары цъæх арт,
Хæрæм зыдæй нæ фыдæлтæн сæ бынтæ,
Тæбæгъæн дарæм дзаг фынгыл нæ уарт.

Цæуæм тыхы бын уацайрæгтау цадæг,
Цыбыр кæнæм æнцой сымæры цард.
Нæ хъæуынц мах нæргæ сгуыхт æмæ кадæг,
Нæ хъуысы дардмæ базары нæ зард.

1998 аз

* * *

Мæнæн хъыг уыдзæн æви цин,
Хур уый тыххæй нæ кæсы.
Гæнæн куы уайд, уæд фæзмин
Домбай кæнæ цæргæсы.

Дымгæ мæ бархъомысæй нæу,
Фæнды йæ— æмæ хъазы;
Æрдзимæ чи кæны быцæу,
Æрлæууæд уый йæ разы.

Цæуы æмæ цæудзæни хæст,
Йæ куыст, йæ хъуыддаг—халын.
Йæ ныхмæ циу мæ бон?—æрмæст
Мæ цæстысыг ызгъалын.

Æрзад бæрзонд айнæгыл тæрс,
Ыззон æй арв æрцафта.
Цæй тыххæй?— ацу 'мæ йæ
фæрс, Æрдзæхст æй ласта афтæ.

Мæ зæрдæйæ æфтауын фарк
Нæ адæмы цырагъæн,
Кæнынц мын ронгыл уыдон март,
Мæ сауындзынæн— рагъæн.

Цы уыдзæн дауджытæн æхцон,
Уый хæйрæг дæр нæ зоны,
Уæддæр мæ хæрзтыл æз фæсмон
Нæ кæндзынæн зындоны.

1995 азы 3 январь

* * *

Мæнмæ зынтæ нæ кæсынц зын,
Нæу исбоныл мæ катый.
Сæрæн дæн æз, фæлæ тæрсын
Мæгуыр æмæ æгадæй.

*16 Ахæм æгъдау уыд скифтæм.

Пехуымпар фестæд лæг, уæддæр
Æгад уыдзæн мæгуырæй.
Æдзытæй сау лæг дæр йæ сæр
Фысау хæсдзæн гуыбырæй.

Хæрзконд дæ, хорз æмæ сæрæн,
Фæлæ дæм нæй сызгъæрин,-
Уæд демæ уарзт æмæ лымæн
Нæ уыдзысты æмдзæрин.

Цагъарæн алкæддæр куыдзæй
Уыдзæн йæ намыс къаддæр.
Бынтæ кæмæн нæй, уымæн нæй
Сæрибар æмæ кад дæр.

Мæнмæ зынтæ нæ кæсынц зын,
Хæзнатыл нæу мæ катый;
Хъочах дæн æз, фæлæ тæрсын
Мæгуыр æмæ æгадæй.

1998 аз

ГОРÆТАГ БÆРЗ

Мæн æрра уад сахармæ æрхаста,
Рæзын хæлд хæдзарыл æз
Уайынц мыл уæззау æнустау азтæ,
Фæлæ æз нæ хæссын рæз.

Дурты сæр нæ кæнын æз мæ сæрæн
Нæй дзы урс бæрзæн цæрæн.
Нæй мæнæн цъæх уалдзæджы Бæлдæрæн,
Нæй хъæддаг фидауц мæнæн.

1998 аз

УАГУАДЗÆН

Æризæр мыл нæ хъугомы æмбисбон,
Кæны тызмæгæй арвгæрон гуыр-гуыр.
Лæууы нырма æнæфснайдæй мæ исбон,
Уæдæ цы кæнон? – уагуадзæн у ныр.

Куыристæй тагъд-тагъд амайын уыгæстæ,
Мæ кæрдинаг Хуыцауы бар фæуæд.
Охх, чи бакæндзæн уыдон кой мæ фæстæ,
Куы суадзон æз мæ фæллад галтæ, уæд.

Мæ бадт мæкъуылтæ ласынмæ цæттæ сты,
Фæлæ нæ мус дзæнæты фæзау– дард.
Мæ къобор галтæ тутырон бæргæ сты,
Фæлæ нындзыг сæ цæстыты æнкъард.

Æрбацауы нæргæ-уыраугæ уарын,
Мæ дзаныгъ нæу æххæст амад уæддæр.
Мæхи ма уæгъды удхарæй цы марын?
Ныр уагуадзæн у... Байрæджы æгæр...

1994 азы 23 ноябрь

ДУНЕСКÆНÆГÆН

Газель

Æз цæрын зæххыл дæ барæй, – æмæ бузныг,
Ис мын боны рухс лæварæй , – æмæ бузныг.

Цард зынаргъ у, уый зындон куы уа, уæддæр,
Æз нæ райгуырдтæн цагъарæй, – æмæ бузныг,

Нæй мын галуан, нæй мын кæрц, фæлæ уæддæр
Дон мæныл нæ тæдзы царæй, – æмæ бузныг.

Мигъ мæ хуымыл их ызгъалы, фæлæ хур
Хатгай ракæсы йæ тарæй, – æмæ бузныг.

Фесты 'гас хъæутæ æдзæрæг, фæлæ уыг
Баззад уæзгуытыл бындарæй, – æмæ бузныг.

Ис мæнæн æмбæлттæ– Сагъæс æмæ Хъыг,
Мемæ хорз цæрынц хæларæй, – æмæ бузныг.

Уарзты уидæгтæ мæ удæй тоны мæт,
Нæй сын сыскъуынæн бындзарæй, – æмæ бузныг

Цард хæст у, фæхты мæ хойы, æз уæддæр
Амонд агурын æхсарæй, – æмæ бузныг.

1994 аз

ЗОНДАМЫНД

Хъазы арвы тыгъды стъалы,
Уаллон абухы цъыф малы,
Нæй сæ фæткæн ивæн, нæй.
Хъоло дидинæг нæ калы,
Æрдз йæ нывыконд нæ халы,
Нæу нæ царды цыд фæндæй.

Ма кæн ды мæстæй къæрццйтæ,
Рагæй чи кæны къуыхцйтæ,
Уый та абон дæр фæсыкк.
Иугæр райгуырдтæ уæгъуыраей,
Уæд цæрдзынæ ды мæгуыраей,
Амонд не ссардзæн гæвзыкк.

Цинтæ сты лæвæрд хъæздэгъæн,
Зæдтæ сты æмцег фæрныгæн,
Хур дæр уыдонæн— хуындзау,
Ды цы кæныс, мæгуыр, бартæй?
Нард хай дæм куы хауид цардæй,
Уæд дæу дæр уыны Хуыцау.

Хъайла чи цæгъды йæ хъалæй,
Уый куыnnæ уа буц йæ халæй?—
Уадз, уый хъаны цард кæнæд.
Ды нымай фыдæбон цардыл,
Кæд нæ дарынц дæу цъæх артыл,
Кув дæ зæды хайæн уæд.

1994 азы 10 февраль

ÆХСÆВÆДДÆ

Мæйдар. Мæ алывæрсты кардæй
Æрзылдтон хахх,-
Нæ йыл æрбавæрдзæн мæнгардæй
Æвдиу йæ къах.

Дæлимон!- бирæгъы дæндæгтæй
Мæ хъуырыл — хал.
Фæндагыл зинтæ æмæ знæгтæй
Ныццагътон бал.

Домбайы сау барцæн йæ хилтæй
Ысбыдтон уарт,
Кæлмыты 'взæгтæ 'мæ къæдзилтæй
Ыскодтон арт.

Уæддæр ма ус-бирæгъæй тары
Æдас нæ дæн.
Йæхи мæм комхæлиуæй дары,-
Æргæвддзæн мæн.

Нæй уымæн басæттæн табутæй,
Нæдæр тыхæй.
Мæ туг мын цъирдзæни къæбутæй...
Уæххæй, уæххæй!

1995 азы 12 сентябрь

* * *

Ызнон мын куысты акъуырдтой мæ сæр,
Мæ гуыр мын хъенæй бандоныл ныууагътой.
Кæны мыл бустæ уарзон чызг ныр дæр,
Хæрдты мæ систа знæт хицау йæ загъдæй.

Тыхстæй мæ домы хорз поэт цыдæр,
Æнцад сæхицæн ме студенттæ бадынц...
Тæлфынц мæ разы талф-тулфæй, уæддæр,
Мæ сæр мæ уæлæ нал ис, уый нæ хатынц.

1996 азы 15 декабрь

* * *

Нæ бантыст фаг — нæ мын уыд фадат,
Мæ рæстæг разындис гæбæр...
Рæхджы мæ хæрнæджы куы бадат,
Уæд-иу мыл ма худут æгæр.

Нæ зоны аудын Ирыстон,
Уæ тæрхон карз вæййы, хъæбæр...
Мæ бон цы уыдис, уый фæкуыстон,
Фæкуыстон уымæй дæр фылдæр.

1996 азы 17 январь

АУУОН

Аууон! – хинæйдзаг дæ, цурон,
Сау налат, цæсгом дыл нæй...
Кæд вæййынц мæ бонтæ хурон,
Уæд нæ цух кæныс мæнæй;

Фæлæ мигъ бон кæнæ тары
Ссарæн нал вæййы дæуæн,-
Уæд лымæн æмæ хæлары
Ды мæнæн фæзмыс, цæмæн?

1997 азы 28 август

ХЪÆДЫСЫСТ

Нæ хус буарыл фæрнæй
Цæры хъæдысыст – залым.
Фæцъырда туг зыдæй
Æмæ ныннæрст нылалым.

Йæ гæлдæры йæ сæр
Ныххауд æмæ фæтоны.
Ныссырх и сыст, уæддæр
Йæхи сыгъдæг урс хоны.

1994 аз

* * *

Хизы нæ дыргъдоны пыл,
Халсæрттæ ссæнды йæ быны.
Дыргътыл æрхафы йæ был,
Бæлæсты фарсгай æлвыны.

Уырдаем ма бахъуызыд цæу,
Згъæлæнтæй уый дæр фæхъæстæ.
Дыргъдон æвæгæсæг нæу,-Зилынц
йæ алыварс гæстæ.

Ахæссынц дардыл сæ цæст,
Хæмпæлты сдарынц сæ сæртæ,
Пылы нæ уынынц,- æрмæст
Сæгъыл нызгъалынц къуыбæрттæ.

1996 азы 19 апрель

НОГБОНЫ БÆЛЛИЦТÆ

Ног аз нæм æрцыди– аивдзæн нæ цард,
Фароны мæстытыл бандзарæм цъæх арт.

Кувæм æмæ нуазæм, абузы нæ цин,
Рог аууæттау сæфынц хахуыр æмæ хин.

Сой кæнæм- æрцæудзæн Иры зæхмæ сой,
Ног аз нын æрхæсдзæн фарн æмæ æнцой.

Ферох уыдзæн махæй рагон хъыгау хæст,
Хорз фæндтæ кæндзыстæм хорз куыстæй æххæст.

Бонты хъармæй тайдзæн халасау фыдæх,
Нал уардзæн ызды-зæгъ, нал æнкъуысдзæн зæхх.

Ног Бон, уæд æртхурон Рухсы зæдтæн барст.
Хурау уæд æнæвгъау Иры бæстыл уарзт.

Скæнæд нæ æмдзæрин, сгуыхт æмæ фæрныг,
Уæд нæ зæрдæ арвау тыгъд æмæ æрвыг.

Ног Бон, ратт мæнæн дæр хорз хъуыддæгтæн рад,
Уадз, кæнон мæ сæрæн рухс хъуыдытæй кад.

Курын æз мæхицæн иу хорзæх æрмæст:
Ир, дæ цин, дæ хæрзтæй ма 'фсæдæд мæ цæст!

1994 азы 6 январь

МÆГУЫРЫ КУЫВД ДЖЕУÆРГУЫБАЙЫ

Уастырджи, ныббар мын,
Курын дæ хатыр:
Ницы ис мæ армы,
Къотыр у мæгуыр.

Хур дæр ыл нæ кæсы,
Ахуыссы йыл мæй.
Кусарт нæй мæ къæсы,
Кувинаг дæр нæй.

Цух нæ дæ: æрдзæтæ
Нард фосæй - æргæвст.
Иунæг æз – æдзæттæ
Тыхст æмæ æргæвст.

Зоныс мын мæ уавæр:
Царды хæрзтæй– цух.
Иу мæгуыры бавæр,
Ма йыл сис дæ къух.

Зоныс мын мæ хъыг дæр:
Бамынæг мæ зынг.
Иу сæныкк хъæздыгдæр
Не скæндзæн дæ фынг.

Бонджынты цытимæ
Хъæлдзæг бонты хынц...
Давæггаг фыдимæ
Карз арахъхъ хырхынц.

Æз цæрын мæгуырæй,
Нæй куыстæй бæркад.
Рухс дзуарæн цъæх фырæй
Чи скæндзæни кад?

Уастырджи, нæ сæртæ
Де уазæг фæуæнт!
Кувы дын мæ зæрдæ,
Уым цæры мæ зæд.

1993 азы 22 ноябрь

ФÆЛГÆСÆНЫ

Мæ кувæндонау фæлмæн рагъмæ ссыдтæн,
Ныр бадын буцæй фæлгæсæны æз.
Сæ кой дæр нал и тыхст æмæ мæстытæн,
Зæххон сагъæстæн нал хатын сæ уæз.

Зынынц мæм дардæй Урстуалты уæлвæзтаз,
Мæ сæрмæ тауы Бурсамдзели рухс.
Цæй ирд æмæ цæй райдзаст у мæ бæстæ!
Ам уддзæфмæ æрвон зарæгау хъус!

Æрыскъæф æмæ саунамыг хæрздæфæй
Кæнынц мæ удæн хин æмæ кæлæн.
Хæрын мыдау сыкъамотæ сæлæфæй,
Сычъигæрдæг æлутон у мæнæн.

Лæууы сыгъдæгæй Рагъыдзуар, йæ разы
Нæ сæрвæттæ дзæнаеты фæзтау– цъæх.
Уым къорийæ фыййæутты къорд нæ хъазы,
Нæ апырх рæгътыл фосы дзуг уæрæх.

Нæ фæйлауы нæ хъугæмтты хъуыдалы,
Нæ хæссы ног чындз хъæугæронæй дон.
Уæддæр мын хъыг мæ уды равг нæ халы,
Нæ зонын абон мæт æмæ фæсмон.

Тæхынц сыгъдæг чысыл зæдтæ мæ сæрты,
Æрбадт мæ разы хъоппæгыл мыдгур.
Сыгъдæг кæны йæ чыллонæй мæ зæрдæ,
Йæ къуымты хъазы хъæлдзæг тынтæй хур.

Кæны мын Рæстæг удæвдзыл йæ кадæг,
Дæтты мын Æрдз æлутонау æнцой.
Цæуы мыл Бон сызгæрин фынау цадæг,
Тæдзы нæ хæхтæй комы нуæстыл сой.

1995 азы 6 марты

АРГЪАУМÆ БÆЛЛЫН

О мæ хорз нана, мæ зынты
Æз дæу фæмысын ныр дæр.
Кувын æз, нана: мæ фынты
Ды куы фæзынис уæддæр.

Курын: ракæн та мын аргъау,
Ратт мын цин æмæ æнцой,
Уадз, сызгæрин бонтæ маргъау
Ног нæ дыргъдонмæ тæхой.

Уадз, бæгъатыримæ стæры
Æз мæ рог сæнтты цæуон,
Фенон, не знæгты куыд тæры
Дард нæ уæзæгæй нæртон.

Радзур ды мæнæн, куыд сæтты
Раст зылыны тых æдзух,-
Фенон Уазы къуыппыл зæдты,
Фенон Поты фæзы дугъ.

Уадз, дæ зонд æмæ дæ дзырдæй
Дуне срæсугъд уа мæнæн;
Уадз, æрбайрох уой дæ фыртæй
Катай, рыст æмæ ингæн.

1995 азы 1 марты

ЗÆХХ

Дзæгъæлæй космосы хæтыс,
Дæ магъз дын цас цъиры кæфхъуындар!
Кæнынц дыл хины цот куырыс,
Лæзæры сау хæстæй дæ хъуын дæр.

Фыдæх тæры зындонмæ дæу,
Хуыцау дæм нал цæуы æмгæрон...
Æрлæуу, мæ гыццыл хур, æрлæуу,
Æз дæ мæ зæрдæйы нывæрон.

1998 азы 1 октябрь

Зæрин æмæ зылангон дзырд Ирон,
Дæ сæнтыст – миф, дæ зæлгæ мидис –
Æрвыгау – ирд,рæууон ирдгæйау–сатæг
Уыдтæ нæ цард, нæ сæнтыстæн сæрон.

Дæ фарн– зæххон, дæ зæлынад– æрвон,
Ды вæййыс Уазыл зæдты раз нæ хатæг.
Дæ рухсæй сисыс рæстæджы тар цадæг,
Ыскæныс мах фæрныг æмæ нæртон,

Дæ разы судзынц дур æмæ ызгæртæ,
Дæ узæлдæй æрзоныг кæны сонт,
Хæстонæн ды æлутонæй хуыздæр дæ.

Дæ зæлтæ тауынц фидауц æмæ зонд,
Ды Бонвæрнонау срухс кæныс мæ зæрдæ,
Кæныс нæ ды уæздан æмæ бæрзонд.

1998 аз

ДЗАСОХТЫ

Музафер

УРС МÆНÆРГЪЫ

Повесть

Ныхас бæхыл бады, зæгъгæ, дзæгъæлы нæ фæзæ-
гъынц. Дыккаг лæппу мын райгуырд, уыцы хабар
уайтагъд адæмыл айхъуыст. Арфæтæ мын кодтой
канд хæстæджытæ æмæ хиуæттæ нæ, фæлæ мæ чидæриддæр зыдта, уыдон
иууылдæр. Ацы хатт мæ, цы ном ыл сæвæрон, ууыл бирæ хъуыды кæнын
нæ бахъуыд. Уæлдайдæр лæппу у, уый куы базыдтон,уæд, рагацау цы
фæндмæ æрцыдтæн, фæлæ бæлвырд рæстæгмæ æмбæхстæй кæй дардтон,
уый Тимæйæн рагом кодтон. Фæцыди Сослан-ном йæ зæрдæмæ.

— Ардыгæй фæстæмæ лæгæн йæхи дæуимæ æндæрхуызон даргæ
уыдзæн, — загътон Тимæйæн, рынчындонæй куы 'рба-цыд, уæд.

Мæ ныхæсты цыдæр æмбæхст хъуыды кæй ис, уый куыннæ
бамбæрста æмæ мæм къахагау æрбакаст.

— Цæмæ мæм кæсыс? —бафарстон æй, мæ худын тыххæй
уромгæйæ.

— Дæ ныхас куы фæбæлвырддæр кæнис...

— Ницы бæлвырдгæнинаг дзы ис. Ныр ды дыууæ нæртон
гуырды мад дæ.Цæмæй Æхсæртæггатам Уырызмæг æмæ
Со-слан дунемæ фæзындаиккой, уымæн дыууæ мады дæр не
сфаг,ды та сæ иунæгæй ныййардтай æмæ ахæм
сылгоймагимæ ны-ронджы хуызæн хи дарæн кæй нал и,
уый зæгъынмæ хъа-выдтæн.

— Ахæм ныхæстæй мæ н' асайдзынæ.

— Сайынмæ дæ ницы хъавын, фæлæ дын лæвар бакæнын
мæ зæрды ис.

— Цæй тыххæй?

— Дыууæ лæппуйы фыд мæ кæй скодтай, уый тыххæй.

— Уый мæнæй аразгæ нæ уыди.

— Уæдæ?
 — Хуыцауæй æмæ дæуæй.
 — Хуыцауæй цы зæгъыс, уый зæгъ, æз та дзы кæцырдыгæй дæн?
 — Куыд кæцырдыгæй? Æдзух «лæппу», '«лæппу» нæ код-тай?! Чызг мæ нæ хъæуы, зæгъгæ, та мын цал хатты загътай?
 — Чызг мæ кæй нæ хъæуы, ууыл ныртæккæ дæр сæттын, стæй мæ амæй фæстама дæр нæ хъæуы
 — Кæсыс, куыд хиуарзон дæ, уымæ?
 — Цæмæн дæн хиуарзон?
 — Уæдæ дæ чызг цæуыннæ фæнды?
 — Нæ мæ фæнды æмæ уымæн. Дæу фæнды?
 — Цыма йæ нæ зоныс.
 — Æмæ дæ фæндæд. Æз дæ ныхмæ нæ дæн. Хуыцау чызг куы радта, уæд ыл æз, дæумæ гæсгæ, мæхи атигъ кæндзынæн.
 — Дæу куы фæндыдаид, уæд, чи зоны, дыууæйæ иу чызг уыдаид...
 — Чи зоны, фæлæ ма æз афтæ дæр зæгъдзынæн: мæн лæппу куыд фæндыд, афтæ дæу чызг куы фæндыдаид, уæд, æвæццæгæн, дыууæ дæр чызджытæ уыдаиккой. Æмæ дын иу зонд амонин: мæнау тынг дæ фæндæд æмæ дын ацы хатт чызг райгуырдызæни.
 — Æндæр-ма цы! —йæ былтæ фесчъил кодта Тимæ, æмæ цинæфсæст мидбылхудт йæ цæсгомыл ахъазыд.
 Уырымæджы райгуырды размæ нæм-иу Тимæимæ сывæл-лоны кой арæх рауад. Æз лæппумæ куыд тынг æнхъæлмæ кастæн, уый зыдта æмæ йæ фæндыд, цæмæй мæ бæллиц сæххæст уыдаид. Уырымæг дунемæ куы фæзынд, уæд Ти-мæимæ æмхуызон цин кодтам. Уалынмæ сбæрæг, дыккаг сывæл-лон дæр кæй райгуырдызæн, уый, фæлæ мæнæн мæ фæндон нæ фæндæрхуызон. Уый Тимæмæ гæдзрахатæй рацæуыны хуызæн фæкаст. Æнхъæлдта, лæппуйы фæстæ чызгыл æз тынгдæр ба-цин кæндзынæн, мæн та, æргом дзургæйæ, чызг мын авд лæппуйы фæстæ райгуыра, уый дæр нæ фæндыди. Уый Тимæ, кæй зæгъын æй хъæуы, æмбæрста æмæ-иу мын æй æдзухдæр мæ цæстмæ дардта. Афтæмæй та дзы цæстмæ даринагæй дæр ницы уыд æмæ, зæрдæ цæуыл фæхуда, ахæмæй дæр. Уæвгæ, Тимæйæн уый æнæзындгонд нæ уыд, фæлæ йæм уæддæр хардзау каст æмæ-иу ын фадат кæм фæци, уым-иу мæ нымæтын ехсæй æрцафта, лæппутæ мын кæй гуыры, уый дæу аххос у, зæгъгæ.
 — Уагæры ма дын авд лæппуйы кæрæдзийы фæдыл куы рай-гуырдаид,—иуæй-иу хатт-иу æй мæстæймарын дæр райдыдтон.

— Æ, судзгæ бонтæ!—йæ дыууæ армытæпæнæй-иу йæ цæсгом амбæрзгæйæ, сдзырдта Тимæ.
 — Æви дын уымæ нæ куывтой?
 — Куывтой мын о!
 — Ферох дæ и? Уæвгæ ма уыдæттæ дæ зæрдыл лæууынц?! Таучелаты хæдзармæ дæ куы 'рбацæйхастой, уæд фырцинæй Чырыстийы цъуппыл балæууыдтæ æмæ ма дæм уырдам кув-æджы ныхæстæ хъуыстысты?! Æцæгæй сæ нæ хъуыды кæныс? Æз фæскъуым æмбæхст уыдтæн, фæлæ ма мæнмæ дæр куы хъуысти? «Авд лæппуйы æмæ иу цъæх чызг!», зæгъгæ, куы загъдæуыд, уæд «Аммен, Хуыцау!» бæстæ куыд арыдта, уый.
 — Мæ бынаты ды куы уыдаис, уæд дæм æз бакастæин!
 — Алчидæр йæхи бынаты хуыздæр фидыдта, фæлæ дæ ку-вæджы ныхæстæ рох ма уæнт. «Иу цъæх чызгмæ» тагъд нæма бахæццæ уыдзынæ, фæлæ уал дзы дыууæ цъæхцæст лæппуйы кæй ис, уый дæ нысанмæ дзæвгар фæхæстæгдæр кодта.
 — Фæллад бæхыл кæдæм цæуыс?..
 — Ницы у фæллад. Дæ тæккæ дидинæг æфтаугæйæ дæ. Кæйдæр загъдау, лæг ма гæдыйы лæппыныл дæр куы бацин кæны, уæд дын Хуыцау дæ бинонтæ фæфылдæр кæныны амонд дæттæд æмæ дзы ма спайда кæн, уæд уый æвæдза тæригъæд хъуыддаг уайд. Авд лæппуйы фæстæ та фæндзыстæм... Харбыз кæм æрзад, уым неси дæр æрзайдзæн.
 — Харбызмæ дæр æмæ несимæ дæр зылын хъæуы.
 — Æмæ сæм зилдзыстæм.
 — Ныр цымæ цæмæй дæ ныфс хæссыс?— æнæрвæссон каст мæм æрбакодта Тимæ.
 — «Цæмæй» нæ, фæлæ «кæмæй?»
 — Омæ «кæмæй»?
 — Дæуæй.
 — Уæдæ дæм уæд нæ хæлæг кæнын.
 — Ды мæм ма хæлæг кæн. Хæлæггæнджытæ мæм и.
 — Чи сты, цымæ?
 — Бирæ чидæртæ. Стæй канд мæнмæ нæ, фæлæ дæумæ дæр.
 — Мæнмæ дæр?..
 — Уæдæ куыд загътай?
 — Мæнмæ та цæй тыххæй?
 Мæнмæ цæй тыххæй, уымæй мæ куынама бафарстай, уæд дæумæ цæй тыххæй, уымæй мæ раздæр цæмæн фæрсыс?
 Омæ нæ дыууæмæ дæр цæмæн хæлæг кæнынц?— Дæумæ цæмæн хæлæг кæнынц, уый зоныс?
 Тимæ йæ мидбылты худы.

— Цæуыннæ исты дзурыс?
— Дæумæ хнусын...
— Дæхицæн амонд агургæйæ кæй нæ фæрæдыдтæ, уый тыххæй.

— Дæумæ та?
— Амондмæ фæндагыл цæугæйæ дæ кæй нæ бахъыгдардтон, уый тыххæй.

— Дæхимæ цы кæсыс, зæгъгæ, дын куы зæгъон, уæд та дæ зæрдæмæ нæ фæцæудзæн.

Мæ хъазæн ныхæстыл куы фæвæййын, уæд Тимæ иуæй-иу хатт къуырцдзæвæны бахауы æмæ мын уæд æцæгæй дæр афтæ фæзæгъы, æрмæст дзы мæ зæрдæмæ нæ фæцæуыны хабар нæ вæййы. Куыннæ хъуамæ фæцæуа хъазæн ныхас мæ зæрдæмæ! Ноджы мын Тимæ æнæнхъæлæджы ахæм дзупп ратты, æмæ йæм кæд хæлæг нæ бакæнын.

Раздæр мæ ныхæсты ныхмæ æппындæр кæд никуы сдзырдта, ахæм замантæ дæр скодта, фæлæ рæстæг куыд цыди, афтæ хъазæн ныхæстæм йæ хъус тынгдæр дардта æмæ-иу сæ йæхæдæг дæр дзурын райдыдта. Куырды куырдыл ахуыр кæны, зæгъгæ, фыдæл хуымæтæджы нæ загъта. Фæстаджырдам мыл уæлахиз кæнын дæр-ма райдыдта. Мæ хъулмæ мын-иу тохси æрбауылдта.

Æргом дзургæйæ, уый мæхи зæрдæмæ дæр цыд, уымæн æмæ мæ разæнгард кодта быцæутæм, адæймаг æхсызгондзинад кæмæй иста, йæ сагъæстæ-иу кæй фæрцы ферох сты. Тимæимæ-иу нын хъазæн ныхас куы бацайдагъ, уæлдайдæр искæй цур, уæд ын-иу нæ итуйы хабар йæ зæрдыл арæх æрлæууын кодтон. Уымæн та-иу æй цы зæрдыл лæууын кæнын хъуыди — мæнмæ гæсгæ йæ, цалынмæ цæра, уæдмæ нал ферох кæндзæн—фæлæ-иу мæ фæндыд, чи нæ йæ зыдта, уыдонæн радзурын...

Уæд нæ тæккæ амонджынаы уыдыстæм. Нæ чындзæхсæ-вы фæстæ ам къуыри дæр æххæст нал фестæм. Мæскуыйы ахуыр кæнын райдыдтон, æмæ Тимæимæ иумæ ацыдыстæм. Фатер баххуырдæм æмæ дзы, цас ацардыстæм, уый дзæбæх нал хъуыды кæнын, фæлæ иу заман нæ иту нал куыста. Йæ саразын, ай-гъай мæнмæ хауд. Æз цы дыууæ къухы хицау дæн, уыдонимæ та электрон токæй кусгæ иту нæ, фæлæ хуымæтæд-жы уисоймæ бавналынæн дæр стыр ныфс хъæуы, уымæн æмæ цæмæ бавналон, уый халгæ цы фæкæнон, æндæр æм аразынмæ ма 'нхæлмæ кæс. Фæлæ мæ Тимæ хорз нæма зыдта, æмæ йын йæ иту куы райстон, æри-ма æз æм æркæсон, зæгъгæ,

уæд, æвæццагæн, йæхинымæр загъта, ныртæккæ мын нæ хæдзары астæуккаг цæджындз мæ хъуыддаг ацараздзæн, æмæ дарддæр мæ куыст кæндзынæн, зæгъгæ. Рæдигæ кæй кæны, ууыл ахъуыды кæнын та йæ зæрдæйы кæрон дæр не'рæфтыд, мæн та мæхи цæсты æфтауын нæ фæндыд, æмæ уыцы æвæндонæй бавнæлдтон. Цыма æцæг исты æмбарын, уыйау æм ракæс-бакæс кæнын систон. Цыдæр хæйттæ дзы рафтыдтон, ома исты саразыны охыл нæ: цыфæнды тынг мæ куы фæндыдаид, уæддæр дзы ницæмæ сарæхстаин, фæлæ цы нæ вæййы: уæд та æнæнхъæлæджы скуыста. Æрмæстдæр мæ уымæй ныфс уыд. Йæ хæйттæ райхалын ын тыхамæлттæй бæргæ базыдтон, фæлæ се'рæмбырд кæнынмæ куынауал сарæхсон, уымæй æдас нæ уыдтæн. Хуыцауæн табу: куыддæр амæлттæй сæ æрæмбырд кæнын бафæрæзтон. Æппындæр куынауал скуыстаид, уæддæр мæ хæс æххæстгондыл банымадтон, уымæн æмæ Тимæйы цæсты мæхи бынтон нæ бафтыдтон, цыдæртæ кæй æмбарын, ууыл æй цыма баууæндын кодтон, афтæ мæм фæкаст. Æмбырдгонд æй куыддæр фæдæн, афтæ йын йæ сажилæг фæуæлахизуæвæгау токдзæуæны дыууæ хуынчъы атыстон. Ахæм гуыпп нылласта, æмæ ма суанг цæхæр дæр акалдта. Тимæ иу-дыууæ метры бæрц дуарырдам агæпп ласта. Тæрсгæ æз дæр фæкодтон, фæлæ мæ бынатæй нæ фезмæлыдтæн. Дарддæр цы кодтаин, уый нал зыдтон. Итуйы фæздæг куы апырх, уæд сажилæг токæй фæхицæн кодтон æмæ Тимæмæ аххосджынау бакастæн. Уый ныффæлурс, афтæмæй къæсæргæрон катæйгæнæджы лæуд кодта. Чысыл йæ уд-йе'муд куы 'рцыд, уæд мын афтæ:

— Куыд дын фæтарстæн, уый зоныс?!

Тимæйы ныхæстæ мæм худæг куыннæ фæкастайккой æмæ ныххудтæн.

— Мæнæ цы и! Цæуыл худые?

— Мæнæн кæй фæтарстæ, ууыл.

— Нæ дæ уырны?

Цæуыннæ мæ уырны, фæлæ дуарырдам лидзæг кæй фæдæ, худæг мæм уый фæкаст.

Æмæ ма мæ фыртæстæй уыдæттæ хъуыды кодтон?

Æз уæддæр худтæн. Тимæ итуйы фæрсты дæрдтыл æрзылд æмæ, мæ риуыл йæхи æрбаппаргæйæ, загъта:

—Æцæгæй дын фæтарстæн...

—Раст зæгъ: уæддæр тынгдæр кæмæн фæтарстæ?

— Мæнæ цы и! Дæу та æппындæр ницы уырны!..

~ Дæ къæхты 'руаджы кæй фервæзтæ, уый дæр мæ нæ уырны?..

Фæстаг хатт ма уыцы хабар куы 'рымысыдтæн, уæд мын фæсмонгæнæгау афтæ:

— Ды хъызгæ кæныс, фæлæ цы æдылы уыдтæн... Ныртæккæ ма мын ахæм фадæттæ куы уайд, уæд мæ рæстæгæй хуыздæр спайда кæнин. Ды мын-иу раст дзырдтай, цалынмæ Мæскуы-йы стæм, уæдмæ истытæ фенæм, зæгъгæ. Уæвгæ уынгæ дæр чысыл нæ фæкодтам, фæлæ...

Фылдæр фенæн кæй уыд, уымæй гæды нæ зæгъы. Стæй кæд истæмæй фæсмойнаг у, уæд æй мæн аххос ма кæнæд: куыстмæ цæуын æй нæ хъуыд. Уыцы цалдæр мæйы куы фæбадтаид, уæд ницы 'рцыдаид. Æз æй бæргæ нæ уагътон, фæлæ йæхи фæндыд æмæ йæ ныхмæ цæхгæр æрлæууын мæ бон нæ баци. Фæстæдæр мын куыд басаст, афтæмæй йæ фыды дæр фæндыди, æнцад куынæ бадтаид, уый. Чи зоны, цы хъуыдытæ сæм уыди... Кæд мæнæй-уый ахуыр кæны, ды та æнцад куы бадай йæ хæссынагæй, уæд айв нæ уыдзæн, зæгъгæ, сæ уыцы æфсæрм уыди, уæддæр цы бæрæг и. Мæнæн та мæ ахуыр куыстæй уæлдай нæ уыд. Куысты цы мызд истон, уый мын цыди, уый нæ, фæлæ ма фылдæр дæр истон. Уæдæ нын ме стипенди нæ фаг кодта, зæгъгæ, зæгъын дæр мæ бон нæ уыд.

— Уалынмæ дæ лæппутæ куы байрæзой, уæд, кæддæр цы нæ федтай, уыдон дын фенын кæндзысты,— зæрдæтæ æвæры-ныл ын ацархайдтон æз.

— Хæрæг, ма амæл, сæрд æрцæудзæн...

— Раздæр уал уалдзæг æрцæудзæн, уый фæстæ та— сæрд!..

— Мæнæн ды куы нæ уай, уæд мын дзы иу дæр нал ралæудзæн.

— Ма зæгъ. Уырымæг æмæ Сослан фырттæ кæмæн ис, уый дзыхы ахæм ныхæстæ нæ фидауы.

— Хуыцауы уазæг уæнт мæ гыццыл лæппутæ, фæлæ, цалынмæ уыдон стыртæ кæной, уæдмæ цы уыдзæн, уый чи зоны?!

— Ахæм зæрдæсæттæн ныхæстæ— ма ныуадз, фæлæ ма мын уæ сыхаджы хабар иу хатт радзур.

— Цавæр сыхаджы?

— Мæнæ расыгæй уе 'рвадæлты лæппу сæхимæ кæй фæцæйхуыдта, уыцы лæджы хабар.

— Ныууадз ма, дæхæдæг æй хуыздæр зоныс...

Уыцы хабар фыццаг хатт куы фехъуыстон, уæд ыл бирæ фæхудтæн. Мæхæдæг дæр æй кæмæндæрты радзырдтон, æмæ-иу алкæй зæрдæмæ дæр фæцыди.

Цæвиттон, Тимæты сыхаг зæронд лæгæн йæхицæй æппæлынæй хуыздæр мацы ратт. Æвронгæй афтæ нæу, фæлæ,

нозты хъæстæ фæци, зæгъгæ — цы уыди, цы нæ уыди, уыдон дæр æрымысы. Афтæмæй ма йыл дзы иу дæр куы бадид.

Иуахæмы та чындзæхсæвы фæкъуымæлдзæф, æмæ йæ Тимæйы æрвадæлты лæппу сæхимæ сцæйхуыдта. Лæг та йæхицæй æппæлыныл схæцыд: «Æз дæ карæн куы уыдтæн, дæ карæн... уæд-иу дамбацайæ къулыл мæ ном æмæ мæ мыггаг ныффыстон».

Лæппу йæм фæхъуыста, стæй йæм ныхасы бар куы 'рхаудта, уæд ын афтæ «Омæ дæ ном æмæ дæ мыггаг кърандасæй ныффыссын куы нæ зоныс, уæд-иу сæ дамбацайæ куыд ныффыстай?».

Уыцы лæджы айфыццаг мæхæдæг дæр базыдтон. Йæ фырт махмæ шофырæй кусы. Сæ хъæуы рæзты фæцæйцыдыстæм æмæ мæ сæхимæ æнæбаздæхгæ нал ныууагъта. Йæ фыд иуцалдæр арахъхъы куы анызта, уæд та йæхи стауынмæ фæци. Ноджы ма йæм цы миниуæг раиртæстон: уырыссагау кæй нæ зоны, уый ма йын ныббарæн ис, фæлæ, къуымæлдзæфæй ирон æвзагыл кæй нал фервæссы, йæ замана уый мидæг вæййы. Уæд дæр та уырыссагау дзурын райдыдта. Йæ хæстон хабæрттæн сæ тæккæ ахсджиагдæрмæ куы бахæццæ, уæд уæлдай хъæрдæрæй дзырдта ахæм ныхæстæ: «Я Киев сдавал!»

Уыцы хабар Тимæйæн куы радзырдтон, уæд раздæр йæ мидбылты бахудт, стæй йæм, æвæццæгæн, хардзау æркаст æмæ мын уайдзæфгæнæгау афтæ:

— Хъус-ма, æз дын дæ сыхæгты кой кæнын?

— Мæ сыхæгтæ койгæнинаг не сты.

— Куы мæ бафæнда, уæд дзы кæй кой раканон, ахæмтæ ссардзынæн...

— Омæ сæ мæнæн агурын дæр куы нæ хъæуы. Афтæмæй дæр сæ адæм куы зонынц.

Сыхæгтæ дæр, æвæдза, алыхуызæттæ сты. Æз цы сыхы схъомыл дæн, уыдон иу бинонты хуызæн фæцардысты æмæ ма абон дæр цæрынц. Кæй зæгъын æй хъæуы, иуæй-иу хатт-иу тæрхæджы тæбæгътау дæр базмæлыдысты, фæлæ сын-иу уый бирæ нæ ахаста. Сæ цин æмæ-иу сæ сæ зын бафидауын кодтой æмæ та-иу раздæрау бахæлар сты.

Мæ сыхы коймæ та нæ хъæу мæ зæрдыл æрлæууыд. Цы-фæндыйæ дæр райгуырæн бæстæйæн йæ ном йæ уæлæ ис. Кæмфæнды æмæ цасфæнды куы фæцæра адæймаг, уæддæр уырдам тырндзæн, мысдзæн æй адджын фынау. Алкæмæн дæр иæ фыдыуæзæг зынаргъ у, фæлæ йæ цыма мæн бæрц ничи уарзы, афтæ мæм кæсы. Йæ хъæды алы бæлас, йæ быдыры алы кæрдæджы хал дæр мын зынаргъ у. Цыма нæ хъæугæрон

цы битынатæ зайы, уыдоны хуызæн хæрздæфгæнаг дунейыл нæй. Куыройы доны балерты дзæццытæй тынгдæр ничи æрттывы. Къобосты хъæды мугæтæй адджындæр нæй... Ис, æвæццæгæн. «Æвæццæгæн» нæ, фæлæ ис. Уæддæр мæнмæ афтæ касы, æмæ мæм афтæ кæй касы, уый мæн аххос нæу, æрдз мæ ахæмæй сфæлдыста. Стæй канд мæн нæ. Йæ райгуы-рæн къуым адджын кæмæн нæу, ахæм уæвгæ кæд ис, уæд æй æххæст адæймагыл банымайæн нæй. Кæйдæр загъдау, алкæмæ дæр йæ сæгуыт саг касы...

Гытцылæй-иу хохы мæ мадырвадæлтæм куы уыдтæн, уæд-иу арæх иунæгæй къæдзæхтæм сбырыдтæн æмæ-иу, нæзы бæлæстæ топпы фаты хуызæн æмрастæй хæрдмæ кæм фæцыдысты, уыцы рындзмæ кæсынæй нал æфсæстæн. Сæ рæсугъд-дзинад мын цин куыннæ хаста, сæ цъуппытæ арвы цъæхимæ кæй иу кодтой, ууыл-иу мæ цæст куыннæ 'ривæрдтон, фæлæ-иу мæм уæддæр æппæты диссагдæр каст, быгъдæг дуртыл куыд фидар хæцыдысты æмæ дзы сæ уидæгтæ куыд арф ауагътой, уый. Уыцы ракæс-бакæс-иу фæкодтон æмæ-иу дзы фылдæр хатт мæ цæст сыджыты армыдзагыл не 'рхæцыд, афтæмæй-иу, адæймаг кæуыл не 'рбаххæссыдаид, ахæм ставд нæзы арвы цъæхы сфардæг. Мæхинымæр-иу афтæ ахъуыды кодтон, ныр, зæгъын, ацы бæлас фæлмæн мæры куы 'рзаид, уæд цас ставддæр æмæ бæрзонддæр уыдаид. Фæлæ дзæгъæлы афтæ хъуыды кодтон, уымæн æмæ, адæймаджы хуызæн алы кæрдæджы хал, алы бæласæн дæр райгуырæн бæстæ ис, æмæ уыцы райгуырæн бæстæ айнаг къæдзæх куы уа, уæддæр мады ад кæны. Уымæй фылдæр рæвдыд йæ хъæбул никæмæй бай-йæфдзæн, уымæй тынгдæр ыл ничи бауæлдзæн.

Радиойы кусын куы райдыдтон, уæд мын æппæты зындæр фыццаг бонты уыд. Уæвгæ мæхи афтæ канд уым не 'нкъардтон. Уымæй раздæр ма кæмыты куыстон, уым дæр хуыздæр уавæры нæ уыдтæн. Цалынмæ-иу адæмы хæстæгдæр нæ базыдтон, уæдмæ-иу мæ куыст дæр æмæ, мæ алыфарс чи уыд, уыдоны дæр нымæдтон æцæгæлæттыл, стæй, куыд æнхъæл дæн,

афтæмæй мæм адæм сæхæдæг дæр ахæм цæстæй кастысты. Мæ кусæн уатмæ-иу адæймаг æрбацыд æрмæстдæр хъуыддаджы фæдыл, раст-равджы-иу дæ къæсæрæй ничи 'рбахызтаид. Ахæм æрбацыд та-иу мын ницы æхсызгондзинад æрхаста, мæ равгыл-иу мын хорзырдæм никæцырдыгæй фæзынди.. Цы сагъæстимæ-иу мæ æрбаййæфта, уыдонимæ-иу мæ ныууагъта.

Иу заман мын мæ дуар æрбахоста æнахуыр уазæг: ме 'мхъæуккаг лæппу. Фæндзæм къласы куы ахуыр кодтам, уæд

нын уколтæ кодтой. Махæй дзы тæрсагдæр нæ разынд æмæ Хъæууатмæ лидзæг фестæм. Цыма йыл æдзæрæг сакъадахы фембæлдтæн, уый хуызæн æхсызгон мын уыд йæ фенд. Уайтагъд мын йæ хабæрттæ дзурынмæ фæци. Æнæхъæн мæй, дам, рынчындоны фæхуыссыдтæн. Сахаты размæ йæ рафыстой æмæ комкоммæ мæнмæ æрбацыди. Ног бынатмæ мæ кæй раивтой, уый кæмæй фехъуыста, уымæн ницы базыдтон, фæлæ радиойы кусын кæй райдыдтон, уый тыххæй мын арфæйы ныхæстæ загъта, стæй мын йе'рбацыды сæр схъæр кодта: кæд гæнæн ис, уæд мын мæ дохтырæн дыууæ хъарм ныхасы зæгъут радиойæ.

Йæ низæй йæ куы бафарстон, уæд мын йæ хабæрттæ радзырдта: «Фæстаг фондз азы мæ ахсæнæй тынг æвзæр уыдтæн. Операци мын цы дохтыр скодта, уый нæ сыхæгты чындзы æфсымæр у. Ам дæр нæ ваййы— Харьковы кусы. Æмæ йæм уырдаæм цæуинаг уыдтæн. Йæ хойæн æм писмо ныффыссын кодтон æмæ уымæ сæрвыста, тагъд нæхимæ цæуын æмæ, дам, æй фендзынæн. Иу мæйæ чысыл раздæр ссыди, федта мæ æмæ загъта, æнæмæнг операци скæнын хъæуы, зæгъгæ. Æмæ йæ дæхæдæг уыныс, цыма ног райгуырдтæн, уый хуызæн дæн. Ту-ту-ту, æппындæр мæ ницыуал риссы.

Мæ хъæуккаг мын йемæ уыйбæрц æхсызгондзинад æрбахаста æмæ, йе'рбацыды размæ цы сагъæсты ахæсты уыдтæн, уыдон фæцыдæр сты.

— Ууыл та цы тыхсыс! — загътон ме 'мбæстагæн æмæ секретарьмæ фæдзырдтон. Уайтагъд дуар æрбайгом, æмæ къæсæргæрон алаууыд бурдзалыг тæнæгæфсæр цъæхдзаст чызг хъулаæттæ къабайы.

— Писмоты редакцийы ничима ис? — бафарстон чызджы.

— Винерæ рацыдис.

— Фæдзур ма йæм.

Дзанджерийы ме 'рбацыд кæй нæ фæндыд, уый ма ноджыдæр иу хатт сбæлвырд, Винерæйы кусынмæ кæй райста, уымæй дæр. Кæддæр æй йæ куыстæй систон. Æмæ уыцы Винерæйы мæнæй иу бон раздæр куыстмæ райста. Рынчын, дам, у, зæгъгæ, мын загътой æмæ йæ мæ хъæуккаджы æрбацыды размæ цалдæр боны нæ федтон. Стæй йæ æнæвдисæнæй федтаин, уый дæр мæ нæ фæндыд æмæ мын замманай фадат фæци.

Цалыгнмæ уыцы хъуыдытæ кодтон, уæдмæ дуар æрбайгом, æмæ къæсæрæй æрбахызт мæ зонгæ ставдбыл, тыппыррус хъоппæгцæст ставдтæ сылгоймаг. Йе'ддаг бакастмæ гæсгæ йын иу дыууиссæдз азы радтæн уыди, афтæмæй йыл æвдæс æмæ ссæдз азы йеддæмæ нæма цыд. Йæ былты сырх, йæ русты

эртмвд æмæ йæ дзыккуты ахуырст барæй кæй бэиу кодта уый, ахæм хъуыддагты суанг ма хуызæн къуымых адæймагæн дæр æнцон раиртасæн уыд.

Ма хъæуккаг мын цы циндзинад æрбахаста, ууыл цыма узал дон бакалдæуыд, уыйау фæдæн, ма зæрдæйы мын судзин фæттыстæуыд, фæлæ ма мидуаф æддæмæ нæ равдыстон. Иæ саламæн ын салам радтон. Йе'нæнизлзинадæй дгæр æй бафарстон, кæд ма æппындæр никæцырдыгæй æндæвта, уæддæр. Ома ма йе'взæрдзинад фæндыди, уый тыххæй на: йæ рынчын дæр ма ницæмæн хъуыд æмæ йæ дзæбæх дæр. Ма сагъæс уыд, чи æмæ цы у, уый кæй зыдтон, афтæмæй та нын иумæ кусгæ кæй уыдзæн, ууыл. Кусынаы никæимæ тарстæн, куыстæй куыд никуы тарстæн, афтæ, фæлæ ма кæй нæ уарзын, уыдоны æхсæн уæвын никуы фæндыд уымæн æмæ-иу ма? куыст дæр ма зæрдæмæ нæ цыд, ма равг дæр йæ уагыл нæ уыд.

Ма хъæуккаг цыфæндыйæ дæр разыйæ ацыд. Винсрæйæн бамбарын кодтон, æрмæг куыд æмæ цы хуызы дæттын хъæуы, уый æмæ дыккаг бон лæппуйæн йæхи хъæлæс радиойæ райхъуыст. Хъæуæй ма мæм телефонæй дæр сдзырдта. Цыма йын стыр хорзы бацыдтæн, уыйау мщи арфæтæ кодта. Æрмæг «Фæстаг хабæртты» уыд, æмæ мæм бакасты размæ Винерæ афбауад, ка*д, дам, дæ фачтды, уæд æм байхъус. Æз æм, кæй зæгъын æй хъæуы, уый размæ байхъуыетон, стæй «Фæстаг хабæртты» æрмæг кæсгæ дæр бакодтон, фæлæ мын, æвæццæгæн, ма зæрдæ балхæнынмæ хъавыд æмæ мын æй ма зæрдыл уымæн æрлæууын кодта.

Адæм алы мыггаг сты, зæгъгæ, чи загъта, уый, мæнмæ гæсгæ, зондджын лæг уыди. Зæгъæм, Винерæйы бынаты æз радиомæ кусынмæ не 'рбацыдаин. Æз дзы кусын кæй райдайдынæн, уый æнæхъусгæ нæ уыдаид. Уæда* не 'хсæн цы ахастдзинæдтæ сæвзæрд, уый та Дзанджери зыдта. Фæсивæды газеты кусгæйæ Винерæйы хабæрттæ обкомы пропаганда? æмæ агитацийы хайдмæ дæр схæццæ сты. Уыцы рæстæджы Дзанджери та хайады сæргълæууæджы хæдивæг уыди, фæлæ йæ уæддæр куыстмæ райста. Уымæ телеуынынадмæ дæр нæ, фæлæ радиомæ, калмæн битына йæ хуыккомы был куы ныссагъдæуа, уыйау. Цæмæй мæнæн æнцондæр уа, йæхицæн та йæ бирæ цæстытæ дыууæ фылдæр фæуой.

Кусын куы райдыдтон, уæд мын æхсызгондæр фембæлд уыд ма хъæуккаг Дженардыхъомæ. Куысты йæм иууылдæр ацы номæй дзырдтой, хъæуы та йæ цæмæндæр Дзенаго хуыдтой.

Æппæты фыццаг æй бафарстон, цы номæй йæм дзурон, уымæй.

— Нæ зонын, ям ма иууылдæр Дженардыхъойæ зоньщц, — цыма йæ ахæм номæй кæй хонынц, уым адæм йæ разы къæмдзæстыг сты, йæхæдаг та ма разы, уый хуызæн загъта Дженардыхъо-Дзенаго.

— Æз та дæ куыд хонон? — бафарстон æй хъуыддаг кæронма* сбæлвырд кæныны ныфсæй.

— Кæд ма ма хъæуккагыл нымайыс, уæд мæм Дзенагойæ дзур. Уæвгæ дæ Дженардыхъойæ дæр бар ис. Æргом дзургæйæ, ма паспорты дæр Джснардыхъо фыет дæн, фæлæ мыл ма м'ады ном хуыздæр фидауы.

Æхсызгон мын уыдысты Дзенагойы ныхæстæ. Иæ хъæуккаг ном ын адджындæр кæй у, уый ма зæрдæмæ фæцыди. Цы адæмы æхсæн райгуырдтæ æмæ схъомыл дæ, уыдон дæ цы хуыдтой æмæ хонынц, уый сæйрагдаф у. Паспорты цыфæнды куы ныффыссай, уæддæр æй чи бакæсдзæн, хъуынайы бын дур и, уый цæмæй бæрæг у!

— Гъемæ баныхас кодтам: чифа>нды дæм цыфæнды нома'й дзурæд, фæлæ мæнæн уыдзынæ Дзенаго.

— Уый тыххæй.ма æппындæр ма тыхс, ам æз æмæ дæу йедтæмæ æмхъæуккагтæ нæй, æмæ хъуамæ алы хъуыддаджы дæр кæрæдзийы æмбарæм, — сæрыстырхуызæй загъта Дзенаго.

Дзенагойы кой рагæй хъусын, куы базонгæ стæм, уæдæй нырмæ дæр дзæуар азгæ рацыд, æмæ дзы æдзухдæр /лæ сæр бæрзæндты хастон. Йæ мыггаг ын-иу радиойæ куы фехъуыстон, кæнæ-иу æй газеты куы бакастæн, уæд-иу мын æхсызгон уыд Нæ хъæуы уыцы мыггагæй къорд хæдзарæй фылдæр цæры, стæй нымæд адæм сты, сæ фæсивæд æвзæрст хоры хуызæн алы хъуыддаджы дæр кад æмæ æгъдаугæнæг ваййынц. Дзенаго сæ хуыздæр у, зæгъгæ, куы зæгъон, уæд, цыма нæ фæрæдидзынæн, афтæ мæм кæсы.

Хæрзæрыгон лæппуйæ хæстмæ ацыд æмæ фæстæмæ сæрæгасæй сыздæхт. Кæд йæ ахуыр чысыл къуылымпытæ байæфта, уæддæр царды йæ бынат ссардта. Раст зæгъын хъæуы, йæ размæ цы нысанта æвæрдта, уыдон дыууæйæ дæр фылдæр уыдысты. Уыдис æм ныв кæныны курдиат. Кæцы къласы ахуыр кодтаин, ма-гъа, фæлæ хъуамæ æртыккæгæм кæнæ цыппæрæм къласæй уæлдæр ма уыдаид, афтæ скодта Сталины ныв. Йæ бæрзæнд — иу-дыууæ метры бæрц. Бирæ нывты куыд уыд, афтæ йыл бæрзондных къепкæ æмæ китель, галифе хæлаф æмæ цырыхъхъытæ. Йæ къухы - лулæ.

Абонь хуызæн ма хъуыды кæнын: æвзæрстытæ æрбацæй-

хæцца> кодтой, æма> фæтæджы къам сæпæрдтой мидæгæй нæ, фæлæ клубы дуармæ, цæмæй йæ иууылдæр уыдтаиккой, уый тыххæй. Сталины къамтæ уымæй размæ куыннæ федтаин — æхсæнадон бынæттæй райдай æмæ ахуыргæнæн чиигуытæй фæу — фæлæ мæм уæлдай диссагдæр каст, ныв нæхи хъæуккаг кæй скодта, стæй йæ куыд скодта! Цыма фæлгæты нæ уыд, фæлæ зæххыл лæууыд, афтæ мæм каст. Ноджы йæ суанг бандоныл дæр нæ сæвæрдтой. Зæххыл æвæрдæй уыд уæлдай цардæгасдæр æмæ цæстыахадгæдæр.

Дзенагойæн фыццаг хатт йæхи дæр уæд федтон. Тынг хæрзконд æмæ мæм бакастджын фæкаст. Иæ нывы фарсмæ йе 'мгар лæппутимæ лæууыди æмæ цыдæртæ дзырдта, цыма уыдонæй ницæмæй хицæн кодта, уый хуызæн. Æз æй цыдæр уæларпоныл нымадтон. Ахæм ныш-тæ кæнын чи зыдта, уый нæхи хъæуккаг уа, уый дæр мæ нæ уырпыдта. Дзенаго кæимæ лæууыд, уыдонмæ мæхи хæстæг байстон, æмæ тарстæн, исчи мыл сæ куы фæххæр кæна хистæрты ныхæстæм ма хъус, ацу уæртæ де 'мгæрттимæ хъаз, зæгъгæ, фæлæ мæ мæмондæн ничи фæххуыды кодта æмæ æз дæр, Сталины ныв скæнынмæ афтæ дæсны чи сарæхст, уый канд уынгæ нæ кодтон, фæлæ ма йын хъуыстон йæ ныхæстæм дæр. Нæ хъæуккаг кæй у, уый дæр мæ чысылгай уырнын райдыдта. Чи-иу æрбацыд, уымæ-иу йæ номæй куы сдзырдта, суанг-ма-иу æй сæ бинонтæй дæр куы фæфарста, уæд ма мæ уымæй хуыздæр æвдисæн цы хъуыди, Дзенаго нæхи хъæуы кæй схъомыл, ууыл баууæндынæн.

Фæстæдæр ын йæ фыстытæ кæсын райдыдтон газетты дæр. Уымæ канд фысгæ нæ кодта, фæлæ ма иста къамтæ дæр. Мæхи-нымæр куы(ннæ дис кодтаин йæ курдиатыл! Уыциу рæстæг уыди нывгæнæг дæр, уацхæссæг дæр, хуызисæг дæр. Уымæ алцæмæдæр æмхуызон хорз арæхст. Скъола каст куы фæдæн, уæд та базонгæ дæн йæ сæйраг куыстимæ. Йæ хъысмæт афтæ рауад, æмæ йæ царды сæйраг фæндагæн равзæрста радиойы уацхæссæджы куыст. Лæгæй-лæгмæ зонгæ дæр уыцы рæстæг баистæм. Цæмæй æнхæл уыдтæн, бирæ азты фæстæ нæ фæндагтæ кæй баиу уыдзысты æмæ иумæ кусын кæй райдайдыстæм.

Радиомæ кусынмæ цæуын, уый йæ хъустыл куы 'рцыд, уæд мæм телефонæй куы 'рбадзырдта æмæ мын æрдæгуайдзæф ныхæстæ кæй загъта, уый тыххæй йæм дзæгъæлы рамæсты дæн. Куыд бамбæрстон, афтæмæй мын сæ хæрамы охыл нæ загъта. «Иннæтæ фæскъуымыты цы дзурдысты, уый дын æз, куыд хъæуккаг, афтæ æргомæй зæгъын æмæ дзы кæд исты дæхицæн зондæн райстай, уæд — хорз, кæннод дæр — бар дæхи>>.

Ахæм хуызы мын загъта йæ хъуыдытæ. Уый, фыццаг бон мæм куы 'рбацыд, уæддæр бамбæрстон, фæлæ йын загъгæ ницы кодтон, уымæн æмæ, иуай, æидæр ныхæстыл фестæм, иннæмæй та ма нын уымæн фадæттæ кæй фæуыдзæн, ууыл мæ зæрдæ дардтон.

— Лйфыццаг дын телефонæй цы ныхæстæ загътон, уыдон да' зæрдæмæ кæй нæ фæцыдысты, уый уæд дæр бамбæрстон, — цыма мын мæ хъуыдытæ бакаст, уый хуызæн бафиппайдта Дзенаго, — ма мæм мæсты кæн. Ды мæнæй бирæ кæстæр дæ æмæ дæ æз галиу зондыл нæ сардаудзынæн. Мах иу хъæуккагтæ кæй стæм, уый иу хъуыддаг у, фæлæ нæ ныйбарджытæ дæр хорз фæцардысты. Дзыллæ рухсаг уæд — ма мадæй чысыл кæстæр уыди, фæлæ хæларæй цардысты!. Æз дæр дæу хуызæн æнæ фыдæй чысыл лæппуйæ баззадтæн. Да>уæн ма хотæ ис, æз та зыбыты иунæг уыдтæн. Мæ мад-ма, магуыр, Дзыллæйы кой абон дæр раканы. Иумæ, дам, быдырма бира фæцыдыстæм.

Дзенаго мæнæй иу æвддæс азы хистæр уыд, афтæмæй, зæгъæн ис, æмæ нæ мадæлтæ та æмгæрттæ уыдысты. Быдырма иумæ кæй цыдаиккой, уый дæр мæ уырны, фæлæ Дзенаготæ хъæуы бын цардысты, мах та хъæуысæрма хæстæгдæр. Уыдон — Урсдонырдыгæй, мах — Куыройыдонырдыгæй. Æмæ сæ уымæ гæсгæ иумæ никуы федтон. Дзыццайы амардыл ссæдз азæй фылдæр цæуы, Дзенагойы мад ма ныр дæр æгас у, уæддæр йæ фырт йæхи сидзæр хоны.

— Мæн дæуæн дæ хорздзинад фæнды. Æмæ мæ цыдæриддæр фехъусай, уый æрмæстдæр, цæмæй дæуæн исты пайда фæуа, уый охыл загъд æрцæудзæн. Кæд Хуыцауы фæнда, уæд дыууæ азы фæстæ мæ пенсийы афон ралæудзæн æмæ фæстæмæ нæхи хъæумæ ацæудзынæн...

Дзенаго иуцасдæр ницыуал сдзырдта. Йæ акомкоммæ цы руззынг уыд, уырдыгæй кæдæмдæр нымдзаст. Йæ цæстытыл цыдæр рæсугъд нывтæ кæй уад, уый йæ цæсгомыл фæбæрæг, Цыма йæ бæллицтæ кæм уыдысты, уыцы бæстæйы балæууыд, уый хуызæн йæ цæстæнгас фæфæлмæндæр, йæ цæсгом фæрайдзастдæр.

Нæ чъылдыммæ цы суадон ис, уый ма хъуыды кæныс? — æддæмæ кæсын нæ ныууадзгæйæ сдзырдта Дзенаго.

Тынг хорз. Рады фыййау-иу куы уыдтæн, уæд-иу дон нуазынмæ уырдаг цыдтæн. Науæд æй дуртæй цал хатты нысыгъдæг кодтон, уый та?..

Цыфæнды сыгъдæг-иу æй куы ныккодтаис, — ныхас йæхимæ аиста Дзенаго, — уæддæр та-иу цалдæр боны фæстæ ногæй дуртæй байдзаг.

— Ёмæ уый цæмæн уыд, уый нæ зоныс?

— Цы бæрзонд къардиуæй æвзæрд, уый бын-иу хæргæ ба-
цыд æмæ та-иу æд дур æд сыджыт æркалд.

— Дурты бон дæр ын-иу ницы баци æмæ сыджыты бон
дæр: уайтагъддæр та-иу уыцы сыгъдæгæй цæуын райдыдта.

— Уый цы уазал уыди, уый та!

— Суадон суадон у, фæлæ дзы цыма иуæй-иутæ уазалдæр
сты, афтæ мæм кæсы.

— Мæнмæ дзы нæхи суадонæй уазалдæр æмæ хæрзаддæр
ничи каст, — ныхас фæбæлвырддæр кодта Дзенаго.— Ёмæ
дын йæ кой цæмæн ракодтон, уый дæр зæгъон. Мæ зæрды
кæсæгты цад саразын ис. Мæнмæ гæсгæ кæддæр суадон нæ
цæхæрадоны тæккæ чъылдымты калди. Йæ фæд ныр дæр ма
бæрæг дары. Суадон уыцырдæм куы аздахон, уæд æй нæ хайы
дæллаг фарс бацауаздзынæн æмæ дзы дзæбæх арф дон рау-
айдзæн. Балертæ дзы ауадздзынæн æмæ сæ рæзыны куыст
кæндзысты.

Дзенагойы ныхæстæм мæ зæрдæмæ Хуры тынтæ ныккасти.
Кæд йæ фæндтæй æппындæр ницы рауайдзæн, уæддæр ын сæм.
бахæлæг кодтон. Кæм райгуырд, уырдæм ацæуызмæ кæй
бæллы, цыдæр хорздзинæдтæ саразызмæ дзы кæй хъавы, уый
зæрдæмæ куыннæ хъуамæ фæцæуа! Стæй йын æнтысгæ та цæ-
уыннæ хъуамæ бакæна, кæд алы хъуыддагмæ дæр арæхсы,
уæд! Иу хатт мæ йемæ кæсагахсынмæ кæй ахуыдта, уый дæр
мæ зæрдыл æрлæууыд. Балер кæсаг æнгуырæй ахсын бирæтæн
нæ комы. Зондджын æмæ хин у. Ёнгуырмæ хуымæтæджы
хъуыддагтæй сайын нæ комы, фæлæ йыл Дзенаго уæлахиз
кодта. Нартхоры сыфты рæбын цы зулчъытæ уыд, уыдоны
фæрцы. Ёз æрмæстдæр иуæг кæсаг æрцахстон. Уый дæр ар-
мытæппæны дæргъæн, Дзенаго та æнæхъæн хал, мæ кæсагæй
æртæ хатты стырдæртæ.

— Стæй мæ зæрды мыды чыргæдтæ скæнын ис,— йæ ны-
хас дарддæр кодта Дзенаго.— Уæвгæ, кæнгæ дæр скодтон.
Горæты сæрмæ мын цæхæрадон ис æмæ-иу дзы алы аз дæр
цалдæргай къæртайыдзæгтæ æрдыгътон, фæлæ мын фарон
фæцагъды сты. Чыргæдтæ та чидæр адавта.

— Нæхимæ сын давынæй тас нæу.

— Нæхимæ та сæ чи давы! Уæллæй, афæдз сæ куы ныу-
уадзай, уæддæр сæм ничи бавналдзæн.

— Уыдон иууылдæр хорз фæндтæ сты,— бафиппайдтон æз,
фæлæ де 'мгъуыд куы 'рцæуа, уæд пенсийы æцæг ацæудзынæ?

— Уæллæй, иу бон дæр нæ бафæстиат уыдзынæн. Искуы-

иу хатт быдырмæ куы аирвæзын, уæд дардæй кæсгæйæ мæхи-
уыл дис фæкæнын, уал æмæ уал азы горæты цæрын куыд баф-
æрæзтон, зæгъгæ. Вауырнæд дæ, фæстæмæ мæ мæ къах нал
фæхæссы.

— Ёмбарын дæ. Стæй дæм цы фæндтæ ис, уыдоны ныхмæ
дæр мæ бон ницы зæгъын у, фæлæ æз та ам кæимæ баззай-
дзынæн?

— Ис ам дзæбæх лæппутæ, ис дзы сылгоймæгтæ дæр,
æрмæст дзы æгъдау æрæвæрын хъæуы.

— Мæ фыды карæнты дæр ма лæппутæ хоныс?

— Ис дзы ахæмтæ дæр. Ёркæсын сæм хъæуы. Чи дзы цы
у, уый дæхæдæг бамбардзынæ. Уымæн бирæ нæ хъæуы. Ради-
омæ цæмæдæр гæсгæ телеуынынады разамындæй дæр æмæ
уæлдæр хицауадæй дæр къаддæр хъусдард ис, афтæмæй мах
карай дæр хистæр стæм, стæй кæцыфæнды хабар дæр тагъддæр
фехъусын кæнæм

Дзенагойы ныхæсты рæстдзинад цыбыр рæстæджы фæстæ
мæхæдæг дæр банкъардтон. Фыццаджыдæр, Дзанджери нæ иу
æмбырдмæ дæр нæ цыди, телеуынынады цы æмбырдтæ уыди,
уыдон та йæ хæдивæгыл дæр никуы баууæндыди: сæрдари-
уæг-иу дзы йæхæдæг кодта. Йннæ ахæм - иумæйаг æмбырдтæ.
Æдзухдæр-иу нæ телеуынынадмæ цæуын бахъуыд: уым сæ иу
кодтой. Ёз дзы иу хъуыддагæй дæр нæ тыхстæн. Ёргом
зæгъгæйæ, уæд мæм кæмдæр хардзау каст, фæлæ æдзухдæр
куыд фæзæгъын, афтæ та ныр дæр зæгъын: æз ахæм хъуыд-
дæгтыл, кусын куы райдыдтон, уæдæй нырмæ ахуыр дæн.
Партион газеты куыстон æмæ йæ уæддæр хицауад уырыссаг
газеты раз дæлджинаг кодта. Цæрынæй хæрынмæ ахæм æнахъ-
инон фæтк сæвзæрд. Уæдæ фæсивæды газет уыди, æмæ йæ
цæхджын кæсаг батухыны фаг нæ хуыдтой, партийы обкомы
дæр политикой рухсады хæдзары кусджытæ инструктортæй
цæсты къаддæр ахæдтой. Ныр рацæй- рабон, æмæ та радио
телеуынынады æмкад нæ тæры. Ёмæ, куы зæгъын, æз ахæм
хъуыддагтыл ахуыр дæн. Уый нæ, фæлæ ма мæм мæ уавæр
хуыздæр дæр фæкаст. Дзанджери не 'мбырдтæм кæй нæ цыди,
уым æвзæрæй ницы уыдтон. Чидæр цæйау загъта, кæд, дам,
дæ нæ хъыгдарын, уæд дын уымæй æххуыс кæнын. Ёгайтма
мæ нæ хъыгдары. Исты æвæджиауы хъуыды йæм куы фæзы-
на, уæд мын æй кæд нæ бахæлæг кæнид. Ёмбырдтæм нæ
сæхимæ кæй хонынц, уымæн дæр бафæразæн ис. Уæдæ нæм
уæлдæр хицауады цæст куыд æмбæлы, афтæ кæй нæ хæццæ
кæны, уый та æрмæстдæр раппæлыны аккаг у, уымæн æмæ нæ

хъуыды канын, искуы стыр хæдзары исты хорз хъуыды равзæрд æмæ дзы искæмæн бахай кодтой, уый.

Хъыг мын уый уыди, нæхи хицау радиомæ фыдыусы цæстæй кæй каст. Мæхæдæг дзы цы фехъуыстон, æрмæст уый дæр фаг уыд, хъуыддаг æцæгæй дæр афтæ кæй у, ууыл баууæндынæн. Цæвиттон, Дзанджерийы хъустыл æрцыд, куыстмæ, дам, йæ зонгæтæ æмæ йæ хæстæджыты йеддæмæ никæй исы. Зæгъгæ та, дам, æй кодта радиойы кусджытæй чидæр. Чи уыд, уый базоныны тыххæй мæнмæ дæр æрдзырдта æмæ йын мæ бон ницæмæй баххуыс канын баци, уымæн æмæ никæмæй ницы фехъуыстон, стæй йæ мæхи цур куы загъдæуыдаид, уæддæр ын æй цæмæн хъуамæ загътаин! Кæд мыл Дзанджери йæ зæрдæ дардта, уæд фæрæдыд: æз иухатт афтæ куы бакæнон, уæд мæхæдæг мæхи зæрдæмæ нал цæудзынæн, мæхи цæсты мæ гæлæбуйы кад æмæ уæз дæр нал уыдзæн. Куыд бамбæрстон, афтæмæй Дзанджери мæнæй бæлвырд ныхас фехъусын æнхъæл уыдис æмæ йæ бон базонын куы ницы баци, уæд тынг смæсты æмæ йæ маест калынмæ фæци:

— Уыцы ныхæстæ иууылдæр сымахæй кæй рацыдысты, ууыл æз иу мисхал дæр гуырысхо нæ канын! Радио кæддæриддæр цымара уыди æмæ цымарайæ баззай!..

Хъыг мын куыннæ уыдаиккой йæ ныхæстæ æмæ йын загътон:

— Цæмæн афтæ зæгъыс? Куыд ис адæмæй афтæ дзурæн?

Æз æй зонын, цы дзурын, уый. Газетæй лидзæг кæй фæканынц, уыдон та иууылдæр радиомæ цæуынц æмæ цæрæнбонты кæрæдзийы хъуынхъис хæрынц.

— Æмæ сæ кусынмæ та чи исы?

— Мæн йеддæмæ сæлхæр чи у?! Иуæн дзы батæригъæд кæн, иннæмæн дзы батæригъæд кæн. Стæй уый фæстæ мæ ныхмæ тох канын райдайынц.

— Уыдæттæн ницы зонын, фæлæ æз цымарайы кусынмæ не 'рбацыдтæн.

— Ды дзы никæцырдыгæй аххоеджын дæ.

— Газеты æз дæр куыстон æмæ дæ ныхæстæ мæнмæ дæр хауынц.

— Дæу кой мæм, зæгъын, нæ уыди. Уæд дæм æй нæ бафсæрмы кæнин. Цæй, хорзæй уал баззай! — æмæ хæтæл æрæвæрдта.

Дзанджерийы ныхæстæ мæ дисы бафтыдтой. Ницæйаг дамдumты бындурыл ахæм хатдзæгтæм æрцу, уый мæм раст нæ фæкаст. Стæй дæсгай адæймæгтæ кæм кусы, дæхæдæг дзуаппдæттæг цы кусæндоньы тыххæй дæ, уый цымара рахон! Цымарайы цы змæлджытæ ис, уыдон та, æвæццæгæн, хæфсытæ

уыдзысты, мæнмæ дæр дзы чысыл бынат нæ хауы — сæйраг хæфс... Бынтон æй цыма скарз кодтон, афтæ мæм кæсы. Лæг йæ мастыйæ ноджы карздæр ныхæстæ дæр фæзæгъы...

Ногæй та Дзанджерийы ныхæстæ мæ зæрдыл æрбалæууыдысты. «Радио цымара уыд æмæ цымарайæ баззайдзæн!» Газеты, дам-иу чи нал хъуыд, уый-иу радиомæ æрбацыд... Æцæгæйдæр дзы, раздæр газеты чи куыста, ахæмтæ иуцалдæр уыд. Иууылдæр нæлгоймæгтæ. Кусджыты фылдæр хай та сылгоймæгтæ сты, стæй хуымæтæджы сылгоймæгтæ нæ, фæлæ æрыгон чызджытæ. Уыдон, цымарайы цæрджытæ куыд хъуамæ схона адæймаг! Кæд сæ рахонон ис, уæд æрмæстдæр доны чызджытæ. Амæй ай кондджындæр æмæ уындджындæртæ. Æрмæст сæм иу хъуыддагæй зæрдæ къæпп каны. Кæд газеты цы чызджытæ кусы, уыдоньы зондæй хайджын фæуой, уæд сæ фыдæлты уæларты урс дадалитæ куы 'руадзой, уымæй тас у. Нæ мæ уырны, алы бон цы фæсивæды уынын, уыдоньы уарзондзинад йæ фæдыл ма асайа æмæ рæхджы алырдæмыты ма ныппæррæстывæ кæной. Æнæкуырдай ма баззайой, зæгъгæ, ууыл сагъæсы бацыдтæн, фæлæ куы бавдæлой æмæ афæдзы дæргъы чындзыты куы фæцæуой, цот канынмæ куы фæуой, уæд уæзæджы къæйыл нæ аззайдзынæн? Дзанджери та, газетæй чи 'рбацыд, уыдоньы ныхмæ дзуры. Афтæмæй мын уыдонæй фидардæр æнцой нæй, къуырцдзæвæны куы бахауон, уæд сæйрагдæр уыдоньы æрæнцайын уыдзæн мæ бон.

II

Фæстаг хатт Элинаимæ цы уавæрты фембæлдтæн, уый мæ зæрдыл куы 'рбалæууы, уæд мæхицæн бынат нал ф'арын. Йæ разы мæ мæхи сраст канын хъæуы, фæлæ ма мын искуы ахæм фадат фæуыдзæн, уый æнхъæл нæ дæн. Цалдæр хатты йемæ телефонæй дзырдтон, æрмæст мæм кæронмæ никуы байхъуыста. Æрдæгныхасыл хæтæл никуы æрæвæрдта, гуымыры ныхас дзы никуы сирвæзт. Бæллæх цы уыди, цы зæгъынмæ хъавыдтæн, уымæ байхъуысын æй никуы бафæндыд. Цы, дам, мын зæгъынмæ хъавыс, уый рагацау зонын æмæ, дам, ма мын æй цæмæн дзурыс. Афтæмæй-иу алы хатт дæр нæ ныхас æрдæгыл аскъуыд. Иуцасдæр æм дзургæ дæр нал ныккодтон. Рох мæ фæци, мæ зæрдыл нал лæууы — уый тыххæй нæ. Уымæй уæлдай нæ ныхас кæрæдзиуыл куы нæ бада, уæд æм фæнды дзур, фæнды ма. Фæстаг рæстæг æй уæлдай арæхдæр æрымысын. Цымæ афонмæ цытæ кусы? Чындзы цæуыны зонд æм кæй нæй, уый мын телефонæй загъта. Кæддæр цы хъуыдымæ 'рцыд, ууыл,

æвæццæгæн, хъыгагæн, никуы суæлæхох уызæн, мæныл цы зæрдæ бафæдзæхста, уый дуæрттæ никæмæнуал байтом кæндзæн.

Кæд æнæ аххосæй аххосджынтæ вæййы, уæд уыдонимæ мæхи нымайын. Элинайы цард мæн тыххæй афтæ рауад. Мемæ куы-нæ фембæлдаид, уæд æй хъысмæты фæндæгтæ æндæр нысанмæ æркодтаиккой, æндæр уыдаид йæ абон дæр, йæ сомбон дæр. Фæлæ, цæмæй ма фембæлдаиккам, уый мæнæй аразгæ уыдис? Нæ уыдис. Хъуыддагмæ æндæрхуызон бацауæн дæр ис: цæмæй Элина мемæ ма фембæлдаид, уый йæхицæй аразгæ уыдис? Нæ уыдис æмæ ма ноджыдæр иу хатт: нæ уыдис. Уæддæр кæй фембæлдыстæм, уымæй Элина тынгдæр æфхæрд баййæфта. Уæвгæ йæхæдæг куыд зæгъы, афтæмæй фæсмон канд нæ фембæлдыл нæ, фæлæ, уый фæстæ цы хъуыддагтæ æрцыд, уыдонæй иуыл дæр нæ кæны. Фæсмон æз дæр ницауыл кæнын. Элинаимæ цы бонтæ арвыстон, уыдон мæрдты дæр мемæ уæнт, цалынмæ цæрон, уæдмæ йæ хуыз мæ зæрдæйы никуы сивдзæн. Мыс-дзынæн æй адджынæн, æртындæс азы размæ цы сыгъдæг æмæ æнæхин уды хъарм банкæрдтон, уый мæ тавдзæн цыппарыссæ-дзæдзыдæй дæр — кæд уый бæрц фæцæрон, уæд.

Радиойы кусын куы райдыдтон, ууыл дыууæ майы дæр æххæст нæма рацыд, афтæ та йæм телефонæй ныздзырдтон. Диссаг цы у: хæтæл йæ мад систа. Уымæй размæ дæр æм куыннаæ дзырдтон, фæлæ йæ мады хъæлæс никуы фехъуыс-тон. Элина æнкъардта, æз æм дзурын, уый æмæ хæтæлмæ уый тыххæй нæ бацыд? Чи зоны. Фæлæ йæм уæддæр йæ мад фæдзырдта. Мæ ног куысты хабæрттæ йын ракодтон. Æндæр уавæрты йæ цин бамбæхсын нæ бафæрæзтаид, ныр мын арф-æйы ныхас загъта, йæ кæрон уайдзæфимæ бае кæмæн уыд, ахæм арфæйы ныхас. Æдзухдæр, дам, хицауы бынатмæ бæллыдтæ. Уыцы ныхæстæ ма мын уымæй размæ дæр загъта.

Æз æм нæ фæхæрам дæн. Раст кæй нæ уыд, канд уый тыххæй нæ. Уымæй мæ карздæр хъуыддаджы куы зылынджын кодта-ид, уæддæр ыл мæ зæрдæ нæ фæхудтаид, уымæн æмæ мæнæй фылдæр æфхæрд баййæфта, æз ын йæ зæрдæ тынгдæр фæрис-сын кодтон, нæ мæ фæндыд, афтæмæй. Куы зæгъын, йæ зæрдæйы рывст цæмæй фæкъаддæр уа, ахæм ныхæстæ мын куы загътаид, уый дæр мæ фæндыд, фæлæ мын æндæр ницы-уал загъта. Чи зоны, уыйбæрц мæм кæй суæндыд, ууыл дæр æм фæсмон æрцыд. Аивæй йын фембæлыны кой бакодтон æмæ мæ едзырд дæр не суагъта. Ленинградмæ ацауына йын зæрдæ æвæрдтон æмæ, дам, табуафеи, рацу, æрмæст дæ бинойнагимæ.

Дзæбæх æй нæ бамбæрстон. Хъызгæйæ кæнæ йæ фыдæнæн загътаид, æндæр мæ Тимæимæ Ленинградмæ цы хуызы хоны! Чи, дам, уæ суазæг кæна, уый — æз. Цыфæндыйæ дæр, уый фыдæнæн загъта, æндæр æй æз мæ бинойнагимæ цæмæн хъæ-уын? Кæд æй хъæуын — хъæугæ дæр æй цæмæн кæнын, фæлæ уæддæр — уæд æй хъуамæ иунæгæй хъæуин, иунæгæй та мæ цауын нæ уагъта.

Элина-иу мæ зæрдыл куы 'рлæууыд, уæд-иу арæх Мæскуы æрымысыдтæн. Ахуыры фæстæ дзы иу хатт дæр нал уыдтæн, афтæмæй та-иу уый размæ ахæм аз никуы скодта, афæдзы иу кæнæ дыууæ хатты кæд нæ уыдаин. Обкомы æртæ азæй фылдæр бакуыстон, æндæр горæтты командировкæты уыдтæн, Мæскуы-йы та — нæ, фæндгæ та мæ кодта, Элинамæ хæстæгдæр кæй уыдаин, æрмæстдæр уый тыххæй. Æмæ мын мæнæ æнæнхъæлæджы Дзанджери æхсызгон хабар фехъусын кодта, Мæскуымæ, дам, цауын хъæуы.

Куыддæр уыцы ныхæстæ айхъуыстон, афтæ йæ айфыцца-джы уайдзæфтæн сæ фæд дæр нал аздад. Æрмæст ног хабары иу хъуыддагыл чысыл ферхæцыдтæн: командировкæйы цауын хъуыд æнæхъæн мæй: комитеты сæрдары хæдивджытæн, дам, дзы курсытæ уызæн æмæ мын уырдам цаугæ уыд.

— Таучелы-фыртæн йæ амонд хæрæгыл бады, — Дзандже-рийы фæлмас ивазгæ хъæлæс хъуысти телефоны хæтæлы. — Дыууæ майы дæр нæма кусы, афтæмæй йæ иу мæй йæ «фæллад уадзынмæ агурынц». «Æмæ курсытæ куы загътай», — цыма йæ ныхæстæ кæдæм цæвынц, уый не'мбарын, уыйау загъ-тон æз.

— Æмæ курсытæй фæлладуагъдæй цы уæлдай ис?.. Æз хъызгæ кæнын, фæлæ дæ ацауын хъæуы. Радиойы разамон-джыты æмбырд кæнынц æмæ байхъус, цы дзурынц, уымæ. Мах куысты бирæ хицæндзинæдтæ ис æмæ дын пайда йеддæмæ зиан нæ фæуыдзысты. Мæ рæстæджы ахæм курсытæ када-вардæр уыдысты. Ныр сæ, æнхæлдæн, алы мæй дæр кæнын райдыдтой, Кæм сæрдартæ, кæм сæ хæдивджытæ, кæм та сæираг редактортæ. Ноджы ды уыцы куыст никуы кодтай æмæ дзы дæхицæн исты зонд райедзынæ.

Дзанджери йæ куыстыл æнувыд у, стæй йæ зонгæ дæр кæны. Уæдæ хицауадимæ дæр арæхсы, чи дзы цы ныхас уарзы, стæй дзы кæд æмæ кæмæн цы зæгъын хъæуы, уый дæр ын амонын нæ хъæуы. Мæнæн цы ныхæстæ кодта, уыдоныл дæр æууæн-дын. Æргом дзургæйæ, мæхи дæр фæндыди ме'мгуыстгæн-джытимæ фембæлын, сæ фæлтæрддзинадимæ сын базонгæ уæ-

вын, æмæ мын ахæм фадат кæй фæцис, ууыл бацин кодтон, æппæты фыццаг та йыл бацин кодтон, Элинамæ кæй фæхæстæгдæр уыдзынæн, уый тыххæй.

Мемæ уæлдæр партион скъолайы чи ахуыр кодта, уыдонæй цалдæр центрон телеуынынады куыста, æмæ уыдоныл дæр мæ зæрдæ дардтон, се 'ххуыс мæ куы бахъæуа, уæд мæ фарсмæ кæй æрбалæудзысты, уымæй. Æппæты стырдар'ныфс та мæ уыди Славикæй, дыууæ азы иумæ кæимæ фæцардтæн æмæ мæ хуыздар æрдхæрдтæй иуыл кæй нымадтон, уымæй. Уый афæдзæй фылдары размæ Волгоградæй Æппæтцæдисон радиомæ раивтой æмæ майы дæргъы арæх кæй æмбæлдаиккам, ууыл мæ зæрдæ дардтон.

Нæхимæ хабар куы базыдтой, уæд мæ Тимæ нал æмæ нал уагъта, демæ цавæр дзаумæттæ хæсдзынæ, уый мын зæгъ æмæ дын сæ рагацау æрцæттæ кæнон, зæгъгæ.

— Æмæ мæ цас дзаумæттæ хъæуы?

— Уæддæр æй рагацау куы зонон, демæ цы хæсдзынæ, уый, уæд мын æнцондæр рæвдзгæнгæ уыдзынæ.

Куыддæртæй бафидыдтам æмæ Тимæ æцæгæйдæр мæн цæттæ кæнынмæ бавнæлдта. Фæстаг бон мæ цуры æрлæууыд æмæ хъæрæй нымайын райдыдта, цы мын нывæрдта æмæ ма мын цы нывæринаг у, уыдæттæ.

Тимæйæн искуыдæм цæуыны кой скæн, æндæр йæ фыццаг ныхас ваййы: «Æз дæр демæ цæуын!» Мæскуымæ цæуыны хабар куы базыдта, уæд дæр мын æваст афтæ фæкодта: «Мах дæр демæ цæуæм!» Стæй, йæ ныхæстыл куы ахъуыды кодта, уæд йæ мидбылты бахудт æмæ уыцы æнæбонхуызæй загъта: «Сосланыл афæдз уæддæр куы цæуид...»

Ноджы ма йæм цы миниуæг раиртæстон: искуыдæм куы фæцæуын, уæд дзы бæрæгбон саразы. Чындзы арæст мæ скæны, канд уый тыххæй нæ. Мемæ мын уыйбæрц фæндаггæгтæ нывæры, æмæ, кæдæм ацæуын, уым сæм адæмы хонын бахъæуы. Стæй мæ фæдыл æнæрацæугæ нукуы фæваййы. Мæскуымæ цæугæйæ дæр та мæ хæдтæхæджы онг рафæндараст кодта. Ноджы ма Бæдийы дæр йемæ рахуыдта. Сывæллæттæ сæ хъæбысы, афтæмæй уыдонмæ бакæсын. Бæргæ сæ нæ уагътон, фæлæ мæм чи хъуыста!

Мæскуыйы Славик мæ размæ рацыди... Цалынмæ мæ дзаумæттæм æнхъæлмæ кастыстæм, уæдмæ мын йæ хабæрттæ ракодта. Стыр бынат æм æрхауд цыфæндыйæ дæр: Æппæтцæдисон радиойы сæйраг редакцияй иуæн разамынд лæвæрдта.

— Ме студентон бонтæ та мæ æрымысын бахъуыд,— загъ-

та Славик, йæ машинæйы —йæхи бæрны машинæ уыд— куы сбадтыстæм,уæд.

Цæмæн, зæгъгæ, йæ бафæрсынмæ куыд хъавыдтæн, афтæ йæхæдæг фæраздæр:

— Ныр æртыккаг мæй уазæгуаты цæрын. Фатер мын ратдзысты, фæлæ мын цы хæдзары зæрдæ æвæрынц, уый арæст нæма фæци.

— Уæдæ дæм нæ хæлæг кæнын.

— Æмæ ма иунæгæй дæр куына уаин...

— Иунæгæй та цæмæн?

— Мæ чызг æххæст иуæндæс къласы фæуа, стæй мæ бинойнаджы дæр университетæй нæ уадзынц, ахуыры аз,дам, кæронмæ ахæццæ кæн.

Уазæгуаты уын æнæуи дæр зын уыдаид. Фæлтау æххæст фатермæ банхъæлмæ кæс.

— Сæрды фыццаг мæймæ та мын зæрдæ бавæрдтой, кæд сæ ныхасæн хицау разыной, уæд.

— Зæрдæ мын ды дæр бæргæ 'вæрдтай махмæ 'рцæуынаи.

— Тынг мæ фæндыди, фæлæ мæ къухы нæ бафтыди. Кæд Хуыцауы фæнда, уæд дæ ацы сæрд æнæбабæрæггæнгæ нæ фæуыдзынæн. Дæ бинонтæй дæр дæ куыннæ фæрсын. Куыд у Тимæ? Афтæ хъæлдзæг ма у?

— Цалдæр мæйы размæ дзæвгар фенæвдæлондæр.

Славик мæм дисхуызæй æрбакаст:

— Ома?

— Уырымæгæн ма æфсымæр фæзынди...

— Уый дын лæг!— йæ къух мæ фæсонтыл æртыхта æмæ мæ æрбахъæбыс кодта Славик. —Арфæ дын кæнын. Æмæ мын æй телефоны куыд нукуы загътай?

— Мæ-гъа, нæ мæ фарстай æмæ дын æй куыд загътаин?

— Дыккаг лæппу дын нæма райгуырди, зæгъгæ, дæ фарстаин?

— Худæгæй марыс...

Хæдзары ног бинойнаг фæзынди — уымæй æхсызгондæр хабар ма дæ цы хъæуы! Телефоны хæтæл сис æмæ мæм сæрмагондæй æрдзур: афтæ æмæ афтæ, лæджы хуызæн лæгæн хъуамæ уа æртæ фырты æмæ уал дыккаг дæ хæдзары фæзынди. Уæдæ исчи мах хуызæн иунæг чызджы номыл базæронд уыдзæн?!

— Сымахæн дæр цыма æрæджы нæма у...

— Махæн нæ рæстæджытæ раджы аивгъуыдтой...

Мæ фæстаг ныхасæй мæхæдæг фæфсæрмы дæн. Йæ бинойнаг сывæллон арынхъом кæй нал у, уый мæ ферох, афтæмæй йæ зонгæ та кодтон. Славик мын æй йæхæдæг дзырдта. 47

—• Цы уа, уый хорз у, Славик.

Уадæ, зæгъыс, Уырымæгæн æфсымæр фæзынди? Хæрзаг йæ тæккæ дзæбæхæй у ме'рдхорд?

— Уырымæгæй зæгъыс?

— О. Тимæймæ ам куы уыдысты, уад тынг балымæн стæм. Мæ хъæбысæй дæлæмæ куы нæ хызт. Æви йæ нал хъуыды кæныс?

— Ахæм фыдуаг у, ахæм...

— Лæппу хъуамæ фыдуаг уа.

— Мæ хъæбысы йæ куы фæцæйхæссын, уад чызджыты дзыккутæм фæлæбуры. Бынтон гыццылæй дæр афтæ уыди. Уæрдоны бадгæйæ дæр йæ фæрсты цæуджытæм æвнаныл архайдта.

— Лæг дзы кæй рауайдзæн, уый рагацау дæр йæ митæй бæрæг у.

Цалымæ ныхæстæ кодтам, уадмæ æмдзæрæнмæ æрбахæццæ стæм.

— Ацы агъуыст æнæхъæнæй дæр мах комитеты у,— цы бирæуæладзыгон хæдзары раз æрлæууыдыстæм, уый цур, йæ къух бæрзонд сисгæйæ, сдзырдта Славик. — Ды цæрдзынæ дыккаг уæладзыджы, иунæгæй.

— Цы хорз у.

— Иунæгæй кæй цæрдзынæ, уый?

— О.

— Æз æй зыдтон, иунæгæй цæрын кæй уарзыс, уый...

— Бузныг...

Дыккаг уæладзыгмæ схызтыстæм. Цы уаты цæрдзынæн, уырдам куы бацыдыстæм, уад Славик, къуымты йæ цæст ахæсгæйæ, загъта:

— Цæй куыд у? Дæ зæрдæмæ цæуы?

— Хуыздæр ма цы ваййы? Мæнæн сынтæг уад, стæй ма цы, уый нæ зоныс?

— Стъол æмæ бандой.

— Нæ дæ ферох.

— Уадæ дæ бон у ахуыр кæнын райдайын. Стæй кусын. Кусыны фадæттæ дæр дын уыздæн. Ды мæн хуызæн зивæггæнаг куы нæ дæ, мыййаг.

Славик-иу мæ æдзухдæр куыстуарзон хуыдта æмæ-иу мæ æппæлыди. Иумæ куы цардыстæм, уад æм, цыма бирæ кусын, цæмæдæр гæсгæ афтæ каст, афтæмæй мæхицæй магусадæр нæй. Цыфæнды ахсджаг кусинаг мын куы ваййы, уæддæр æй афоныл никуы бакæнын. Мæхи мæхицæй расай-басай кæныныл

схæцын. Цæмæй куыстмæ ма бавналон, уымæн цал æмæ цал æфсоны ссарын! Афтæ алы хатт дæр. Цалымæ мæхи къуырцавæнмæ нæ батæрын, уадмæ мæ кусинаг нæ райдайын. Куыст та ахæм ваййы, æнæмæнг бакæнинаг чи ваййы, стæй йæ бакæнын дæр æрмæст мæхимæ фæкæсы. Фæлæ, куы зæгъын, ацы зивæг мыл пъæззыау ныббады æмæ цæмæй мæ куыстмæ ма бавналон, уый тыххæй мын цы нæ хъуыды мæ сæры фæмидæг кæны, цынæ хиирхæфсæнтыл мæ нæ ацардауы. Афтæмæйты мын мæ рæстæджы дзæвгар хай йæхи бакæны. Фæстæдæр, мæ зонд куы 'ррæсуг ваййы æмæ, мæ кусинаг æнæкондæй цæмæн баззад, ууыл куы ахъуыды кæнын, уад мæхимæ сайды хуызæн фæкæсын, уымæн æмæ мæ зивæг цы уæлвонг хъуыдытыл бафтауы, уыдоны хъæмпыхалы уæз дæр нал ваййы. Уæддæр Славикмæ нæ хъусыс, ды, дам, мæн хуызæн зивæггæнаг нæ дæ...

— Кæд ма æз нæ дæн зивæггæнаг...

— Нæ дæ, зæгъгæ, дын бирæ хæттыты загътон æмæ ма дын æй ноджыдæр иу хатт-зæгъын. Æз дæу бæрц стъолы уæлхъус бадын куы фæразин, уад мæхи амонджын хонин.

— Бирæ бадыны кад куы нæ уа, уад цасфæнды дæр бад.

— Уымæй раст зæгъыс. Æгæр дæр ма фæбадтæн,— ныхас æндæрырдæм фездæхта Славик.— Æз цæуын. Абæрæг та дæ кæндзынæн.

— Изæры дæм æнхъæлмæ кæсын. Иннæ лæппутæм дæр фæдзурдзынæн, æмæ иумæ абадæм.

— Хорз, баныхас кодтам.

— Кæуыл дзы фæхæст уай, уымæн ма-иу ды дæр зæгъ...

Славиччы ацыды фæстæ мæ уатмæ бæстондæр æркастæн. Мæ зæрдæ дзы барухс. Ницы аипп æм æрхастон. Суанг-ма дзы стъолыл æвæргæ цырагъ дæр разынд. Мæ дзаумæттæй алчи йæ бынат куы ссардта, уад мæ зæрды уынгмæ акæсын æрæфтыд. Æппæты фыццаг кæдæм ацæуон, уый мын рагацау дæр бæрæг уыд: дыууæ азы кæм фæцахуыр кодтон æмæ уыциу рæстæг кæм цардтæн, уырдам араст дæн.

Мæ зонгæ метройы станцæйæ схизгæйæ мæ зæрдæ барухс. Æнæхъæн афæдз. зæгъæн ис, æмæ алы бон дæр нæ фатермæ куы Тимæймæ, фылдæр хатт та иунæгæй, цы дыууæсæдæ æхсæзæм автобусы цыдтæн, уымæ дæргъæй-дæргъмæ рады лæугæ адæмы куы ауыдтон, уад дзы се 'хсæн цæмæдæр гæсгæ мæхицæн бынат агурынмæ фæдæн.

Рады-иу куыд бирæ адæм амбырд и, æнхъæлмæ кæсын сæ уыйбæрц нæ хъуыди. Автобустæ кæрæдзийы фæдыл тынныв-æндæгау кодтой æмæ фондз-æхсæз минутæй фылдæр лæууын

никай хъуыди. Цалымæ радыл мæ цæст хастон, уæдмæ фæд-фæдыл иу нæ, фæлæ дыууæ автобусы æрбазылди, æмæ дзы рады лæуджытæ баднымæ фесты.

Дарддæр фистæгæй араст дæн. Фæндаджы фаллаг фарсмæ бахызтæн. Цыппаруæладзыгон хæдзары дынджыр дуары сæрмæ фæкомкоммæ дæн стыр дамгъæтæй фыстмæ: «Хæрæндон». Мæ зæрдыл æрбалæууыд кæддæры хабар. Алы хатты хуызæн та ныр дæр мæхицæн уайдзæфтæ кæныныл фæдæн.

Æвæдза, фæсмонæй тынгдæр адæймаджы уд ницы хæры. Фæсмон цы хъуыддæгтыл фæкæнæм, уыдонæн сæ фылдæр сраст кæнæн кæй нал вæййы, æвæццæгæн, уый тыххæй. «Фæсмон фæкæна, мæрдты дзыназа, дæу чи ныййардта!» Ахæм ма дзы ныхæстæ загъдæуыдзæн! Сывæллон чи ныййардта, уый цыфæнды фæсмон куы фæкæна, уæддæр ма дзы цы рауайдзæн! Ноджы ма æгас дæр куы уайд. Фæлæ мæрдты бæсты дæр йæ фæсмон йæ фæдыл зилы: дзыназын æй хъæуы, ахæм гуыр дунемæ кæй рауагъта, уый тыххæй. Кæд фæсмойнаг хъуыд-дæгтæй алкæй тыххæй дæр адæймаджы уыйбæрц хъызæмæрттæ æвзарын хъæуы, уæд йæ раны ис...

О, æмæ, хæрæндонæй фыст ауынгæйæ, æрымысыдтæн кæддæры хабар...

Тимæймæ горæты бирæ фæрацу-бацу кæныны фæстæ стыр сихор сси, афтæ скъолайы æмдзæрæнмæ æрбацæйздæхтыстæм. Нæхи хæрæндон уыцы афон æхгæд уыд, æххормаг та тынг систæм æмæ ацы хæрæндонмæ баздæхтыстæм. Иу-фараст-дæс адæймаджы дзы рады лæууыди æмæ сæ мах дæр бафæзмыд-там. Уыйас бирæ æнхæлмæ кæсын дæр нæ нæ бахъуыди, фæлæ мæм уæддæр, æвæццæгæн фæллад кæй уыдтæн, уый тыххæй—дæргъæтин фæкаст, ноджы ма, куыддæр нымайæгмæ бахæццæ дæн, афтæ иу мæгуыртæарæзт ныллæггомау пыхцылсæр,—иу фондз æмæ ссæдз азы кæуыл цыдаид, ахæм лæппу йæхи нæ разæй фæкодта, æмæ мын уый мæ тъæнгтæ ацагъта. Алывыд ын акалдтон. Уый мæм иу ныхас дæр не скодта. Æхца бафыс-та æмæ уыцы æнæдзургæйæ ацыд. Æз, цы хæринагтæ исинаг уыдтæн, уыдон куы ранымæдтон æмæ сын æхца куы бафыс-тон, уæд кæм æрбадæм, уый цæстæй ахъахъхæдтон. Уæгъд стьол разынди, æрдæбонæй лæппу йе'мбалимæ кæм бадт, уыдонæй хæдфарсмæ. Райстам хæринагтæ æмæ мах дæр æрбадтыстæм.

Йæхи мæ разæй цы лæппу фæкодта, уый мæм ноджы тæри-гъæддæгдæр фæкаст. Йæ дарæс дæр мæгуырхуыз уыд, йæ ба-каст дæр. Чъызитæ йедтæ нæ уыди, æнæхæдзар кæнæ йæ ра-сыггæнаг ничи банхæлдтаид. Ие 'мбал йæхицæй бæрзонддæр

æмæ лæгдæр арæзт зынд. Иу-дыууæ азы хистæр мæм фæкаст. Æдзухдæр куыд вæййы, афтæ дыууæйæ иумæ фылдæр бартæ фæхауы, хистæрыл нымæд вæййы æмæ, æвæццæгæн, ахæм бы-нат ахста. Иуцалдæр комзадджы скодтаиккой, афтæ ныллæг-дæр лæппу сæ цуры цы тыхтон уыд, уый райста, йæ алыфарс ахъахъхæдта æмæ, кæмæй тарст, уыдонæй йæ цæст куы ни-кæуыл æрхæцыд, уæд æй тагъд-тагъд халымæ фæци. Куыд бамбæрстон, афтæмæй литры æрдæгæй фылдæр кæм цыд, литрай та — къаддæр, ахæм саны авг разынд. Сусæгæй кæй архайдта, уымæ гæсгæ йын ницыуал æнтыст: марадз-зæгъай, кæд ын байтом кæнын куымдта. Раздæр вилкайы хъæдæй ар-хайдта, стæй карды фистонæй райдыдта æмæ йыл æппынфæ-стаг йæ бон бацыд: къæрмаг авджы хуылфмæ ныппæрста æмæ æхсызгонæн сулæфыд. Иу хатт ма йæ цæстæнгас аивæй хæрæндонæй уæвджытыл ахаста æмæ дыууæ лæгъзгуыбын агуыв-зæйы фылдæр æмбистæ айдзаг кодта. Хъуызгæ-хъуызгæ сæ анызтой æмæ хæрынмæ бавнæлдтой. Авг æмбисæй фæкъаддæр æмæ йæ, рады лæуджытæ кæм нæ уыдтаиккой, ахæм ран ство-лы бын æрæвæрдта. Сæн йæ куыст кæнын куы райдыдта, уæд сæ ныхас фæхъæрдæр. Цæуыл дзырдтой, уый бамбарæн нæ уыд, фæлæ сæ цæсгомы хуыз æмæ се змæлдтытæм гæсгæ æнцонæй хатыдтон, сæ мæгуырдынагтæ — кæд сæм æцæгæйдæр исты мæгуырдынагтæ уыдис, уæд — рæстæгмæ кæй æрбайрох кодтой æмæ сыл æнахуыр диссаджы хуры тынтæ сæхи кæй ахафтой. Уæлдай хъæлдзæгдæр æмæ мæм амонд-джындæр фæкаст, йæхи мæ разæй чи фæкодта, уыцы лæппу. Уалымæ дыккаг хатт дæр рауагъта, — уадзгæ кæстæр кæй æнхæлдтон, уый кæй кодта, уымæй дæр бæрæг уыд, иннæ йæхи разамонæгыл кæй нымæдта. Фыццаг хатты хуызæн сæ нуазæнтæ къуырцц дæр нæ бакодтой, афтæмæй та сæ уыцы æнæдзургæйæ анызтой. Тагъд-тагъд ахордтой æмæ æнæуы-нæрæй фæддæдуар сты. Сæ авг стьолы бын баззад, æрмæст цы газеты тыхт уыд, уый ныллæгдæр лæппу атымбылтæ кодта æмæ йæ йемæ ахаста.

Мæ хæринаг мын ад нал скодта, ахæм уавæры уыдтæн. Лæппумæ тызмæг æвзагæй кæй сдзырдтон, ууыл мæхи фæсмонæй хордтон. Йæ мæгуыр сихор ын æнæмæстæй хæрын цæуыннæ бауагътон, мæхиуыл хæцын цæуыннæ бафæрæзтон æмæ мæхимæ дзæгъæл ницæйы тыххæй адæмы цæмæн æркæсын кодтон — цалымæ мæ рад хæццæ кодта, уæдмæ мæ фæстæ дзæвгарæй амбырд сты — æмæ цы нæ хуызы мæхи не фæхæрдтон! Фæстæмæ мæм иунæг ныхас дæр кæй не скод-

та, уый та ма ынтон амардта. Цыма ма хъусгæ дæр нæ кодта, уый хуызæн æхца бафыста æмæ йæхицæн йе'мбалимæ цы бæрæгбон сарæзта, уымæ атындзыдта. Мах йæ фарсмæ бадт кæй фестæм, уый йæ фæсонæрхæджы дæр нæ уыд. Æндæр нæм иу хатт уæддæр æрбакастайд. Уæддæр æз ме'гъатырдзинад мæхицæн нæ ныббарстон. Фæстæмæ мæм уæд та куы сдзырдтаид, ма бирæ уайдзæфтæн мын иу ныхасæй уæд та тызмæг дзуапп куы радтаид, уæд мын дзæвгар фенцондæр уыдаид. Уæвгæ фенцондæр уыдаид, зæгъгæ, уый уæздан ныхас у. Афтæ бакæнгæйæ ма уыцы цау раджы ферох уыдаид æмæ йæ абоны, стæй, куыд бамбæрстон, афтæмæй, цалынмæ цæрон, уæдмæ дæр ма зæрдæйы уаргъæн нæ хастаин...

Хæрæндоны рæзты куыд сивгъуыдтон æмæ не скъолайы æфсæн быруйы цур куыд балæууыдтæн, уый зонгæ дæр нæ бакодтон. Дыууæ агъуысты æхсæнæй мæм иуæндæсуæладзыгон хæдзар разынд...

Славикимæ æхсæзæм уæладзыджы цардыстæм. Æфсæн быруйы раз æрлæууыдтæн. Йæ бакомкоммæ цы сусхæд бæлас ис, ууыл ма цæст æрхастон. Мæ мысинæгты ахæсты та бахаудтæн...

Хур æрныгуылынмæ хъавыд, афтæ горæтæй æрбацæйздæхтæн. Мæнæ ныртæккæ кæм лæууын, уырдам куы 'рбахæццæ дæн, уæд ма хъустыл цыдæр æнахуыр уынæр ауад. Сусхæд-бæласырдам фæкастæн, æмæ йæ ныллæгдæр къалиуæй халон ратахт æмæ йæхи зæхмæ рауагъта. Бæласы бын цы къудзитæ уыд, уырдыгæй къуылых-къуылых ратахт халонæн йæхи хуызæн сау бæлон. Куыд бамбæрстон, афтæмæй йæм халон бæласæй дзæвгар фæкаст æмæ йæм фаг хæстæг куы 'рбацыд, уæд ыл йæхи рауагъта æмæ йæ æз нæ федтон, зæгъгæ, уæд æй æнæмæнг йæ быны аууæрстаид. Уыцы рæстæг ахæм фæсвæд уынджы машинæтæ арæх нал фæцæуынц æмæ бæлон, йе сæфты хабар бамбаргæйæ, къудзитæм нæ, фæлæ фæндагыл цæхгæрмæ мæнырдæм ныццафта. Уавæр фембæрстон æмæ йæ размæ батахтæн, халоныл ма къухтæ стылдтон æмæ йæ хъæры бын фæкодтон. Уый йæхи нæхъусæг скодта æмæ бæлоны сурын нæ ныуагъта. Уæдмæ йæм æз дæр иу-дыууæ къахдзæфы онг бахæццæ дæн. Æрмæст æм уæд бахъардта, йæ холыйæ æнæхай кæй кæны æмæ йæхи цардæн фыддæр уавæры бахауына й тас кæй у, æмæ иуфарс йæхи аппæрста, йæ базыртæ фæхъил кодта æмæ бæласы дæллаг къалиуыл абадт. Æз бæлоны фелвæстон æмæ уайтагъд банкъардтон, йæ зæрдæ куыд гуыпп-гуыпп кодта æмæ фыртæссæй æддæмæ куыд рацæйхауд, уый. Халонмæ кæсыныл фæдæн. Цæрæнбонты йæ хæдмæлхорæй то-

нынц æмæ -мæм диссаг фæкаст, удæгас маргъмæ куыд ныфсджына йæ лæбурдта, уый. Кæд æм сахъат бæлон цæг'дтæй мæрдтæм хæстæгдæр фæкаст, уæддæр бæрæг нæ уыд. Иæ холыйæ æнæхай кæй фæци, уый йæ нæма уырныдта æмæ мæм бæласæй уыцы æдзынаг каст кодта. Йæ ктубал ныттынг, йæ базыртæ æрдæгхъил, афтæмæй йæхи цæттæ дардта ног ныбырстмæ. Мæхи та йыл стылдтон, фæлæ ма къухы æвзыстмæ йæ базыры кæрон дæр нæ фезмæлыд, ницæмæ æрдардта ма хъæртæ дæр. Мæ алыфарс ахъахъхъæдтон, цы йыл фехсон, ахæм истæуыл кæд фæхæст уаин, зæгъгæ, фæлæ сыгъдæг асфальтыл сыфтæры мур дæр нæ уыд. Гæнæн мын нал уыд æмæ бæласы бынмæ батахтæн, цыма ма къухы дур ис, уый хуызæн æм фæвзыстон æмæ æрмæст уæд фенкъуысыд йæ бынатæй. Уыцы æвæндонæй йæ базыртæ батылдта æмæ, иу-цыппар метры уæлдæр цы къалиу уыд, ууыл абадт. Йæхинымæр загъта, ам мын ницыуал тас у, зæгъгæ. Бæлонмæ 'ркæсыны фадат мын нырма ныр фæци. Æз æнхъæл уыдтæн, йæ къах цæф у, зæгъгæ, фæлæ йæ рахиз базыр йæ бынаты куы нал бадт — иннæ базыры æмвæз-иу æй æрæвæрдтон, фæлæ та-иу фæстæмæ сиспайæ æрхауд — уæд бамбæрстон, саст кæй у, уый. Йæ тугæй ма ма къухтæ дæр сахуырстон.

Халон уæддæр бæласыл бадт æмæ йæ цæстытæ бæлонæй нæ иста. Цы йæ фæкæнон, зæгъгæ, сагъæсы бацыдтæн. Мæ цæрæн-уатмæ йæ ахæссынвæнд скодтон. Цæмæдæр гæсгæ мæм афтæ каст, кæмфæнды йæ куы ауадзон, уæддæр æй халон ссардзæн æмæ йæ сау хъуыддаг бакæндзæн. Мæхиуыл ма зæрдæ нæ дардтон. Цыфæнды тынг ма куы фæндыдаид, уæддæр бæлоны саст базыр сдзæбæх кæнынмæ нæ сарæхстаин. Славик уыди ма ныфс, уый æнæмæнг исты кæй æрхъуыды кодтаид, уый ма уырныдта. Славиччы нæхимæ баййæфтон æмæ, хабæрттæ куы бамбæрста, уæд телефонмæ фæци. Йæ зонгæтыл радыгай æрзылди æмæ чысыл рæстæджы фæстæ нæ уаты базмæлæн нал уыд. Уайтагъд иумайаг уынаффæмæ æрцыдысты, йæ базыр ын цавæрдæр хостимæ бабастой æмæ йæ Славиччы æмзæххон чызг сæхимæ ахаста. Иуцасдæр рæстæгмæ маргъы базыр байгас, æмæ иæ бон тæхын куы сси, уæд та йæ нæ уатмæ æрбахастой æмæ иæ æхсæзæм уæладзыгæй уæлдæфмæ фехстон...

Ахæм нывтæ мын æрлæууын кодта сусхæдбæлас ма зæрдыл. «Цыма цы фæци афонмæ уыцы бæлон? Кæд æгас нал у, уæддæр цы бæрæг и? Мæлæты бирæ куы нæ цæрынц бæлæттæ. Халон ма æгас уыдзæн, кæй зæгъын æй хъæуы...»

Куыддæр уыцы хъуыды ма сæры аленк кодта, афтæ хало-

ны хъуахъхъ ма хъустыл ауад. Скастæн, æмæ ма сæрты дыууæ халоны фæцæйтахт. Ахæм сахат-иу фыдæлтæ куыд кодтой, уый ма зæрдыл æрбалæууыд, æмæ ма куыд ничи фехъуыстаид, ахæм хъæлæсыуагæй сдзырдтон: «Æ джауыр, рæстмæ ныл уас, саджы уæлдæйттæ дæ хай!»

Ногæй та ныхъхъуахъ кодта, цы бæрæг и, кæд мыййаг кæддæр бæлоны йæ дзæмбытæй кæмæн байстон, уыцы халон у, уæд та? Йе уæны кæсын чи зоны, уый бынмæ кæсынмæ дæр къаддæр нæ арæхсдзæн æмæ ма кæд бæрзондæй ныллæгмæ ауыдта æмæ мын йæ дыууæ хъуахъхъæй цыдæр зæгъынмæ хъавыд? Алцæмæн дæр уæвæн ис. Уæлдайдæр æгуыст лæджы æвдæлон рæстæджы йæ хъуыдытæ халæттæ æмæ бæлæтты бæстæмæ куы ахæссой, уæд...

Мæнæ ацы дуарыл дыууæ азы дæргъы дыууæрдæм фæкодтон. Æргом дзургæйæ, хорз цыппар æмæ ссæдз мæйы дзы арвыстон, кæд-иу хаттæй-хатт цæмæйдæрты ратыхстæн, уæддæр. Фæлæ ахæм хабæрттæ арæх нæ уыди. Цард иуыл хорз æмæ иуыл æвзæр нæ вæййы. Цы дæ фæнды, уый кæнын æдзух хæлæджы аккаг нæу. Нысанмæ цæугæйæ лæгъз æмæ æмраст фæндагтæ чи агура, уымæн йæ бæллиц йæ къухы никуы бафтдзæн. Фæндон цард та суанг паддзахæн дæр нæй. Æмæ, куы зæгъын, ацы ран цы рæстæг арвыстон, уый фæсмойнагыл нæ нымайын. Гыццыл ныфсджындæр куы уаин æмæ мæхицæн сонт рахонынæй куы нæ тæрсин, уæд ныртæккæ мидæмæ бацæуин — дуаргæсæн, чи дæн æмæ цæмæ цæуын, уый куы бамбарын кæнин, уæд ма, æнæсæрмагонд барлæвæрдæй дæр бауадзид æмæ кæрты къуымты фæзилин, кæм цардтæн, уыцы уæладзыгмæ схизън, ма уаты — йæ номыр дæр ма йын хъуыды кæнын: 135, чи дзы цæры, уыдонимæ базонгæ уаин, чи зоны, фæйнæ баназыныл дæр сæ сразы кæнин, нæ телефонæй — уый номыр дæр ма нæма ферох: 250-65-80 — искæмæты адзурин æмæ иу æртæ азы ферыгондæр уаин, фæлæ мæхимæ уыйбæрц ныфс ссарын ма бон нæу æмæ ма дуармæ иуцасдæр алаудзынæн æмæ фæстæмæ æмдзæрæнмæ ацæудзынæн, уымæн æмæ ма уазджыты æрбацыдмæ бирæ нæ баззад. Тимæ мын цы фæндаггæгтæ нывæрдта, уыдонмæ ма истытæ афтауын хъæуы, æмæ дуканитыл ма фæндаг акодтон.

Лæппутæй, кæмæ æнхъæлмæ кастæн, уыдон иууылдæр æрбацыдысты. Ахæм заман куыд вæййы, афтæ ивгъуыд бонтæ мысынæй нæл æфсæстыстæм. Кæд, куы фæхицæн стæм, уæдæй нырмæ цыппар азы йеддæмæ нæма рацыд, уæддæр нæм афт*

каст, цыма кæрæдзийы рагæй нæл федтам. Мæхицæн нæ зонын, фæлæ мæм иннæтæ асхуыздæр фæкастысты. Уæвгæ лæгыл дыууиссæдз азæй уæлæмæ куы рацæуы, уæд уый фæстæ, йæ карыл цы азтæ æфта, уыдон æвзонгдзинады хос искæмæн уой, уый æнхъæл нæ дæн. Адæм кæрæдзийæн цы былалгъ ныхæстæ фæкæнынц, уыдон тынгдæр хъустæн загъд вæййынц, чи зоны, зæрдæйæн, фæлæ сыл зонд никуы баууæнды, уымæн æмæ мæнг бындурыл фенцайынц. Азты фæд кæуыл нæ зыны — ныхас цæуы мæн æмæ мæнмæ æввахс адæмы кары тыххæй — ахæм нæлгоймаг дæр æмæ сылгоймаг дæр цырагъы рухсмæ агургæсты. Ис, кай зæгъын æй хъæуы, бæлвырд рæстæгмæ йæ хуыз чи нæ ивы, йæ ахуырст кæмæн нæ хæлы, ахæмтæ дæр, фæлæ уыдоны нымæц ахæм чысыл у, æмæ иннæты æхсæн зын агурæнсты. Æрдзы ныхмæ тохгæнæн нæй, стæй куы тох кæнай, уæддæр дзы ницы рабулдзынæ. Алы кар дæр йæхирдыгонау хорз у. Адæймаг гуыргæ дæр уымæн раканы, цæмæй алы кары ад дæр банкъара æмæ æрмæст уый фæстæ ацæуа ацы дунейæ.

Ма уазджытæ иууылдæр ацыдысты, Славиккæй фæстæмæ. Иннæтимæ ацæуын æй нæ бафæндыд. Уыдонæй алкæмæн бинонтæ ис, æздам, никуыдæм тагъд кæнын. Æмæ ныхас ныхасы къахгæ Элинæйы æрымысыдыстæм. Славик мын зоны ма хабæрттæ æмæ йæ кой дæр уый ракодта.

— Изæрсарæй дæр дæ, Элинæ цы баци, уымæй цалдæр хатты бафæрсынмæ хъавыдтæн, фæлæ мын фадат нæ фæци, иннæты цур та ма дзурын нæ фæндыд.

— Элинæйы кай нæ ферох кодтай, уый мын æхсызгон у.

Хуымæтæджы зонгæ дын куы уыдаид, уæд ма, чи зоны, ферох уыдаид.

— Уымæй раст зæгъыс. Зонгæтæ лæгæн бирæ вæййы, зæрдæйы та дзы фылдæр хатт иунæг баззайы. Сылгоймаг зонгæты кой кæнын æз. Стæй чызджы зæрдæйы дæр фылдæр лæппутæн бынат нæ вæййы. Иннæты тыххæй мын зын дзурæн у, фæлæ Элинæ ма фæстæ йæхицæн никæй уал саджджын кодта.

Чындзы нæ ацыди? — цыма Элинæйы тыххæй цы базоннынмæ хъавыд, уыцы хабæрттæн сæ сæйрагдæр фехъуыста æмæ йын бынтон æнæнхъæлæджы хъуыддаг уыд, уый хуызæн ма сонт фарст акодта Славик.

Нæ-æ,— арф ныуулафгæйæ дзуапп радтон æз.

Да-а-а...— йæ цыбыр ныхас даргъ аивазгæйæ загъта Славик æмæ хъуыдыты аныгъуылд.

Ды йæ уынгæ дæр никуы фæкодтай, фæлæ дын зæгъын, ахæм чызджытæ бирæ нæй, —Славиччы ма ныхæстæ истæмæн

райдыдтон æз.— Æртындæс азы размæ йæ базыдтон, æмæ мын уæд цы ныхæстæ загъта, уыдонæй иуыл дæр йæ къух нæ систа. Æрмæст æй иунæг хъуыддагæй ма бон къуыммæ бахæссын у...

Элинайы кой Славик йеддæмæ никуы никæмæн ракодтон. Уый дæр, куы фæхицæн стæм æмæ ма искуы фембæлдзыстæм æви нæ, уый дыууæйыл куы уыди, æрмæстдæр уæд. Æмæ афтæ æргом дзурын кæй райдыдтон, уымæй цыма ма хъæздыг-дзинæдтæ кайд цыдысты, афтæ мæм каст. Тютчевы ныхæстæ та мæ зæрдыл æрбалæууыдысты, сдзурын цы хъуыды бафæразай, уый, дам, мæнг ваййы.

— Дæ хъуыды кæронмæ цæуыннæуал загътай?— куы ницыуал дзырдтон, уæд ма бафарста Славик.

— Мæ-гъа, дæхинымæр мыл куы худай, уымæй тæрсын.

— Дзур, уым худинагæй ницы ис.

— Мæ карæнæн ахæм ныхæстæ кæнын нал фембæлы.

— Цавæр карæнæй?

— Дæхи загъдау, амарынмæ бæззын.

— Уый сымахæн фыдæй баззади.

— Кæмæн «сымахæн»?

— Скифты байзæддаг нæ дæ?

— Дæн.

— Омæ уыдонмæ цы 'гъдау уыди, уый нæ хъуыды кæныс? Хæстон адæм нæ уыдысты! Æмæ дзы алчидæр йæхицæн кадыл нымадта тохы хъæбатырæй амæлын. Ахæм фæндагыл ацæуын-иу кæмæн нæ бантыст æмæ цард кæуыл адаргъ, уыдон æгадыл нымад уыдысты æмæ-иу сæ маргæ кодтой.

— Бынтон афтæ кæд нæ уыди...

— Бынтон афтæ ма уæд, фæлæ уымæ хæстæг уыди...

Славик иуцасдæр ницыуал сдзырдта, стæй — цæуыл ныхас кодтам, уый æрхъуыды кодта, цы!— уайдзæфгæнæгау бакодта:

— Ныхас райдыдтай, уæд æй кæронмæ фæу.

— Элина йæ иу ныхасæн хицау нæ разынд, æмæ дын уый кой кодтон. Айфыццаг æм телефонæй дзырдтон æмæ йын йæ кæддæры ныхæстæ йæ зæрдыл æрлæууын кодтон. Элина, цыма йе уæны каст, уый хуызæн æдзухдæр дзырдта, стæй йæ, æнхæлдæн, уыргæ дæр кодта, иу фæндагыл кæй нæ ацæудзыстæм, уый. Иуахæмы мын комкоммæ дæр загъта, æз, дам, дæ нæ хъæуын, фæлæ, дам, ма ды хъæудзынæ, бынтон куы базæронд уай æмæ æппындæр куы никæйуал хъæуай, уæддæр. О, æмæ йын, телефонæй ныхас кæнгæйæ, загътон, Ленинградмæ дæм ацæуын ма зæрды ис, зæгъгæ. Ахæм хъуыды маем æцæгæйдæр уыд, стæй йыл ныр дæр ма зæрдæ нæма сивтон.

Фæнды ма йæ разы мæхи иучысыл уæддæр сраст кæнын, фæлæ ма сдзырд дæр нæ бауагъта. Æмæ мын кæддæр цы ныхæстæ загъта, уыдон ын йæ зæрдыл æрлæууын кодтон. Цы дзуапп мын радта, уый ма зæрдæмæ нæ фæцыд, Рæстæг куыд цæуы, афтæ, дам, адæймаджы хъуыдытæ дæр ивгæ цæуынц.

— Дæ зæрдæ йыл дзæгъæлы худы.

— Славик, ма зæрдæ йыл канд уыцы ныхас нæ, фæлæ æппындæр никæцы хъуыддаджы тыххæй худы. Баууæнд мыл, йемæ фембæлын ма тынг фæнды. Нæ ма фæнды ахæм бынаты баззайын. Цы, дам, мын зæгъдзынæ, уый, дам, рагацау зоннын. Цæмæй йæ зоны?! Уæд та ма дзыхæй сызгъæринтæ схауд.

— Æз дæ бынаты Ленинградмæ ацæуын...

— Омæ йæ нæ фæнды.

— Фæнды йæ... Æппындæр æй ма фæндæд. Йæ цуры куы 'рлæууай, уæд бæрæг уызæн, фæнды йæ æви нæ, уый...

— Ахъуыды кæнын хъæуы...

— Ахъуыды кæн...

III

Славик ацыд, уæддæр ма сагъæстæй нæма фервæзтæн. Куы ацæуон æмæ фæсмон куы фæкæнон, куы нæ ацæуон, æмæ уæд дæр æнцой куы нæ ссарон... Нæ цæуынай цы уайы, уый фæдтон, ма ацæуынай цы рауайдзæн, уый та бафæлварын хъæуы. Ацы дунейыл иунæг хатт цæрын, æмæ мын бирæ æнæферохгæнгæ уысмтæ чи балæвар кодта, азтæ сæ фæлмы бамбæхсын кæй нæ бафæрæзтой, уыцы ахастдзинæдтæн ахæм кæрон скæнын тæригъæд хъуыддаг уызæн. Æппын куы ницы уа, уæддæр. ма йæ иу хатт — чи зоны, æппæты фæстаг хатт — уæддæр фендзынæн. Уыцы цæстыты каст, уыцы уарзæгой хъæлæс, уыцы мидбылтыхудт — къахæй сæрма цыдæриддæр у, иууылдæр сæ ма зæрдæйы нывæрдзынæн — цыма сæ бынат ныртæккæ уым нæй, уый хуызæн — æмæ сæ рахæсдзынæн, фæстаг хатт, æппæты фæстаг хатт сын æвдисæн куыдæй уыдтæн, афтæмæй...

Рæстæг цыди, бонтæ ивгъуыдтой, фæлæ бæлвырд хъуыдымæ æрцæуын нæ фæрæзтон. Славик мын зæрдæ бавæрдта, ацæуыны тыххæй, дам, ма тыхс, цал боны дæ хъæуа, уал боны, дам, дæ ауадзын кæндзынæн. Æргом дзургæйæ, ууыл нæ тыхстæн. Æдзухдæр куыд ваййы, афтæ ма къуылымпы кодта дызæрдзыгдинад. «Куыд уызæн, цы уызæны» сагъæс мын ма фæндагыл цæлхдуртæ æвæрдта.

Элинаимæ телефонæй куы ныхас кодтон, уæд ме'рцæуыны

тыххæй æгæр тынг фестæлфæгау кодта. Цыма йæм цаллæр мин кидометрай дарддæрæй нæ дзырдтон, фæлæ сæхи горæтай, уый хуызæн йæхи дардта. «Нæ хъæуы», зæгъгæ, йæм йæ фыццаг ныхас ивыны зæрдæ нал уыд. Телефонæй йæм бадзурон, уый ныфс дæр мæ уымæн нал уыд. Æндæрхуызон зонд æм кæй не'рцыд, уый -мын куы зæгъа, æмæ мын мæ фæндагтæ иууылдæр куы 'рыхгæна, уымæй тарстæн. Бынтон æнæбадзургæйæ ацыдаин, æмæ мæ уымæй дæр фылдæр ныфс нæ уыд. Рæстæг та цыди. Æртыккаг къуыри уыдтæн Мæскуы-йы æмæ исты бæлвырд хъуыддаг бакæнын афон уыдис. Æз та дывæндтæ кодтон...

Курсыты кæронмæ ма къуыри куы баззад, уæд бынтон ска-тай дæн. Ме 'нæныфс æмæ зоныгдзавдæй мæхæдæг тыхсын райдыдтон. Кæнæ цæуын, кæнæ нæ цæуын! Дыууайæ иу рав-зарын хъуыди. Хъуыддагæн дарддæрмæ æргæвæн нал уыд. Цыма Элинамæ нырæй æввахсдæр никуыуал уыдзынæн, цæмæндæр мæм афтæ каст. Уæдæ мын Ленинградмæ ацæуы-нæн хуыздæр фадæттæ фæуыздæн, ууыл дæр мæ зæрдæ нæ дардтон. Цыфæнды куы уа, уæддæр мын æнæцæугæ нæй. Фæлæ мæ уый размæ базонын хъуыд, Элина Ленинграды ис æви нæй, уый. Командировка?™ арæх ваййы, чи зоны отпуск дæр рай-ста. Хатгай-иу йæ улæфты рæстæг дыууæ дихы фæкодта æмæ-иу дзы цалдæр боны ацафон, ома зымæджы тæккæ астæу рай-ста, æмæ-иу йе'мбал чызджытимæ Кавголовомæ лыжæтыл бырынмæ ацыдысты.

Сæхимæ мæ дзурын нæ фæндыди. Лйфыццаджы хуызæн та телефонмæ, мыййаг, йæ мад куы фæраздæр уа, уымæй тарстæн. Йæ куысты телефоны номыртæ дæр ын йæ хæдзары телефоны номырты хуызæн мæ зæрдыл дардтон æмæ цы уа, уый уæд, зæгъгæ, æнæхъæн рæнхъы дæр чи нæ бацыдаид, уыцы нымæцтæ кæрæдзийы фæдыл æрзылдтон. Цалынмæ Ленинграды хæтæл истой, уæдмæ сæры цы нæ хъуыды аленк кодта, ахæм нал баззад. Æппынкъаддæр мæ дыууæхуызон ныхас кæнын хъуыд. Элинаимæ дзургæйæ иухуызон ныхæстæ æрцæттæ кодтон, æндæр исчи йæ куы систайд, уæд та —иннæхуызон. Æнхъæлмæ кæсын цы дыууиссæдз секунды хъуыд, уыдон мæм афтæ дарп. фæкастысты, æмæ ма тыхсгæ дæр скодтон. Ноджыдæр ма иу уый бæрц куы рацыд, уæд бамбæрстон, кæмдæр цыдæр кæй не скуыста кæнæ та мæхæдæг кæй фæрæдыдтæн, уый æмæ ма мын суанг æхсызгон дæр уыд. Хæтæл æрæвæрдтон æмæ бæстондæр ахъуыды кодтон, цы дзурдзынæн, ууыл. Цыма иуцасдæр мæ ныфсыл бафтыд, афтæ мæм фæкаст æмæ ногæй

телефон здухынмæ фæдæн. Ацы хатт хæтæл æгæр тагъд дæр ма систой. Элинайы хъæлæс хуымæтæджы æнæрайхъуысгæ нæ фæци. Уымæй размæ-иу æм куы дзырдтон, уæд-иу æй, куысты уæвгæйæ, фылдæр хæттыты йæхæдæг систа. Ныр мын цы сылгоймаг дзуапп радта, уымæй Элинайы куы бафарстон, уæд мын загъта, абон, дам, нæ кусы. Æвæццагæн, сæхимæ уыздæн, зæгъгæ, мæхицæн дзурагау куы бакодтон, уæд мын сылгоймаг афтæ, йæ мадмæ, дам, дачæмæ цæуинаг уыд. Кæд дæ æхсызгон хъæуы, уæд, дам, æм изæры йæ фатермæ бадзур.

Уымæй хуыздæр дзуапп райсын мæ зæрды кæрон дæр нæ уыд. Уыцы бон нæ куыста, уый дын иу. Йæ мад сæхимæ нæ ваййы, уый — дыккаг, æрбацæудзынæн, уый нæ зондæн, афтæмæй æнæнхъæлæджы йæ уæлхъус алæудзынæн, уый дын æртыккаг. Æнхъæлмæгæсгæ ницæмæуал уыд. Тагъд-тагъд мæ дзаумæттæ арæвдз кодтон æмæ æфсæнвæндаджы вагзалмæ араст дæн. «Фат» кæй хонынц, уыцы поезды афоныл сбадын куы бафæразон, уæд фæссихор Ленинграды уыдзынæн.

Мæ хъуыддæгтæ, куыд æнхъæл нæ уыдтæн, афтæ хорз рауадысты. Фæссихор цыппар сахатыл Ленинграды поездæй ра-хызтæн æмæ, фыццагдæр цы таксийыл фæхæст дæн, уым абадтæн. Цалынмæ горæты астæумæ цыдтæн, уæдмæ цынаху-зон уавæры авæрдтон мæхи. Кæй зæгъын æй хъæуы, сæхимæ куынама æрбацæуа, ууыл дæр хъуыды кодтон, фæлæ кæд истамай нæ тарстæн, уæд æнхъæлмæ кæсынæй. Цыфæнды бирæ куы æрæджы кодтаид, уæддæр æм æнхъæлмæ кæсынæй нæ бафæлладаин. Сæйрагдæр уыди, цы цæстæй мæм раæсдзæн æмæ йæхи куыд дардзæн, уый. Гæнæн уыди, æмæ йæ мадимæ мæ бацæуыны размæ æрбаздæхтаид. Ахæм хабар сæ тæккæ хуыздæртыл банымайæи нæ уыд. Йæ куысты мын куыд загъ-той, афтæмæй Элина хъуамæ йæ изæр йæ фатермæ æрбахаста-ид. Уæвгæ ууыл дæр фидарæй æууæндæн нæ уыд. Йæ мады зæрдæ хъыгдард у, æмæ, мыййаг, тыхстдæр куы уа, уæд йемæ æхсæв дæр баззайдзæн. Сæрдывгон-иу йæхæдæг дæр куыстмæ уырдыгæй цыди. Кæм бахсæвиуат кæндзынæн, ууыл дæр куын-нæ хъуыды кодтон, фæлæ ууыл афтæ тынг нæ тыхстæн.

Машина афтæ тагъд згъордта, æмæ мæм æрæджиау фæсмон æрцыди. Фалтау автобусы куы сбадтаин, уæд мæ дарддæры хъуыддæгтыл æнæ талф-тулфæй бæстондæр ахъуыды кодта-ин, стæй афтæ тагъд не 'рбахæцца уыдаин. Элинайæн æрæгмæ-дæр æрбацæуын æнхъæл уыдтæн. Фæлæ цыма мæ хъуыдытæ шофыры зæрдæмæ нæ цыдысты, кæнæ йæ æрдæгфæндагыл куы бауромон æмæ машинæйæ куы рахизон, уымæй тарст, уый

хуызæн згъордта æмæ згъордта. Горæтгæрон проспектмæ куы 'рбахæццæ стæм, уæд мæ бафарста, кæдæм цæуын, уыцы хæдза-ры номырæй. Дыккаг хатт ын æй загътон, æмæ цыма уæды онг сабыр цыд, уый хуызæн, йæ цыдыл бафтаугæйæ, загъта:

— Ныртæккæ уым уыдзыстæм.

Машина Элианæты цыппаруæладзыгон х æдзарты тигъыл æрлæууыди. Куыддæр фæуыргъуыйау дæн. Цыма, фæлварæн дæтгæйæ, æппæты зындæр фарстатæ. кæм уыд, ахæм билет фелвæстон, уый хуызæн сагъдауæй лæууыдтæн. Æ м æ цы нæ хъуыды фæвзæрд мæ сæры! Рудзынгæй мæ Элианæ куы ауына æмæ йæхи куы бамбæхса, ууыл дæр ахъуыды кодтон. Иæхи куы нæ бамбæхса, фæлæ йæ мемæ ныхас кæнын куы нæ ба-фæнда, уымæй дæр æдас нæ уыдтæн. Цы уайдзæфтæ мын æмбæлы, уыдонæй иуыл дæр куынауал бацауæрда æмæ мын сæ æгъатырæй куы фæдзура, уымæ дæр æнхæлмæ кастæн.

Дыккаг уæладзыгмæ схизыны хъару мæ зæнгты нæ хатыдтон æмæ, чысыл дарддæр цы дыууæ бæрзбæласы уыд, уыдоны цурмæ бацыдтæн. Мæ амондæн ныллæг къудзиты æхсæн даргъ фæйнаг бандой разынд æмæ йæ иу кæронырдыгæй æрбадтæн. Элианæйы рудзынгмæ нæ зындтæн æмæ мæхи дзæвгар æдасдæр банкæрдтон. Цыбыр рæстæгмæ мæ сахатмæ цалдæр хатты æркастæн, цыма хъуыддæгтæ иууылдæр уымæй аразгæ уыдысты, уый хуызæн. Авд сахатмæ ма фынддæс минуты куы уыд, уæд фидарæй скарстон, куыддæр авд суа, афтæ Элианæты дуары дзæнгæрæджы цæппæр кæй нылхъивдзынæн.

Куыд загътон, афтæ бакодтон. Авд сахатыл дзæнгæрæджы цæппæрыл ныххæцыдтæн. Иуцасдæр фæнхæлмæ кастæн, фæлæ мидагæй ницы уынæр райхъуыст. Æвæццæгæн, фырка-тайæ, цæппæрыл куыд æмбæлд, афтæ нæ ныххæцыдтæн, æндæр дзæнгæрæджы зæлланг мæхæдæг дæр фехъуыстаин. Хъæддых-дæр нылхъывтон цæппæр, æмæ йын раздæр йæ зæлланг фехъуыстон, уый фæстæ та къæхты уынæр. Цыма дуарæй дарддæр куы 'рлæууон, уæд мæ уæздандзинадыл бафтдзæн, уыйау иу къæхдзæф фæстæдæр алаууыдтæн. Дæгъæлты уынæр ссыд, дуар байтом, æмæ дзы Элианæ ракаст.

— Уый дын ног диссаг!— дис æмæ тасхæццæ хъæлæсæй сдзырдта Элианæ.

Мæн дæр исты зæгъын кæй хъуыд, уый æмбæрстон, фæлæ цыма ме' взгæ комарынгыл баныхæст, уый хуызæн иу ны-хас сдзырын дæр мæ бон нал уыд.

— Дæ хонæг дыл кæм амбæлд? — бафарста мæ Элианæ.

— Æнæ хонæгæй мæнæн не'мбæлы?..

Мæ ныхæстыл бæстондæр куы ахъуыды кодтон, уæд мæм фæсмон æрцыд, кæй сæ загътон, ууыл. Æнхæлдтон, мæ уавæрæй фæрвæздзынæн æмæ мын иучысыл истæмæй феххуыс уыдзысты, фæлæ цыма фидисы хуызæн рауадысты, афтæ мæм фæкаст. Элианæ хæрзаг ма зæгъа, иу хатт æм æнæфæха-баргæнгæйæ Ялтамæ кæй ацыдтæн, иннæ хатт та — Мæску-ымæ, уый мын мæ цæстмæ дары, зæгъгæ. Мæ ныхæстæм цы цæстæй акает, уый нæ зонын, фæлæ йæ тызмæг æнгас дзæвгар фæсастдæр, дуар уæрæхдæр байтыгъта, бацауынæн мын фæндаг суæгъд кодта æмæ, мидагæй йæ къухæй ацамонгæйæ, сдзырдта:

— Омæ уæд мидагæй рацу, кæд дын æмбæлы, уæд...— ома мын ацы хъуыддæг фæндон нæу, фæлæ мæ ахæм уавæры сæвæрдтай, æмæ мæхи æндæрхуызон дарын мæ бон нæу.

— Ралас дæ дзаумæттæ,— уыцы æцæгæлонхуызæй мæм æрхатыд.— Æви афтæ лæууынмæ бирæ хъавыс.

— Нæ зонын, кæд мын, зæгъын, ахæм бар дæр нæй.

— Дæуæн алцы бар дæр ис...

Иу уайдзæф иннæйы куыд æййафы! Кæддæры Элианæйы хуызæн мæм нал каст.

— Ма 'рцу, зæгъгæ, дын куы загътон, уæд цæмæ 'рцыдтæ? — иуцасдæр хъусæй алаууыны фæстæ фæлмæстхуызæй сдзырдта Элианæ.

— Дæу фенынмæ...

— Мæн фенынмæ?..

— О... Стæй хатыр ракурынмæ.

— Хатыр та цæй тыххæй?

— Нæ зонын...

— Уæдæ кæд нæ зоныс, уæд дæ хатыр курыны сæр дæр ницæмæн хъæуы.

— Ма мæм мæсты кæн...

— Цæмæн дæм афтæ кæсы?

Уæдæ Мæскуыйæ афтæмæй цæмæн рацыдтæ?

Нæ иуыл ныхæстæ дæр загътам æмæ уымæн.

— Мæнмæ гæсгæ та— нæма...

Хъазыбег, ууыл мауал дзурæм. Цы уыди, уымæй ницыу-ал баззад, цынауал ис, ууыл та дзырын нæ хъæуы.

— Мæнмæ гæсгæ цы уыдис, уый ницы фæцис. Дæуæн нæ зонын, фæлæ æз афтæ хъуыды кæнын, стæй уæвгæ дæр афтæ у.

— Æндæр ныхæстæ рахæн...

— Цавæртæ?

— Дæ цард куыд у? Цы кусыс?

Цытæ хъуамæ радзырдтаин? Æппæты тынгдæр æй цы базонын фæндыд, растдæр зæгъгæйæ та, «кæй базонын» фæндыд, уый йæхи цæстытæй фæдта. Ног куыстмæ кæй рацыдтæн, уый тыххæй та мын йæ айфыццаджы ныхæстæ ракодта. Хицауы бынатмæ тырнаг уыдтæ, зæгъгæ, йæм цæмæндæр афтæ кæсы, фæлæ, рæдигæ кæй кæны, уый мæхицæй хуыздæр ничи зоны. Æцæгæй дæр ахæм куы уаин, уæд ыл мæхицæн уæддæр басæттин. Алкæмæн дæр йæ хуылфы цы тæрхонгæнæг бады, уымæй аирвæзæн никæдæм æмæ никæмæн ис.

Фæсивæды газетмæ куы цыдтæн— уæвгæ уырдаæм дæр курдиат нæ балæвардтон, кæд ахæм бынæттæм курдиæттæ нæ фæдæттынц,» уæддæр— уæд уым зæрдæрухсæй æмæ бирæ рæстæг кусынмæ нæ хъавыдтæн. Обкоммæ та бынтон æнæн-хæлæджы бахаудтæн. Цы рæстæг дзы акуыстон — уый цон-цон уазæгау. Уæдæ радиомæ дæр æппыннæйы бæсты чызг-хуыздары хъуыдымæ сразы дæн. Кæд мæ зæрдиагæй искуы-дæм фæндыди, уæд— мæ фыццаг куыстмæ, мæ тыхтæ кæм никуы бавгæау кодтон, мæ хъарутыл кæм никуы бацауæрстон— кæд мæм исты хъарутæ уыд, уæд — уырдаæм. Фæлæ мæ бæллицтæ бæллицтæй баззадысты, мæ фæндтæ та — фæндтæй.

— Мæ цард куыд у, уый базонын дæ æцæг фæнды?— æгæр æрæгмæ хъусæй лæууын айв нæ уыд æмæ йын хуыздæрæн йæхи фæрсынмæ фæдæн.

— Уæддæр истытæ дзурын хъæуы,— æцæгæлонхуызæй бафиппайдта Элина.— Æви гобийæ лæууын хуыздæр у?

— Фæлтау кæм уыдтæн, уымæй мæ бафæрс.

— Омæ дæ фæрсын.

— Цыма, цы зæгъдзынæн, уый фехъусын дæ ницæмæн хъæуы, афтæ мæм кæсы...

— Нæ фæлæ дæм куыд бирæ дзурын цæуы! Кæм уыдтæ, уый зæгъ æмæ ахицæн.

— Исчи уазæгимæ ахæм тызмæг æвзагæй дзуры?

— Уазæг хъуамæ йæхи дарын зона.

— Уый тыххæй цы кæнын хъæуы?

Цæмæй йæ фæфæрсынц, уымæн æнæуæлдай митæй дзуапп ратты..

Радзырдтон ын мæ балцы хабæрттæ. Мæ бинонты цардæй мæ ,телефонæй-иу æм куы дзырдтон, уæддæр никуы фарста, ныр дæр æм уыцы кой нæ уыд æмæ йын цы хъуамæ загътаин! Кæй мæ ницæмæй фарста, уый ма мæм хуыздæр дæр фæкаст.

— Æз та фенхæлдтон, сæрмагондæй Ленинградмæ æрцыдтæ...

Йæ фæстаг ныхæстыл цыдæрхуызон уайдзæфы фæд зынди, æхсызгондзинады ад чи кодта, ахæм уайдзæфы фæд.

— Сæрмагондæй дæр цæуинаг уыдтæн, фæлæ ацы курсытæ фæраздæр сты æмæ мын мæ фæндтæ иучысыл фендæрхуызон кодтой.

— Уый афтæ æнæуи зæгъын, дæхи раст кæнынмæ цы фæдæ?

— Мæхи сраст кæнын мæ бон нику бауыздæн, фæлæ дæ хатыр...

— Хъазыбег, — мæ ныхас мын фескъуыдта Элина,— цал хатты дын дзурын хъæуы иу ныхас? Ды мæ разы ницы аххосджын дæ æмæ дæ хатыр курыны сæр ницæмæн хъæуы. Ды йæ,чи зоны, хорзæн кæныс, фæлæ мæнæн та зæрдæниз у. Цы 'рцыди, уый æрцыди æмæ йыл мауал дзур.

— Уæдæ мæм нæ фæхæрам дæ?

— Цæй тыххæй?

— Уый нæ зонын, фæлæ мæм фæхæрам дæ æви нæ?

— Нæ дæм фæхæрам дæн...

— Æцæгæй?

— Æцæгæй.

— Уæдæ мын аба кæн...

— Цытæ йæ зæрдæ æрцагуырда...— Элинайы цæсгомыл фыццаг хатт мидбылхудт фæзынд.

— Уæд та дын æз аба кæнон?

— Раздæр-иу мæ уыцы хъуыддаджы тыххæй бар нæ куырдайт...

Элинайы мæ хъæбысы куы ныккодтон æмæ нæ былтæ кæрæдзиуыл куы аныдзæвдысты, уæд бамбæрстон, мæ риуыл цы зæрдæйы гуыпп-гуыпп ссыд, уым уарзт йедтæмæ кæй ницы ис.

— Уæдæ бафидыдтам?— йæ уæхсчылтæй йæ мæхицæй æддæдæр акодтон æмæ йын комкоммæ йæ цæстытæм бакастæн.

— Æмæ хыл та кæд уыдыстæм?

— Никуы, фæлæ бафидыдтам?

Элинайы кæнæ дзуапп дæттын нæ фæндыди, кæнæ та ма йæм ноджы куы 'рхатыдаин, уымæ æнхæлмæ каст æмæ йæ куынауал æмæ куынауал уагътон, уæд æппынфæстаг сдзырдта, цы фехъусын мæ фæндыд, уыцы ныхас:

— Цы «о»?

— Бафидыдтам...

— Æз æй афтæ дæр зыдтон...

— Цы?

— Кæй бафидаудзыстæм, уый æмæ дын уый тыххæй кæнын сæрмагонд хъæбыс.

— Хъæбыстæ дæр хорз сты, фæлæ мæ ам куы нæ 'рбаййæфтаис, уæд та?— мæ къухты æлхъывдæй фервæзыныл архайгæйæ бафарста Элинæ.

— Уæд куыд уыдаид, зæгъгæ, мæ бафарстай æмæ дын зæгъын: иу хатт куыд уыди, афтæ.

— Æмæ иу хатт куыд уыди? — Цыма йæ фарстæн дзуапп не ссардзынæн, уый рагацау зыдта æмæ уымæй йæхи фæуæлахизуæвæгыл нымайæгау цинхуызæй бафарста Элинæ.

Афтæмæй фæуæлахизуæвæг та æз уыдтæн, уымæн æмæ, кæддæр цы хъæлдзæг хабар фехъуыстон, уый Элинæ нæ зыдта æмæ йын æй куы радзурон, уæд хъуахъдзыхæй кæй аззайдзæн уый рагацау æмбæрстон.

— Мæнмæ гæсгæ вагзалы йæ чумæдан кæмæн адавтой, уыцы хабаримæ зонгæ нæ дæ?

— Нæ дæн, фæлæ цавæрдæр чумæдан æмæ дæ æз цæмæй фæрсын, уыдонæн иумайагæй цы ис?

— Хъус æмæ йæ ныртæккæ бамбардзынæ. Иу лæг поездмæ æнхъæлмæ кæсгæйæ вагзалы бандоныл æрфынæй. Куы райхъал, уæд кæсы, æмæ йæ чумæдан цыдæр фæци. Иæ алыфарс аракæс-бакæс кодта, æмæ йыл йæ цæст куы не'рхæцыд, уæд уыцы мастыйæ хъæрæй загъта: «Ныртæккæ мын мæ чумæдан фæстæмæ куы нæ 'рбахæссат, уæд хъуыддаг ибоны хуызæн рауайдзæн,— æмæ та фæстæмæ йæ цæстытæ æрцъынд кодта.

Давæг,æвæццæгæн, фæтарст, йæ чумæдан ын æрбахаста, æнæуынæрæй йæ йæ хицауы раз æрæвæрдта æмæ йæ сæр æфснайынмæ фæци.

Лæг куы райхъал, уæд кæсы æмæ чумæдан йæ разы. Куыннæ бацин кодтаид, ноджы уæдмæ йæ поезды æрцæуын афон дæр æрхæццæ, йæ чумæдан систа æмæ вагзалæй рацæйцыд. Адамæй йын йе 'ртхъирантæ чи фехъуыста, уыдонæй йæм иу дзуры:

— Айфыццаг цы уыди, уый-ма нын зæгъ.

Лæг æрлæууыд, адæмыл йæ цæст ахаста æмæ загъта:

— Цы уыди, цы! Айфыццаг дæр мын мæ чумæдан адавдæуыд æмæ йæ фæстæмæ нал æрбахастой...

— Лæмбынæг хъусыныл дæм куыд схæцыдтæн,— йæ мидбылты бахудт Элинæ. — Уæддæр уымæй цы зæгъынмæ хъавыдтæ, уый дзæбæх нæ бамбæрстон. Нæхимæ куы ничи уыдаид, уæд аздæхтаис æмæ ууыл хъуыддаг ахицæн уыдаид?

— Æз æй зыдтон, ам дæ кæй æрбаййафдзынæн.

— Цæмæй?

— Æз алцыдæр зонын...

Æмæ йын радзырдтон, йæ куыстмæ телефонæй куыд дзырдтон, уыцы хабæрттæ.— Гъер уыдон ницы сты! — æртхъирангæнæгау загъта Элинæ.

Ницы сты,зæгъгæ, кæмæй загъта, уыдонæн сеппæтæн нæ зонын, фæлæ дзы мæнæн дзуапп чи лæвæрдта, уымæй æз бузныгæй баззæдтæн, Элинæйы тыххæй мын бæлвырд хабæрттæ кæй радзырдта, уый тыххæй. Стæй ацал-ауал азы уырдам иу æмæ дыууæ хатты нæ дзырдтон æмæ дзы æнæуæздан ныхас иуæй дæр никуы фехъуыстон.

— Кæд мæ æндæр исчи фенхъæлдта æмæ дæ сусæгдзинæдтæ æргом кæнынмæ уымæн фæци.

Элинæйæн ахæм ныхæстæ фехъусын æхсызгон нæ уыдзæн, уый зыдтон, фæлæ уæддæр мæ дзыхæй сирвæзтысты.

— Мæнмæ дæу йеддæмæ нæлгоймаг дзурæг нæ ваййы...

— Уырны мæ,Элинæ, хъазгæ кодтон,— æмæ йæ гыццыл сывæллонау мæ дæлармы æрбакодтон.

— Уым куы нæ ваййын, афтæмæй куы фæдзурыс,— мæ дæлармæй райхъуыстис йе'мыр хъæлæс,— уæддæр мын æдзухдæр афтæ фæзæгъынц, уыцы лæппу та дæм дзырдта, зæгъгæ.

Иæ бæрзæй йын мæ цонгæй, куыnnæ йын фæрисса, афтæ тынгдæр æрбалхъывтон æмæ йын йæ хъусы сусæгæй дзурæгау загътон:

— Æууæндын дыл. Мауал дзур. Хъазгæ кæнын, зæгъгæ, дын нæ загътон?!

— Ды хъазгæ кæн, фæлæ мæн къæбицмæ ауадз. Хæдзармæ уазæг куы 'рбацæуы, уæд æфсины хъазынмæ нал фæвдæлы.

Æргом дзургæйæ мæ хæрынафон раджы аивгъуыдта, фæлæ мæ комдзаг кæнын хъуыд, уый мæ фæсонæрхæджы дæр нал уыд æмæ загътон:

Хæрын мæм нæ цæуы.

— Уый та куыд «нæ цæуы»у? Алцæмæй дæр цæттæ дæн. Æрмæст мын зæгъ, цы дыш арæвдз кæногæ* Ма та ныццæхгæрмæ у.

Элинæтæм-иу куы уыдтæн, уæд-иу мæ алы хæрды размæ Дæр, цы дæ зæрдæмæ тынгдæр цæуы, зæгъгæ, фарста, æз та ахæм буц митæ ахуыр никуы уыдтæн æмæ йын-иу, цы дзуапп радтаин, уый нæ зыдтон...

— Нæ хъусыс? Цы дæ зæрдæ зæгъы?

— Дæ къухæй конд хæринагтæй кæцыфæндыдæр адджынæн бахæрдзынæн.

Дæ ахуыр куыnnæ халыс,— тигъмæ мæм æрбакæст-Улинæ.

— Хъармхуыппытæй мæ ницы хъæуы, уый дын рагацау зæгъын.

— Уый мын дзурын нæ хъæуы, зонын æй.

— Уæдæ дзидзайæ конд хæринагæй цыфæнды дæр бахæр-дзынæн.... Æрмæст, кæд гæнæн ис, уæд хуыйы фыд ма уæд.

— Хуыйы фыд мæхæдæг дæр нал хæрын. Иу-цыппар азы йæм кæсгæ дæр нал бакодтон.[^]

Элина цæлгæнæнмæ ацыд. Йæ фатер ын цалдæр азы размæ куыд ныууагътон, уымæй ноджы фæрайдзастдæр. Рагон хæдзарыдзаумæттыл иу рæстæджы, чысыл-ма бахъæуа, ма сыстырзæрдæ уа. Йæ зæрды сæ ауæй кæнын æмæ сæ бæсты ногтæ балхæнын уыд. Мæн дæр бафарста, куыд бакæна, уымæй. Æз ын ,кæй зæгъын æй хъæуы, уынаффæгæнæг нæ уыдтæн, фæлæ йын мæ фæндон загътон æмæ куыд бамбæрстон, афтæмæй мæ ныхас дæр сахадыдта: нæ сæ ауæй кодта æмæ сын сæ бæсты нырык-контæ нæ балхæдта. Æрмæст сын сæ бынæттæ аивта æмæ дзы цыма алкæцы дæр ног ран хуыздæр сфидыдта, афтæ мæм фæкаст.

Ацы фатеры цæрджыты æппындæр куы никуы фенай, фæлæ сæм куы бацæуай æмæ сын сæ алы æгъдауыл дæ цæст куы 'рхæссай, уæд сæ'фснайд æмæ сыгъдæгдинадмæ гæсгæ бамбардзынæ, цавæр адæм сты, уый. Цыфæндыйæ дæр мæ нæ уырны, Элина мой нал скæндзæн, уый. Чи зоны, мæнмæ æнхъæлмæ каст, «чи зоны» нæ, фæлæ, цалынмæ æз хъуыддаг нæ бакодтон, уæдмæ мæнмæ æнхъæлмæ каст, фæлæ уый фæстæ та? Стæй фæстаг хатт куы фембæлдыстæм, уæдæй нырмæ дæр цалдæр азы куы рацыд æмæ йæ цард куынæ фендæрхуызон, уæд уый йæ кæддæры ныхæстæн хицау кæй у, ууыл нæ дзуры? Дзуры, æмæ мын уый кæмдæр мæ зæрдæ рæхойы. Йæ цардвæндаг куы никæ-цырдæм айва, уæд кæдфæнды дæр мæхи аххосджын хондзынæн, йæхæдæг мæ цыфæнды растыл куы нымайа, уæддæр.

— Æнкъард ма кæн,— дзуры мæм цæлгæнæнæй Элина.— Ныртæккæ алцыдæр уыдзæн.

Иæ зæрдæ та куыд æрфæлмæн. Телефонæй дзургæйæ йый цы хъæлæс уыд,уымæн ныртæккæйы хъæлæсимæ иумæйагæй ницыуал ис. Уæд цы узал æцæгæлон ныхас кодта, уый-пу кæмфæнды дæр мæ зæрдыл куы 'рбалæууыд, уæд-иу мæ нал уырныдта, искуы ма кæрæдзийы бамбардзыстæм æмæ ныртæк-кæйы хуызæн æрæмуд уыдзыстæм, уый. Суанг æрдæбон чы-сыл раздæр ,къæсæрыл куы фæзынд, уæд дæр мæ зæрдæ бамæ-гуыр. Йæ цæстæнгас мæ тасы бафтыдта. Йæ мæ уырныдта, «мидæмæ рацу» мын зæгъдзæн, уый. Стæй ма цæуыл фæдйС кодтон— Мæскуыйы иу хатт, Ленинграды та дыккаг хатт: зыг

мæджы тæккæ тъæнджы рауайынц нæ фембæлдтытæ. Уый хыгъд дыууæ хатты Хъырымы, иу хатт та нæхимæ— афæдзы хуыздæр афонты. Цымæ ма иннæ хатт та кæд фембæлдзыстæм? Кæд ма уæвгæ фембæлæм, уæд? Стæй нæ ахастдзинæдтæ ку-ыдтæ уыдзысты? Уæвгæ цавæр ахастдзинæдтæм æнхъæлмæ кæсæн ис, кæрæдзийæ цалдæр мин километры дæрддзæф уæвгæйæ, йæ хæдзары бинонтæ æмæ сывæллæттæ кæмæ æнхъæлмæ кæсынц, ахæм нæлгоймаг, æмæ йæ зæронд мадимæ иунæгæй чи цæры æмæ чындзы цæуыныл йæ къух чи ауыгъта, уыцы чызджы 'хсæн?! Нæ зонын, фæлæ,æвæццæгæн, ахастд-зинæдтæн уæвæн ис кæцыфæнды уавæры дæр.

Ахастдзинæдтæ, кæй зæгъын æй хъæуы, алыхуызæттæ вæййынц. Æз кæй кой кæнын, уыдон хæлардзинад æмæ уар-зондзинадимæ бает сты, кæрæдзийæн аргъ кæнын æмæ æмба-рыны бындур сын ис. .

— Цы фæдæ? — тыхеы Элина, йæхимæ гæсгæ, æгæр æрæгмæ кæй рæвдз кæны, уымæй.

— Цы фæуынанхъæл мын дæ?! Æнцад бадын æмæ хъуы-дытæ кæнын.

— Гыццыл ма бафæраз.

Рæстæг дæр йæ куыст кодта. Цы уавæры уыдтæн, уый бæлвырддæр базонын мæ зæрды уыди, фæлæ Элинайы иу хъуыд-дагæй бафæрсынмæ дæр мæ ныфс нæ хастон. Йæ мад кæй не 'рбацæудзæн æмæ фатеры иунæгæй кæй уыдзæн, уый мæнæн ам базайыны бар нæ лæвæрдта. Алцыдæр аразгæ уыд Элинайæ. Кæддæр мын буц фысым куы уыди, уыцы заман ныртæккæйы рæстæгимæ баргæ нæ уыд. Суанг ма мæ, кæм æрфысым кодтай, зæгъгæ, дæр нæ бафарста. Чи зоны, уазæгуа-ты уæвын æнхъæл дæр мын у. Фæлæ мæ уæд фæрегæ уæддæр цæуыннæ бакæны? Мæхæдæг та йæ куыд бафæрсон, ахсæв мын ам^баззайæн ис æви нæ,уымæй? Йæ мады æнæнизди-надæи иæ бафæрсынмæ цалдæр хатты рахъавыдтæн, фæлæ уымæ дæр мæ ныфс нæ хастон.

Уæдмæ рагон тымбыл стъол кæм уыд, уырдагæ хæринагтæ хæссын райдыдта.

— Бирæ афæстиат дæн?

Элинайы фæндыди, зæрдæйыл чи сæмбæлдаид, ахæм ны-хасфехъусын æмæ дзы раппæлыдтæн:

Арт дæр арт æмæ ды дæр арт!

~ Æцæгæй дæ фæрсын.

- Уымæй тагъддæр, мæнмæ гæсгæ, уæвæн нæ уыдис.

Уæдæ фынгмæ хæстæгдæр æрбабад.

— Нуазгæ дæр кæнæм?— цалдæр авджы стъолыл куы 'рæвæрдта уæд бафарстон Элинайы.

— Ахæм зымæгон бон? Суанг ма æз дæр баназдзынæн.

— Цалдæр хуыппы сампайнаг?

— Уæдæ нæлгоймаджы хуызæн иу иннæйы фæдыл?

— Кæрæдзийы фæдыл куы уой, уæд дæр ницы хъыгдары.

Иу арахъхъ куы банызтон, уæд ма уæнгты уыцы æхсызгон фæдгæнгæ ацыд. Фæллайгæ дæр бакодтон, æххормаг дæр уыдтæн, ма тыхстытæ дæр мыл æртæфстысты, æмæ нозт ма къабæзты куыд ахъардта, афтæ ма сæрмæ дæр схæццæ, æмæ дзы цыдæр цин ссыгъди...

— Мæн дæр дæу хуызæн нуазын фæнды.— Элина шампайнаг сæн даргъкъах æрдæгкъорихуыз агуывзæйæ иу хуыпп куыд акодта æмæ йæ фæстæмæ куыд æрæвæрдта, уый бафиппайгæйæ загътон æз.

— Куыд дæ зæрдæ зæгъы, афтæ кæн.

Элина стыр агуывзæ скъаппæй райста — мæнæн сæн нуазын æнхъæл нæ уыди æмæ фынгыл агуывзæтæ иу йеддæмæ не 'рæвæрдта — æмæ мын дзы шампайнаг рауагъта.

— Дæ мадæн йе'нæниздзинад куыд у?— сæнæй ахуыпп кæнгæйæ бафарстон Элинайы.

— Йæ кармæ гæсгæ йын ницы у.

Элинайы цæсгом фенкъардхуыз. Йæ цæстытæ æруагъта. Арф ныуулафыд æмæ загъта:

— Куыд бирæ дæ уарзта, уый куы зонис...

Мæхинымæр хъуыдытыл фæдæн. Уынгæ дæр ма куы никуы фæкодта, уæд ма куыд уарзта.

Иуцасдæр дыууæйæ дæр хъусæй фæлæууыдыстæм. фыццаг хъуамæ исчи дзурын райдыдтаид æмæ æз фæраздæр дæн:

— Зонгæ кæимæ нæ уай, уымæн дæр уарзæн ис?

— Ис, æвæццæгæн, стæй дæ ма ныхæстæм гæсгæ зыдта. Дæ къамтæ йæм равдыстон. Дæу тыххæй йын бирæ цыдæртæ фæдзырдтон æмæ йын ма ныхæстæм гæсгæ зынаргъ уыдтæ.

— Ныр та йын нал дæн?

— Стыр хъыгагæн, нал...

— Исты ныхæстæ йæм бахастай?

— Мæскуыйы фембæлды хабæртæ йын радзырдтон æмæ уæдæй фæстæмæ фæиннæрдæм... Дæу тыххæй ма сныхас кæнын дæр никуыуал бауагъта...

— Омæ йын уыдæттæ дзурын цæмæн хъуыди, зæрдæниз ын уыдзысты, уый нæ зыдтай?

— Уæдæ сæ кæмæн радзурон? Мамæйæ ницы сусæг кæнын.

Уадз æмæ мын ма хъуыддæгтæ зона... Афтæ мæм растдæр кæсы. Не 'хсæн цы ахастдзинæдтæ уыди, уый ацы зæххыл мамæ йеддæмæ ничи зоны, стæй сæ амæй фæстæмæ дæр ничи базондзæн...

Мæхимæ хъусыныл та фæдæн. Куыд бамбæрстон, афтæмæй канд Элинайы цур нæ дæн аххосджын, фæлæ, чи зоны, ноджы тынгдæр азымджын дæн йæ ныййарæджы цур. Йæ чызг мыл къæм абадын нæ уадзы, фæлæ цыма мад йæ зæгъинагтæ ком-коммæ фæзæгъы, афтæ йæ бамбæрстон, æмæ, чи зоны, Элина-йы æнамонддзинæдтæ дæр иууылдæр мæнимæ сбæтты.

— Хæрзаг тынг ма фелгъиты.

— Мамæ æлгъитынтæ-йеддæ нæ зоны.

— Уæдæ куыд фæзæгъы?

— Уый кой мын мауал кæн, зæгъгæ, мын ма ныхас цæхгæр алыг кæны.

— Цæмæн ын фæхъæуы ма кой кæнын?

— Уый раздæрты уыди.

— Ныр дæхимæ дæр нал вæййы ма кой?

— Нал вæййы...

— Æви вæййы?

— Вæййы...

— Бæлвырддæр дзуæппытæ радтæн нæй?! «Вæййы», нæ «вæййы»!...

Ногæй та фæхъус стæм. Талынг кæнын райдыдта. Уазæгуат агурын ма куы бахъæуа, уый сагъæсы бацыдтæн. Зæгъон-маз-æгъон? Айв мæм нæ кæсы, æнæзæгъгæ дæр ын нæй...

— Нæ фæлæ ма куыд ницæмæй фæрсыс?

— Ома?

— Кæд æрбацыдтæн? Ам цас фæуыдзынæн?...

— Дæхæдæг ницы дзурыс, джигул кæнын та айв нæу.

— Ау уæд та кæм бахсæвиуат кæнон, уый мын нæй...

— Нæй æви ис?

— Кæддæр мын афтæ загътай, Ленинграды куы уай, уæд мацæуыл тыхс, зæгъгæ, æмæ æз дæр «Стрела»-йæ уыцы æдыхстæи рахызтæн, фæлæ ныр сагъæсы бацыдтæн...

Æнæмæт дæ Хуыцау уадзæд. Уæртæ дын уат, сынтæг... Æндæр ма истæуыл тыхсыс?

— Йу æхсæв йеддæмæ дæ нæ бахъыгдардзынæн...

Фылдæр-фылдæр дыууæ...

— Уæддæр ма кæронмæ не 'мбарыс, Хъазыбег.

Ды цæуылты дзурыс, ахæм хъуыддæгтæй мæн никуы бахъыгдардзынæ. Мæнмæ цыдæриддæр ис, уыдонæй дæу цы нæ у—

суанг ныртæккæ дайр— ахæм нæй. Мач-куыгъæ куы 'рбаздæхтæн уæд цалдæр мæйы рынчыны хуызæнæй фæцыдтæн. Дыууæ къуырийы куыстмæ ацæуын дæр мæ бон нæ уыд. Дуне мыл баталынг, арв мыл æрхаул. Мæ цард ма пупæг тагыл хæцыд, æмæ ма æрмæстдæр уый фæрцы ацы дунейыл бает уыдтæн. Мæ цæстытæй кастæн, фæлæ уынгæ ницы кодтон. Цардтæн, фæлæ цæмæн, уый нал æмбæрстон. Мæ зæрдæ дардтон æрмæстдæр иу хъуыддагыл: бирæйы фаг нал суыдзынæн æмæ мæ хъызæмæрттæй ферпæздзынæн. Фæлæ цард, æвæццæгæн, цыфæнды стыр бæллæхæй дæр тыхджындæр у. Рухсы бон талынгæй фылдæр у æмæ сабыргай-сабыргай мæ чемы цæуын байддытон. Дыууæ мæйы цы хъызæмæрттæн бафæрæзтой, уылоныл ныртæккæ дæр куы ахъуыды кæнын, уæд мæхиуыл дис фæкæнын. Мартыйы иу æмæ ссæдзæм бон — ныр дæр мæ нæма ферох уыцы бон — нæ институтмæ дыууæ путевкæйы уыд Испанимæ. Уыцы бæстæ фенынмæ рагæй бæллыдтæн. Ме 'мбал мæм хъæлдзæгæй æрбауад æмæ мын, стыр æхсызгон-дзинад фехъусынгæнæгау, хабар радзырдта. Мæ зæрдæйы арфы ныгæд хæзнайæу цыдæр фергтывтæ, фæлæ йæ рухс уайтæккæ дæр ахуыесыд. Кæлдæр мын уыцы хабар стыр амонды хос фæуыдаид æмæ фырцинæй зæххыл нал хæцыдаин, уæд та мæ никæцырдыгæй бандæвта. Кæнинаг хъуыддаг кæй у, уый бамбæрстон, фæлæ мæм мæ рагон бæллиццы фæдыл ацæуыны хъæру нæ уыди, æмæ мæ уый ноджы тынгдæр зоныгдзæф кодта. Ме 'мбал чызг мын куы загъта путевкæтæ æртæ къуырийы фæстæ райедзыетæм, зæгъгæ, уæд мын чысыл фенцидæр, фæлæ йын уæддæр разыйы дзуапп нæ радтон, уымæн æмæ мæхиуыл мæ зæрдæ нæ дардтон. Кæд нæ фæсæрæндæр уон, уæд мæ бон ацæуын нæ бауыдзæн, зæгъгæ, йын загътон.

Рæстæг цыди, æмæ сындæггай мæ хъæрутæ фылдæрæй-фылдæр кодтой. Иу дзырдæй, Испанимæ цæуын афонмæ мæхи дзæвгар хуыздæр æнкъарын райдыдтон. Æвæццæгæн, мæ амонд уыди, дард балцы кæй ацыдтæн, уый. Дыууæ къуырийы фæстæ, зæгъгæн ис, æмæ мæ уд ме 'муд æрцыд æмæ та мæ цæрыщы ныфс бацыди.

Дæуыл ма искуы фембæлдзынæн, уый æнхъæл уæвгæ дæр нал уыдтæн, стæй дыл цыфæнды арæх куы 'мбæлдаин, уæддæр дын 'дзуринаг ницы уыдтæн. Абон мыл цы 'рцыди, уый нæ зонын. Ницæмæн дæ хъæуынц, афтæмæй дын сæ дзурын...

— Дзæгъæлы афтæ хъуыды кæныс. Ды, цы не 'мбæлы, уый никуы зæгъдзынæ.

— Фæтæригъæд мын кæнай, уый тыххæй дын нæ дзурын.

Ахæм уавæрæй мæ Хуыцау бахизæд. Тæригъæд кæмæрм каенынц, уыдон мæ цæсты кадджын не сты. Уыдæттæ дæр зоныс. Уый тыххæй нæм иу æмæ дыууæ хатты ныхас нæ уыди. Цыфæн-ДЫЙæ дæр, рæстæг хъæдгæмттæ дзæбæхгæнæг у, зæгъгæ, хуымæтæджы нæ баззад ныхасæн. Нæ фæстаг фембæлдыл цæе фылдæр рæстæг цыд, уыйбæрц цардмæ уæрæхдæр цæстæй кæсын райдыдтон. Мæхи цы къуындæг уавæрты савæрдтон, уыдон æнæуынаерæй сæхи фæйнардæм истой, æмæ та мæ риуы дзаг улæфын райдыдтон æмæ бамбæрстон, мæ зæрдæйы цы бынат ахстай, уый мисхал дæр кæй нæ фæкъаддæр.

— Бузныг, Элина...

— Ахæм хъуыддæгты тыххæй «бузныг» нæ фæзæгъынц. Бузныджы бæсты мæ ныхмæ куы дзурис, уæддæр æз уæлдай-хуызон нæ фæуин. Уый ныр бынтон сбæлвырд. Телефонæй дын цы ныхæстæ загътон, уыдон дæр мæ зæрдæйæ нæ цыдысты. Æвзагмæ та æдзух хъусын нæ хъæуы...

Элина цыма, цытæ фæдзырдта, уыдоныл хъуыды кодта, уыйау йæхимæ хъусыныл фæци.

— Ацы хабæрттæ дын цæмæн дзурын, уый мæхæдæг дæр пæе зонын... О, ныр мын, цæуыннæ мæ истæмæй фæреыс, зæгъгæ, за1'ътай, æмæ дæ куыд фæрсон? Уæд та дæ зæрдæмæ нæ фæцæудзысты мæ ныхæстæ. Стæй мæ уавæры хи афтæ дарæн ис? Куыnnæ мæ фæнды, куыд цæрыс, уый зонын! Дæ алы ныхас фехъусын дæр мын æхсызгон куы у, уæд, ацал-ауал азы цы мигæнæг дæ, цæмæй цæрыс, цæуыл тыхсыс, уыдæттæ зонын мæнæн æцæгæлон хъуыддæгтæ сты?.. Фæлæ дын дæхимæ æнхъæлмæ кæсын. Мæнæн цы радзурай, ахæмæй дæм исты куы уа, уæд дæм хатын нæ бахъæудзæн, зæгъгæ, афтæ æнхъæл уыдтæн. Ды та мын мæхи азымы дарыс.

Фæстаг ныхæстæ мæ æфсæрмы бафтыдтой, Элинайы, йæхй цы уавæры банкъардта, ахæм уавæры йæ æрæвæрын мæ хъуыды кæрон дæр нæ уыд. Куы ницæмæй мæ фарста, уæд мæм афтæ фæкаст, цыма мæ цардмæ æцæгæлон цæстæй кæсы, ис, нæи, уыййæм нымады дæр нæу, æмæ йын уымæн афтæ загътон. Стæи мæ куы бафарстаид, уæддæр æй лисы цæмæй бафтыдтаин, ахæм хабарæй мæм ницы уыд. Дæлæмæ дæр — уæлæмæ дæр — «ог куыстмæ рацыдтæн æмæ йын уый гелсфонæи загътон. Æндæр ранмæ кæй цæуын, уый йын рагацау куы загътаин æмæ йæ зæрдæмæ куы нæ фæцыдаид, уæд, чи зоны, ахъуыды кодтаин. Ахъуыды" кодтаин, фæлæ... уæддæр, æвæццæгæн, уыцы фæндагыл ацыдаин. Дыууæ сывæллоны мын фæзынди, уый зæгъын та йын базивæг кæндзынæн. Цæмæн,

уый нæ зонин, фæлæ мын уыцы ныхас райдайын зын уыдаид. Бынтон æндæр хъуыдытæ дæр мæм ис, æмæ йын уымæ гæсгæ мæ бинонты кой мæхæдæг нæ ракæндзынæн.

— Мæ царды цыфæнды ивддзинæдтæ куы 'рцæуа,— райдыттон æз, Элианæйы ныхæстæ дарддæр хæццæгæнæгау,— уæддæр сæ дæ хуызæн дзурын нæ базондзынæн.

— Куыдфæнды сæ куы дзурай, уæддæр мæнæн зынаргъ сты.

— Ды чысыл ницæмæй дæр бæрæгбон саразыс, мæнæн та стыр хъуыддаг дæр цæстытыл ауайын кæнын мæ бон нæ ваййы.

— Уæдæ дæхи ныммæгуыр кæн æмæ æппындæр мацы дзур...

— Ног куыстмæ рацыдтæн, уый фехъуыстай. Æмæ уым диссагæй цы ис? Æртæ азы æмæ æртæ мæйы та партийы обкомы фæкуыстон. О, хæдæгай, æз æмæ ды иу хъуыддагыл хæст кæй стæм, уый дæ рох ма уæд.

— Кæддæр мын афтæ нæ загътай, пропагандист дæ, зæгъгæ?

— Загътон. Æмæ ма абон дæр дæн.

— Уæдæ æз дæр дыууæ азы обкомы пропагандистæй бакуыстон. Мæ бæрны чи уыд, уый зоныс? Æфснайджытæ, пълотниктæ, цумайы сылгоймæгтæ, иудзырдæй, хуымæтæджы кусджытæ. Ныр радиомæ рацыдтæн, æмæ та мын уым дæр æхсæнадон куыст мæ разæй фæкодтой. Æрмæст ныр «зонд амонин» сфæлдыстадон кусджытæн.

— Уыдон ахæм хабæрттæ сты, æмæ сæ чифæнды куы дзура, уæддæр диссаг никæмæ фæкæсдзысты, фæлтау ма мын зæгъ, кæстæртæ дын ис æви...

— Кæстæртæ?.. Дыууæ чысыл змæлæджы нæм фæзынди...

Элианæйы цæсгомыл цыдæр рухс йæхи ахафта. «Цымæ уыцы уысм цæуыл ахъуыды кодта?— дисы бацыдтæн мæхинымæр.— Йæ цæстыты цы зынгтæ ферттывта, уыдоны бындур цы уыди? Сывæллæттæ мын кæй фæзынд, уый йын зæрдæрухсы хос цæмæн фæцис?»

Æз та æндæрхуызон хъуыды кодтон. Цыма йæ мæ дзуапп йæхимæ хъусыныл фæкодтаид, афтæ мæм каст.

— Лæппутæ, чызджытæ?— йæ цæсгомæ æвæрд нæ фехалгæйæ, бафарста Элианæ.

— Лæппутæ...

— Дыууæ дæр?

— О.

— Дæ бæллиц кæй сæххæст, уый мын æхсызгон у,— æмæ мæм уыцы уарзон цæстæй æрбакаст.

— Мæ бæллиц?

— О. Æнхæлдæн, æмæ та дæ уый дæр ферох? Кæм мын

æй дзырдтай, уый дæр дын зæгъдзынæн... Æмбисæхсæв Хырымы денджызы был куы тезгъо кодтам, уæд. Бинонты хъуыддаг, дам, куы бакæнон, уæд кувдзынæн, цæмæй мын бирæ лæппутæ райгуыра...

Æрлæуыдысты мæ кæддæры ныхæстæ мæ зæрдыл. Нæ фæлæ Элианæйæ куыд ницы рох кæны. Цыдæриддæр мæ фехъуыста, уыдон цыдæр æвæрæны райсынаввонг цæттæйæ дары æмæ йæ дзы кæцы бахъæуы, уый æдыхстæй райсы, мæнæн та мæхи ныхæстæ дæр мæ зæрдыл æрлæууын кæнын фæхъæуы.

— Æмæ раст дзырдтон,— мæ кæддæры ныхæстæ бафидаргæнæгау бафиппайдтон æз.

— Ирæттæм лæппу куыд кадджын у, уый чингуытæм гæсгæ базыдтон... Уæ фысджыты чингуытæй кæуыл фембæлын, уый æнæбалхæнгæ нæ фæваййын. Хыгагæн, ирæтты чингуытæ уырыссагау арæх нæ цæуынц, кæнæ та махмæ, Ленинградмæ, нæ хæццæ кæнынц.

— Ды куыд хъуыды кæныс, афтæ чысыл дæр нæ цæуынц, фæлæ се'ппæтыл ды нæ фæхæст ваййыс, æвæццæгæн.

— Ды мын цы чингуытæ фервыстай, уыдон иууылдæр бакастæн. Ис дзы, мæ зæрдæмæ чи фæцыд, ахæмтæ...

Элианæйы цæсгом фæхъуыддагхуыз. Цæуылдæр кæй тыхсы, уый æмбарын. Иуцасдæр ма æнæдзургæйæ алæууыд, стæй загъта:

— Дæ цоты хабар базонын мæ уæлдай тынгдæр фæндыди...

— Цавæр хабар?— нæ йын бамбæрстон йæ ныхæстæ.

— Æнхæлдтон, цот дын нæма ис.

— Цæуыннæ мын хъуамæ нæ уыдаид нырмæ цот? Чацкыйы загъдау, уымæн бирæ зонд хъæуы?

— Иу ныхас дын зæгъин, æмæ мæм куы фæхæрам уай, уымæй тæрсын.

Ды мæнæн ныронг цы нæма загътай, уый мын нæ зæгъдзынæ.

— Цы дын нæма загътон?

Ч.й тыххæй дæм фæхæрам уон, ахæм ныхас дæ нæма фехъуыстон.

Цы нæ ваййы. Уæд та мæхиуыл комдзог рацыдтæн...

— Хъусын дæм.

— Иучысыл ма ахъуыды кæнон. Куы нæ йæ зæгъон, уæд, чи зоны, хуыздæр уыдзæн...

Иугæр сфæнд кодтай, уæд æй æрдæгыл мауал уадз.

Иу хатт ма мæхи фæдзæхсын: ма мæм фæхæрам у.

— Хъусын дæм, зæгъын...

— Æз тарстæн... Сывæллæттæ дын куы нæ уа, уымæй...

Махæдæг цы сагъæсты уыдтæн, уый ма зæрдыл æрбалæу-
уыд... Цæрæг адæймагæн фидæныл æнæхъуыдыгæнгæ нæй. Йæ
цæстытыл цы нывтæ фæуайы, уыдонæй чи зæрдæйæн амонды
хос вæййы, чи та йæ сагъæстыл бафтауы. Хъуыддаг бакæныны
фæстæ мæн дæр бирæ алыхуызон хъуыдытæ æвдæрзтой.
Сывæллæттæ мын уыдзæн æви нæ уыдзæн, ууыл дæр иу бон
æмæ иу æхсæв нæ фæхъуыды кодтон. Нæ мын уыдзæн, зæгъгæ,
уыцы хъуыды сæры уыди, фæлæ йæ, цас дарддæр асурæн ис,
уыйбæрц сырдатон. Уæвгæ мын тæрсынæн та ницы æфсон уыди.
Кæд ма исчи тæрсын кодта, уæддæр— ма зонгæтæ. Цот
камæн нæ уыд, уыцы зонгæтæ. Элина дæр ма хуызæн зон-
дыл хæст уыд æмæ уымæн афтæ хъуыды кодтаид, уый æнхъæл
нæ уыдтæн æмæ йæ бафарстон.

— Цæмæн?

— Ма цæсгом æй зæгъын дæр нæ хъæцы...

— Ма'фсармы кæн.

— Хæстæгдæр бабадон?

Ма бынатæй фестадтæн æмæ йæ уæлхъус алæуыдтæн.
Элина дæр сыстад. Йæ бынаты æрбадтæн æмæ йæ ма
хъæбысмæ ивазын.

— Цы кусы? — йæхи ма къухтæй атоныныл архайы.

— Ма хъæбысы æрбад.

— Ма кæн... Уæззау дæн.

— Кæдæй нырмæ суæззау дæ?— æмæ йæ тыххæй ма
хъæбысы æрбадын кодтон.— Гьер дæм хъусын.

— Фæлæуу, ма улæфт ссæуа. Хъæбысæй хæцын ахуыр нæ
дæн æмæ ма лæф-лæф ссæд.

Ноджы тынгдæр æй æрбахъæбыс кодтон æмæ йын йæ хъу-
сы загътон: «Дзур... Цæуыннæ мын хъуамæ уыдаид сывæл-
лон?»...

— Цæуыннæ, уый зоныс? Æз... кæй никуы банхъæлцау дæн,
уый тыххæй.

Чысыл мын фенцондæр. Цæмæдæр гæсгæ, цыма æндæр исты
зæгъдзæн, афтæ æнхъæлдтон.

— Æмæ уый мæн аххос уыди, зæгъгæ, дæм афтæ цæмæн
кæсы?

— Мæн аххос дæр нæ уыди.

— Уæдæ ма дæхи дохтыртæн фенын кæн.

— Фенын кодтон. Суанг ма нæхи институты дæр...

— Æмæ?

— Иууылдæр ма æнæниз хонынц.

— Уый тыххæй ма фæйнæ баназæм...

— Цæй тыххæй?

— Дыууæйæ дæр æнæниз кæй стæм, уый тыххæй. Æви
мæн ахæмыл нæ нымайыс?

Элина сыстыныл ацархайгæйæ, сдзырдта:

— Суадз ма, афтæмæй куыд баназон?..

Алчи нæ фæстæмæ йæхи бынаты сбадт æмæ йæ нуазæн
банызта.

— Ам цас уыдзынæ?— æнæнхъæлæджы ма бафарста ^лина.

— Сургæ ма кæныс?

— Цас дæ фæнды, уый дæхи бар у, фæлæ йæ æз дæр куы
зонин, уæд хуыздæр уайд. Мæхи афоныл уæддæр ракурон.

— Нæ дæ хъæуы дæхи курын... Уæвгæ кæд гæнæн ис, уæд
ма райсомы бон иумæ арвитæм, æмæ æз изæры поезды ацæу-
дзынæн...

— Уый æндæр хъуыддаг у.

Элина хатыр ракуырда æмæ фынгæй фестад, æз, дам, рай-
сомы тыххæй телефонæй бадзурон.

— Баныхас кодтон,— иннæ уатæй рауайгæйæ сдзырдта
Элина.— Мæхи ракуырдатон.

— Кæмæй курыс дæхи, дæхæдæг хицау куы дæ?

— Æмæ æнæхицау хицау дæн?

Куысты йын тынг аргъ кæнынц. Университет куы фæци,
уæдæй фæстæмæ кусы институты. Ахсджаг æмæ бæрнон
иугонд ис йæ бæрны. Цы продукци уадзынц, уый медицинайы
æхсызгон хъæуы. Сæ продукцийы фылдæр хай фæсарæнтæм
æрвитынц. Куыдæй йæ исынц, уый дæр мын дзырдта, фæлæ
йын ницы бамбæрстон. Æрмæстдæр дзы иу хъуыддаг ма
зæрдыл бадардтон: ма хæрæфырт Зелим ма бынтон гыццыл
куы уыди, уæд ын цалдæр хосы бахъуыди æмæ дзы иу дæр
нæхимæ нæ разынд. Элинамæ ныдздырдтон æмæ сæ
хæдтæхæджы сæрвыста. Се'ппæты нæмттæ нал хъуыды кæнын,
фæлæ дзы иу гаммоглобулин хуынди. Элина мын куыд ра-
дзырдта, афтæмæй уымæй ноджы зынаргъдæр хостæ кæны сæ
институт.

Куы йæ зонын, уæдæй нырмæ бонцухæй кусы, æрмæст
æнæхъæн бон, фæлæ куы бахъæуы, уæд, алы бон кæд фæку-
сы, ахæм рæстæджытæ дæр ыл скæны. Афтæмæй-афтæмæй
иæ уæлдай бонтæ бабирæ вæййынц æмæ сæ уый фæстæ спай-
да кæны. Ныр дæр уыцы бонтæй иу кæй ракуырдаид, уый
мын дызæрдыггаг нæ уыд, фæлæ ма йæ уæддæр бафарстон:

— Æвæццæгæн та дæ уæлдай кусгæ бонтæ бабирæ сты...

— Дæу фаг сты. Нырма афæдз ныр райдыдта æмæ сын

бирæ уæвæн нæй. Цы «мулк» мæм æрæмбырд, уымæй ивгъуыд аз спайда кодтон.

Фынгæй сыстыны фæстæ та Элинаæ иуцасдæр цæлгæнæнæй нал ракаст. Иунæгæй мæ кæй ныууагъта, уый тыххæй мæ хатыр ракуырда, стæй ма мæм уырдыгæй дæр цалдæр хатты радзырдта, æнкъард ма кæн, зæгъгæ, стæй уалынмæ йæхæдæг дæр фæзынд..

— Ацафон æз фыццаг фынтæ фæуынын,— йæ сахатмæ æркæсгæйæ бафиппайдта Элинаæ.

— Фарагъ сахатыл райдайут кусын?

— О, фæлæ авд сахатыл мæ хуыссæн æфснайд вæййы.

— Уæдæ дын афон нæ, фæлæ ма æрæджы дæр баци.

— Дæумæ та цы фæнд и?

— Уазæг фысымы цагъар у.

— Цагъарæй дæ Хуыцау бахизæд, фæлæ дæ хуыссæн цæттæ у,— æмæ йæ мады уатмæ нæ, фæлæ йæхи уатæй кæй бацамыдта, уыцырдæм йæ сæр фæтылдта.

Хъæдын сынтагыл урс-урсид хуыссæнтæ цæттæйæ лæууыдысты. Куыд сæ бакодта, уый зонгæ дæр нæ бакодтон.

— Ды та?— бафарстон æй, комкоммæ дзуапп раттын йæ бон кæй нæ бауыздæн, ууыл зæрдæ даргæйæ.

— Æз та цы?

— Нæма хуыссыс?

— Мæнæн дæр мæ хуыссæн цæттæ у,— æмæ йæ мады уатмæ бакаст.

Уым дæр хуыссæнтæ кондæй лæууыдысты.

— Кæд, мыййаг, дæ къухтæ æхсын дæ зæрды æрæфтыд, уæд сæ, хæрды размæ кæм æхсадтай, уым ныхсын дæ бон уыздæн.— Йæ мидбылты бахудт Элинаæ, мæ русæн мын аба кодта æмæ мæ хинайæны'рдæм фесхойгæйæ сдзырдта:

— Æз фæцæуын хуыссынмæ.

Мæхимæ базилены фæстæ рацыдтæн æмæ Элинайы цырагъ хуыстæй райæфтон, Мæхи дæр цæмæдæр гæсгæ афтæ фæндыд. Талынджы, кæм дæн, æмæ цæмæн дæн, уымæй къаддæр æфсæрмы кодтон.

Цырагъ ахуыссын кодтон æмæ æз дæр иннæ уаты хуыссæны мæхи æруагътон. Мæхинымæр хъуыдыты аныгъуылдтæн. Ивгъуыд боны цаутæй разыйæ баззадтæн. Сæйрагдæр уыди, кæй æрбацыдтæн, уымæй фæсмонгонд кæй нæ фæдæн, уый. Нæ ахастдзинæдтæ, зæгъæн ис, æмæ сæ гаччы сбадтысты, Æппын ницы, фæлæ мыл гадзрахатæйцæуæджы ном не сбадт. Мæ ускуырды хъуыддæгтæ рагацау Элинайæн кæй нæ фехъу-

сын кодтон, уый, хинай йыл рацыдтæн, зæгъгæ, нымад нæу. Чи зоны исты йын куы загътаин, уæд мæстæймарыны хуызæн рауадаид Цыма, йæ зæрдæ цæмæй рисса, уымæн ын сæ радзырдтон Ныр та цыма кæрæдзийы бамбæрстам, афтæ мæм фæкаст...

Элинайы змæлын нæ хъуысти. Нæ мæ уырны, афтæ тагъд афынæй уыдаид, уый. Уынæр æз дæр нæ кæнын æмæ уый тыххæй фынай дæн?! Ардыгæй райсоммæ нæ иу хъыпп-сыпп дæр куы никамæй райхъуыса, уæддæр нæ, мæнмæ гæсгæ, иумæ дæр хуыссæг хæстæг не 'рцæудзæн.

— Бафынæй дæ, Элина?

— Бирæ мæ нал хъæуы...

— Æз дын ныртæккæ аххуыс кæндзынæн...

— Макæ...

Йæ «макæ» цыма «ракæ»-йæ ницæмæй хицæн кодта, афтæ мæм фæкаст æмæ сыстадтæн. Иннæ уатмæ бацыдтæн. Цалынмæ сынтагыл æрбадтæн, уæдмæ Элинайæ ныхас не схауд. Мæ армытæпæнæй йын йæ рус фæлмæн æрсæрфтон.

— Ацу дæхи хуыссæнмæ,—фæлмæн æмæ уыциу рæстæг фæллад хъæлæсæй загъта Элинаæ.

— Цæмæн?

— Афтæ хуыздæр у.

— Кæмæн?

— Дæуæн дæр æмæ мæнæн дæр...

— Дæхи тыххæй дзуапп дæтт... Мæнæн хуыздæр нæ уыздæн...

Йæ фарсмæ мæхи æруагътон.

— Нæ хъæуы, зæгъгæ, нæ фехъуыстай? —йæ хуыссæны рабадынмæ хъавыд Элинаæ.

Фæстæмæ йыл æрхæцыдтæн æмæ йын бынтон сабырæй загътон:

— Цæуыннæ дæ фæнды?

— Давын ахуыр нæ дæн...

— Æмæ цы давыс?

— Уый æз зонын.

— Уыдон æфсæнттæ сты.

— Цавæр æфсæнттæ?

Кæд дын фенад дæн, уæд мын æй зæгъ, æмæ мæ бынат зондзынæн.

— Уый та цавæр ныхас у? Куыд мын хъуамæ фенад уай?

Нæ зонын... Ахæм адæмтæ дæр ис...

— Цавæр?

Æмæ йын радзырдтон иу зонгæйы хабар. Уый дæр лæг кæмæн ис, ахæм сылгоймагмæ хæстæг нæ цæуы. Сыгъдæг æй

на хоны. Хъуамæ, дам, æз кæимæ æруатон уон, ууыл мæ хуызæн мачи цинтæ кæна.

— Цыдæр æдылы зонгæтæ дын ис, — фæфæлмæндæр Эли-
найы хъæлæс.

— Ис мын, ис, æмæ ды уыдонæй куы разынис, уый мæ нæ фæнды.

— Æдылы кьоппа уыдтæ æмæ, цæмæй æдылы кьоппайæ ма баззайай, ууыл бацархай.

Уыцы ныхæстæ айхъусгæйæ, мæ сæры æнахуыр хъуыды фæзæрд. Хуыссæнæй фестадтæн, Элинайы мæ хъæбысы фел-
вæстон æмæ йæ мæхи хуыссæнмæ бахастон...

Куы райхъал дæн, уæд Элина мæ фарсмæ нæ разынд. Ру-
дзынджы фæлгæт зына-нæзына фæцъæх. Иннæ уатмæ бау-
адтæн æмæ Элинайы уæлгоммæ хуысгæ баййæфтон. Йæ
цæстытæ цары ныццафта æмæ хъуыдыты аныгъуылд. Уатмæ
куыд бацыдтæн, уый дæр нæ базыдта. Цæмæй ма фæтæрса,
уый тыххæй йæм сабыргай сдзырдтон:

— Элина...

Уæддæр хæрдмæ фæхауд. Цыма йæ буар разынд, уымæй
фæтарст, уый хуызæн хъæццулы бын арфдæр аныгъуылд æмæ]
мæм аххосджын, фæлæ, уарзондзинад кæм сцæнд, ахæм
цæстытæй скаст.

— Цы кæныс? — дзурын æм.

Ницы, зæгъгæ, йæ сæр батылдта.

— Уæдæ цæуыл æнкъард дæ?

— Нæ дæн.

— Уæдæ?

— Хъуыды кæнын...

— Цæуыл?

— Дæхимæ ницы аххос арыс?

— Ницы.

— Уæдæ æз арын.

— Цавæр?

— Дысон дын æй загътон: давын ахуыр нæ дæн.

— Ницы давыс!..

— Ды мæнæй дæр тæригъæдджындæр дæ...

— Æз мæ уавæр дæуæй хуыздæр æмбарын æмæ дæ уый
курæг дæн: мæ цæстмæ мын æй ма дар.

— Дæхæдæг мæ дзурын кæныс.

— Нал дæ дзурын кæндзынæн, фæлæ ардæм цæмæн ра-
цыдтæ?

— Мæгъа.

— Цом фæстæмæ. Дæ фарсмæ æрхуыссин, фæлæ дæ мады
хуыссæнгæртæй æфсæрмы кæнын. Цом... Бамбæрстон дæ:
фистæгæй дæ нæ фæнды.

Элинайы та мæ хъæбысы куы фелвасон, уымæй фæтарст,
цы — сынтæгæй рахизынмæ хъавыд, фæлæ йæм æз фæраздæр
дæн, фелвæстон æй æмæ йæ иннæ уаты сынтæгыл æрæвæрдтон.

— Бафалдæр ма кæн, — дзурын æм.

— Дæхи хæдзары-иу уынаффæ кæн.

— «Дæхи хæдзары» нæ, фæлæ «дæхи сынтæджы». Кæйдæр
хуыссæны дæхи хицау акодтай, стæй ма йын бынат дæр нал дæттыс.

Элина йæ мидбылты худы, афтæмæй фалдæр бахуыссыд.
Æз дæр йæ фарсмæ мæхи æруагътон.

— Мæнæ цы хорз у,— Элинайы мæ хъæбысы æрбакæнгæйæ,
загътон æз. Цы у «хорз» уымæй мæ цæуыннæ фæрсыс?

— Дæхæдæг æй зæгъ.

— Æцæгæй, мæхицæй афтæ бузныг бирæ хæттыты нæ
фæвæййын.

— Уагæр цæмæй бузныг дæ?

— Ардæм кæй æрбацыдтæн, уымæй. Афтæ куы нæ бакод-
таин, уæд дæ, чи зоны, никуыуал федтаин. Мæхи чысыл уæддæр
кæй сраст кодтон æмæ мыл дæ къух кæй нæ ауыгътай, уымæй
мæхи афтæ амондджын хонын, æмæ дын куыд зæгъон...

— Ды æнауи дæр амондджын дæ...

— Ды дæр æнамонд нæ дæ. Æрмæст дæ цард сараз...

— Райдыдтай та...

— Хорз, ницыуал дзурын, фæлæ цы кæнон, уый кæндзынæн
æнæдзургæйæ, — æмæ йæ мæ хъæбысмæ фидар нылхъывтон...

IV

Мæскуымæ куы цыдтæн, уый размæ бон Тимæимæ мæ ка-
истæм ныууадыстæм. Йæ мад мæ балцы хабар куы фехъуыс-
та, уæд йæ чызджы цæсгомыл цыдæр катыйы фæд бафиппайд-
та æмæ йæ бафарста:

— Дæ зæрдæ йыл нæ дарыс?

Ома æндæр сылгоймæгтимæ куы базонгæ уа, уымæй йын
тæрсыс^ зæгъгæ, ахæм хъуыды уыди йæ фарсты. Æз, æргом
дзургæйæ, Зойæйы ныхæстыл фæдис кодтон. Ахæм хъуыдытæ
иæ^сæры кæй сæвзæрди, стæй мæнæн æддæдзастæнхъæл
кæи уыд, уый тыххæй дæр. Фæстæмæ куы сыздæхтæн, уæд
мæ зæрдыл уыцы ныхæстæ æрлæууыдысты, æмæ мæм раздæ-
ры хуызæн диссаг нал кастысты...

Ленинградмæ цæуынмæ, кæй зæгъын æй хъæуы, хъавыдтæн, фæлæ æз хъавгæ цытæ кодтон, уыдон мæ къухы куы бафты-даиккой, уæд мын иуцалдæр царды фаг уыдаиккой. Элина мæм йæ фыццаг зæрдæ нæ аивдзæн, уый æнхъæл дæр нæ уыдтæн æмæ фæстæмæ нæхимæ здæхтæн ныхмæвæрд хъуыдытимæ. Элинаимæ кæй балымæн дæн, уымæй мæхицæй бузныг уыдтæн, фæлæ æфсæрмы дæр кодтон. Не'хсæн цы хъуыддæгтæ æрцыд, уымæн нæ дыууæ йеддæмæ æвдисæн дæр ничи уыд, зонгæ дæр сæ ничи бакæндзæн. Уæддæр, æфсæрмы кодтон. Æппæты фыццаг, мæхицæй. Куы зæгъын, Элинаимæ мæхи куыд дардтон, уый Тимæ никуы базондзæн, фæлæ нæхимæ куы нæма ссыдтæн, суанг уæд дæр мæхи йæ разы къæмдзæстыгыл нымæдтон. Телефонæй дæр ма не сдзырдтон, уæд æмæ уæд фæцæуын, зæгъгæ. Мæ размæ рацæуа, уый дæр мæ нæ фæндыди — цыма аэропортмæ куы нæ рацæуа, уæд мæ нæхимæ нæ хъуыд æмæ мыл уым нæ фембæлдаид, уый хуызæн.

Элинаимæ уыцы бон-изæрмæ Ленинграды уынгты фæтезгъо кодтам. Мæ къухыл мын хæцыди æмæ, мæ зæрдылдарæн бынæттæй кæдæм нæ бахуыдта, ахæм, æвæццæгæн, бирæ нæ баззад.

— Афтæ мæм касы, цыма ардæм никуыуал æрцæудзынæ,— загъта мын, æфсæнвæндаджы вагзалмæ куы 'рбацыдыстæм, уæд.

— Ахæм ныхæстæ ма-иу мын кодтай, фæлæ та-иу раст нæ рауадысты.

— Хуыцау зæгъæд, æмæ та ацы хатт дæр фæрæдион.

— Иу æрдхорд мын ис, æмæ куыд фæзæгъы, уый зоныс? — Хуыцауæн, дам, зын ницы у. Æз æй раздæр не 'мбæрстон.

— Æз дæр æй не'мбарын,— сдзырдта Элина æмæ мæм æххуысагур цæстытæй æрбакаст.

— Куы йæ бафарстон, дæ ныхæстæ куыд æмбаргæ сты, зæгъгæ, уæд мын афтæ: «Хуыцауæн цыфæнды зын хъуыддаг дæр æнцонгæнæн у».

— Ныр æй æз дæр бамбæрстон.

— Гъемæ уыцы æрдхорды загъдау: «Хуыцауæн зын ницы у».

Мæскуыйы дыууæ боны нæ, фæлæ фылдæр бонтæ куы фæцух кодтаин, уæддæр мæ ничи базыдтаид, уымæн æмæ ме'мбæлттæй ахуыртæм се'мбисы бæрц йеддæмæ нæ цыдис æмæ сæ иу бæрæггæнæг никуы фæцис. Дзырд дæр ыл нæй: бирæтæ хъуыддаджы разил-базил кодтой æмæ, ахуыртæм кæй нæ цыдысты, уый хицауад æнæ зонгæ нæ уыдысты, фæлæ сæхи æнæуынаг скодтой.

Мæн дæр цалдæр хъуыддаджы саразын хъуыд æмæ-иу куы райсомæй сихормæ фæцух кодтон, куы та уырдыгæй изæрмæ: кæимæ-иу куыд баныхас кодтон, уымæ гæсгæ. Мæ ног бынаты цыбыр рæстæгмæ, цæмæй хъæрзынц, уыдонæй бирæ цыдæртæ базыдтон. Æппæты тынгдæр мæ зарæджы сагъæс уыди. Цæвиттон, зарæг цыфæнды хорз куы уа æмæ йæчи зары, уый дæр æмæ йын цæгъдгæ чи кæны, уыдон дæр сæ хæстæ цыфæнды æнаиппæй куы сæххæст кæной, уæддæр зæрдæзæгъгæ нæ рауайдзæн, ревербератор, зæгъгæ, цы дзаума хонынц, уый куы нæ уа, уæд. Уый музыкален инструмент™ цагъд дæр, зарæггæнæджы хъæлæс дæр æвдисы бирæ ахадгæдæрæй, кæны сæ зæрдæмæдзæугæдæр, хъæлæсджындæр — кæд афтæ зæгъæн ис, уæд. Гъе, æмæ уыцы аппараты тыххæй комитеты хицауадæй кæй къæсæрæй нæ бакастæн, ахæм нæл баззад, фæлæ дзы зæрдæлæууæн дзуапп никæмæй фехъуыстон. Нæхи бæстæйы сæ нæ уагътой, фæсарæнтæй та цас хъуыд, уый бæрц нæ ластой. Æнæуи мæм иу ран дæр æвзæр цæстæй нæ ракастысты. Лæмбынаг мæм-иу байхъуыстой. Кæд-иу, хъуыддаг аразгæ кæмæй нæ уыд, ахæмтæм бахаудтæн, уæд-иу мын бацамыдтой, кæмæ цæугæ уыд, уый.

Мæ балцы размæ кусджыты кæй æрæмбырд кодтон, уымæй нæ фæрæдыдтæн. Бафарстон сæ, цы хъуаг стæм æмæ цы саразæн ис, уымæй. Цæуыл тыхстысты, уый мæн йеддæмæ чи нæ зыдта, иу ахæм кусæг дæр нæ уыди æмæ мын сæ хъуæгтæ куыннæ хъуамæ радзырдтаиккой. Мæ зæрдыл дæр сæ бадардтаин, фæлæ сæ гæххæттыл дæр ныффыссын кодтон æмæ дзы æцæгæй Мæскуыйæ аразгæ чи уыд, уыдон мæхимæ рафыстон æмæ магуыр хæстæджы хуызæн хъæздыг Мæскуыйы — Мæскуы дæр, мах куыд æнхъæл ваййæм, æдзух афтæ хъæздыг кæй нæ ваййы, уый мæ рох нæ уыд, афтæмæй — зылдтæн.

Æмхуызонæй мын нæ кусджытæ цæмæй хъæст кодтой, уый сæ репортертæй. Æгæр дынджыр, дам, сты æмæ сæ хæссынæй бафæллайæм. Уый мæхæдæг дæр зыдтон. Тæнтыхæг чызджытæ-иу — уацхæсджыты фылдæр хай та ахæм къæсхуыр æрыгон чызджытæ уыдысты — уыцы ныхас фыссæнтæ хæссынæй иуырæм ныкъкъæдз сты æмæ сын-иу, æргом дзургæйæ, мæхæдæг дæр тæригъæд кодтон. Уыцы рæстæджы фæзындысты бирæ рогдæр, аивдæр æмæ æнцонархайдæр чи уыд, ахæм венгрийаг ныхасфыссæнтæ. Нæ кусджытæ сæ кæмæдæрты федтой, иу дзы сæрмагондæй мæнмæ равдисыны тыххæй кургæ дæр ракодтой. Куы йæм æркастæн æмæ йæ нæхи ныхасфыссæны цур куы рæвæрдтон, уæд æм куыннæ бахæлæг кодтаин!

Уыцы хъуыддагæй мын ма къух æнæнхъæлæджы тагъд арæвдз кодтой. Кæмæ бацыдтæн, уыдонæн ма æхсызгон дæр уыди. Уæ ныхасфыссæнтæ, дам, уæм рагæй æнхъæлмæ кæсынц. Цас хъæуы, уый бæрцæй мын зæрдæ нæ бавæрдтой, уымæн æмæ сæ æппæт комитеттыл æмхуызон байуæрстой æмæ дзы алкæмæ дæр æрхауд, кæм цал кусæджы ис, уымæ гæсгæ. Æппæт гæххæттытæ дæр мæхи цур срæвдз кодтой æмæ мын зæрдæ бавæрдтой, æвæстиатæй сæ кæй арвитдзысты, уымæй.

Рагæй дæр Æппæтцæдисон радиомаæ мæсты кодтон, ирон музыкалон аивадмæ йæ хъус кæй нæ дардта, уый тыххæй. Стæй канд ирон нæ, фæлæ нæ алыфарс цы адæмтæ цард, уыдоны хæдбындур æмæ курдиатджын адæмон сфæлдыстадмæ, сæ композиторTM хуыздæр уацмыстæм. Иннæ адæмты номæй ма бон дзурын нæ уыд, — кæд уыдоны кой дæр ракодтон, уæддæр, фæлæ нæхи тыххæй загътон. Стæй канд зæгъгæ нæ: мемæ магнитофоныл фыстæй аластон, хуыздæрæн цы равзæрстам, уыцы зарджытæ æмæ цæгъдтытæй дыууæ тыхтоны.

Музыкалон редакцийы дæр мыл сæмбæлдысты тынг зæрдæхæларæй. Адæмæн, цы азарой æмæ цы ацæгъдой, уый кæй нæй, уымæй мын мæхи фæзылынджын кодтой, искуы, дам, нæм исчи дæу хуызæн дзагармæй куы æрцыдаид, уæд, дам, афонмæ мах къæбиц дæр афтæ афтид нæ уайд.

Цæгат Кавказы республикæты музыкалон аивады тыххæй дзуапп чи лæвæрдта, уый разынди сомихаг лæппу. Уыдис, ныллæггомау кæмæй фæзæгъынц, уыдонæй ноджы ныллæгдæр, фæлæ тынг цæрдæг, хæларзæрдæ адæймаг. Цыдаид ыл иудууиссæдз азы. Саухил, сауцæст, уырыссагау сомихаг здæхтныхас кодта, фæлæ æнæрæдыдæй. Уæлдай æнахуыр мæм фæкаст йæ ном. Йæхæдæг цыбыр уыд, йæ ном - даргъ: Анушеван. Ном æнахуыр уыд, фæлæ йæ хицауыл тынг фидыдта. Фыццаг минуттæй фæстæмæ архайдта ма хъуыддаг саразыныл. Кæйдæр агурæг цалдæр уатмæ бацыдыстæм. Куыд рабæрæг, афтæмæй ирон музыкамæ кæм хъуамæ байхъуыстаиккам, уыцы уат æхгæд разынд. Дæгъæлмæ кæйдæр арвыста, æрбахаста йæ æмæ æппынфæстаг, ничи нæ хъыгдардта, афтæмæй хъусын райдыдтам, цы зарджытæ æмæ кафыны цæгъдтытæ æрластон, уыдонмæ. Æхсызгонæй хъуыста алы зарæг æмæ мелодимæ дæр. Иу афон Седанты Ко зарын куы райдыдта, уæд дзы раппæлыди, хорз хъæлæс, дам, ын ис. Йæ хъæлæс зæрдæмæ кæй фæцæудзæн, уый ма æнæуи дæр уырыныдта, фæлæ ма Анушеванæй базыдтон иу ног хъуыддаг. Афтæ мын загъта: «Канд хорз хъæлæсы хицау нæу, фæлæ ма хорз

артист дæр. Адæймаг æм хъусы, æмæ æууæнды, кæй никуы фæкъуыхцы уыдзæн, ууыл. Фæлæ ис ахæм артисттæ, æмæ йæ хъæлæсмæ аипп æрхæссæн нæ ваййы, фæлæ йæм хъусыс тынг зынай. Афтæ дæм кæсы, цыма фæрæдидзæн. Кæм ын тарстæ, уырдыгæй аирвæзт, фæлæ та йын ногæй тæрсын райдыдтай фæкъуыхцыйæ.

Цыбыр дзырдæй, æнæхъæн дыууæ сахаты фæхъуыстам ирон музыкайы концертмæ. Мæ фысым нæ фæфæсмон кодта, уыйбæрц рæстæг кæй бахардз кодта, ууыл, сеппæтæй нæ, фæлæ мын бирæтæй зæрдæ бавæрдта, кæй бацархайдзæн, цæмæй сæ бæстæйы алы кæрæтты фехъусой, ууыл.

Æппæты фæстагмæ ныууагътон мæхи хъуыддаг. Мæхи кæй уыди, уый тыххæй нæ, фæлæ йæ зындæр кæнæныл кæй нымадтон, уый тыххæй. Зындæр кæнæныл та йæ нымадтон, ме сæфт цæмæй уыдтон, ахæм хъуыддагимæ бает кæй уыди, уымæн. Цæвиттон мæм ма балцы размæ фæсидт Дзанджери æмæ мын уый дæр иуцалдæр ныстуаны загъта. Цæмæй сæ разæнгарддæрæй æххæст кодтаин, уый тыххæй дзы мæхицæн машинæ райсыны хабар дæр фæкодта. Сæрдары хæдивæгæн сæрмагонд машинæ æмбæлд, мæнмæ фидаргонд чи уыд, уый хæлддзагмæ æрцыд æмæ ма уый тыххæй, Мæскуыйы транспорты хабæрттæ кæм кодтой, уыцы хайады хицаумæ æрвыста. «Мæ номæй йæм бацæудзынæ æмæ йын хабар бамбарын кæндзынæ. Æрмæст ын-иу иу-дыууæ авджы коньяк демæ бахæсс...»

Ныхкъуырд уавæры дæр ма уыцы дыууæ авджы савæрдтой. Цы хуызы йын сæ ратдзынæны тæссæй мæхи мæхицæй æнæхъæн мæй фæрасай-басай кодтон, фæлæ, æппындæр куы-нæуал бацæуон— ма курсыты кæрон æрхæццæ— уымæй куы фæтарстæн, уæд æм бацыдтæн. Уæддæр дыууæ коньячы авджы мæхи номæй раттын нæ бауæндыдтæн, фæлæ загътон: «Адон дын Дзанджери æрæрвыста». Лæг йæ цæст дæр нæ фæныкъуылдта, цыма æз дæр æмæ уый дæр, цы 'мбæлди, ахæм хъуыддагæй уæлдай ницы бакодтам, уыйау дарддæр йæ хъуыддагтæ кодта, фæлæ мын машинæйы тыххæй ницы бæлвырд ныхас загъта.

Гъе, æмæ нæхимæ дæр дыууæхуызон зæрдæйуагимæ уымæн здæхтæн. Мæскуыйæ уа, Ленинградæй, Тимæ, æдзухдæр куыд ваййы, афтæ ма фырцинæй фæцæйныхъуырдта. Суанг-ма ма Уырызмæджы разæй йæ хъæбысы дæр акодта. Уый лæппуйы зæрдæмæ нæ фæцыд æмæ скуыдта. Æз æм бауадтæн, æ хъæбысы йæ фелвæстон æмæ йæ сабыр кæнын. Уый мын кæугæ-дзургæйæ афтæ:

— Уæдæ дæм æз гæбо кæнынмæ фæцæйтахтæн, уый та дæ йæхæдæг агæбо кодта!..

— Дадта чи у, уый! — Тимæмæ мæ къухæй февзыстон. Уый йæхи фæсайдта æмæ иуфарс агæпп кодта. Уырымæгæн йæ цæссыгтæ йæ русыл æрттывтой, афтæмæй худæгæй бакъæцæл. Бæди Сосланы авдæн узта æмæ дардæй циркмæ кæсæгау каста, стæй, нæ хъæлæбайæ чысыл кæрæдзийы куы 'рæмбæрстам, уæд мæм дзуры:

— Ардæм дæр ма иу каст ракæн, мах дæр ацы бинонтæй стæм.

Уырымæджы зæххыл æрæвæрдтон æмæ, Бæдийы къух райсгæйæ, загътон:

— Сыхах уæлдай кады аккаг стут, уымæн æмæ уæ иу иу мадызæнæджы кæстæр у, иннæ та — иннæйы. Кæстæрæн та хулон митæ фæкæнынц.

— Фæстагмæ дæр нæм уымæн æрбацыдтæ? Дæлæ-ма кæс, цы 'фсымæр мын ис, уымæ...

Бæди, Сосланы авдæныхæдыл цы æмбæрзæн тыд уыд, ууыл иуфарс ахæцыд, æмæ лæппуйы урс цæсгом разынд. Йæ сæрæй йыл йæ къæхтæм мæ цæст куы 'рхастон, уæд мæм афтæ фæкаст, цыма фестырдар и, æмæ мæ хъуыды хъæрæй загътон.

— Уæдæ дæумæ гæсгæ мæйæ-мæймæ къаддар кæндзæн?! — бустæгæнæгау мын дзуапп падта Бæди. — Лæг цы уа, уый у. Мæнæ куы райхъал уа, уæд æй фендзынæ! Ныр æй бауадз æмæ афынæй кæна, кæннод, афонæй раздар куы райхъал уа, уæд кæудзæн.

Иннæ уатмæ цæуын мæ бахъуыд.

— Искуы ма афтæ куы бакæнай, уæд мын цы'нхъæл дæ?! — бартхыраен мæм кодта Тимæ.

— Куыд? — нæ йын бамбæрстон йæ ныхас. — Кæд ссæудзынæ, уый нын цæуыннæ фехъусын кодтай?

— Мæ куыстмæ дæр нæ бадзырдтон...

— Уырдаæм æппындæр ма бадзур, фæлæ дæ нæхимæ сдзурын хъуыд. Куыстæй дæ агуырджой.

— Чи?

— Хицау, стæй шофыр дæр. Йæ размæ, дам, кæд цæуын хъæуы? Æмæ йын цы загътаиккам?!

— Цы дзы кодтон ардыгæй ардæм машинæйæ?

— Æдылы ма у, — дзуры мæм Бæди. — Иннæтæ куыд кæнынц, ды дæр афтæ кæн. Уæдæ ма машинæ цæмæн у?!

Тимæ арынджы уæлхъус йæ тæккæ архайгæйæ уыди. Балцы цæуон æви фæстæмæ æрыздæхон — уæлибæхтæ кæнынмæ фæвæййы.

— Ссæудзынæ, уый куы зыдтаиккам, уæд афонмæ уæлибхæтæ цæттæ нæ уыдаиккой?! — йæ хъуыр-хъуырæй нæма банцад Тимæ.

Куы сдзырдтаин, уæд ын, кæй зæгъын æй хъæуы, æхсызгон уыдаид. Алцыдæр рагацау æрцæттæ кодтаид, мæ размæ дæр ацыдаиккой. Æз куыд æнхъæл дæн, афтæмæй — æнæхъæн бинонтæй дæр. Фæлæ мæм ныр дæр нæ фæхæрам. фырбуцæй мын ахæм уайдзæфтæ кæны. Йæ уæлибæхтæ мæлæты бирæ фыцинаг куы нæ сты, мыййаг.

— Дзанджери мæм цæмæн дзырдта, уый тыххæй ницы загъта? — бафарстон, Бæдийæ Тимæйæ мын исчи дзуапп кæй ратдзæн, ууыл мæ зæрдæ даргæйæ.

— Тимæ, дæумæ дзуры, Дзанджери, дам, цы загъта? — бафарста йæ Бæди.

— Куыддæр ссæуа, афтæ, дам-иу мæм сдзурад.

Тыхст æмæ уырыдæй хъуаг нæу Дзанджери. Исты дын дæ бæрны куы бакæна, уæд ма дын æй хъуамæ иуцалдар хатты дæ зæрдыл æрлæууын кæна. Цæмæдæр гæсгæ йæм афтæ фæкæсы, цыма дæ ферох уыдзæн. Чи зоны, уый фауинаг хъуыддаг нæу, фæлæ дзы адæймаг иуæй-иу хатт сфæлмæцы. Йемæ цы цыбыр рæстæг кусын, уым æм хорздзинадтæ дæр дзæвгар раиртæстон. Æппæты хуыздар мæм дзы цы кæсы: йæхиуыл нæ ауарды. Цæмæй куыст ма фæкъуылымпы уа, уый тыххæй æхсæв дæр не схуысдзæн, бон нæ фæбаддзæн. Фæлæ иннæтæй дæр никæуыл ауарды. Хинай чи цæуы, уымæн нæ бары.

Хъуыддæгтæм æндæр цæстæй кæсы. Сомбонæн пайда цæмæй нæ уа, уымæ хæстæг нæ бацæудзæн. Иу боны цардæй кæй нæ цæры, уый йыл бирæ цæуылдæрты зыны...

А-зымæг, фыццаг хатт мит бирæ куы ныууарыд, уæд мæм телефонæй æрдзырдта, гаражæй иу машинæ дæр ма рауадз, зæгъгæ. Цалынмæ гаражмæ цыдтæн — уый та мæ рудзгуыты бын кæрты ис — уæдмæ йæхæдæг дыууæ ранмæ æрдзырдта: гаражы хицау æмæ диспетчермæ. Йæ курдиат сын куы бамбарын кодтон, уæд мын дыууæйæ дæр загътой, йæхæдæг, дам, нæм дзырдта. Ууыл бирæ рæстæг нæма рацыд, афтæ мæ уатмæ фæдисы тахт æрбакодта æмæ, салам дæр нæ радта, афтæмæй бафарста:

— Машинæтæй исчи ацыд?

Загътон ын, иу машинæ дæр гаражæй нæма ратылд, стæй Азы тулинаг дæр нæу, зæгъгæ. Уæддæр æй нæ бауырныдта «æ сæм йæхæдæг ныххызт. Митуардæй афтæ цæмæн стъæлфы, уый мын Дзенаго радзырдта — иумæ мæнæй раздарæй «Усыщ « « « йын йæ хабæрттæм дæсныдæр у. Æндæраз иу

ахæм митрауарды рæстæджы дзыхъхынног машинæ районмæ ацыд, бырынцæг фæндагыл шофыр нал сарæхст æмæ йæ машинæ бæласмæ бахаста. Адæмæй никæмæн ницы уыд, фæлæ машинæйы раззаг хай ныппырх. Уæдæй фæстæмæ -мит фад-хъултæй фæуæлдæр, уæд машинæ, дуне иннæрдæм куы рафæлдæха, уæддæр гаражæй нæ рауадздзæн, куы рауадза, уæддæр горæтæй дарддæр нæ.

Афтæ алы хъуыддаджы дæр. Цæмæ мæм дзырдтаид, ууыл хъуыдытыл фæдæн, стæй йæм иуцасдæры фæстæ сдзырдтон, уымæн æмæ йæм ме ссыды хабар æнæбайхъуысгæ нæ фæуыдаид æмæ, цалынмæ йæхæдæг нæ фæраздæр, уæдмæ мæхи сæназым кодтон.

«Кæд ссыдтæ?»— уыцы фæллад хъæлæсæй мæ бафарста Дзанджери. Загътон ын æй. «Тынг æвзæр мæхи æнкъарын»,— йæ хъæлæсыуаг ноджы фæфæлмастдæр.

Хуыцаумæ мын хъыг ма фæкæсæд, фæлæ мæ зæрдыл иу хабар æрлæууыд. Дыууæ æрдхорды уыдис, устытæ кæмæн нæ уыд, ахæмтæ æмæ дзы иу иннæмæ уазæгуаты æрбацыди. Йæхи анайын кæйдæр хæдзары йæ зæрдæ цæмæн æрцагуырда, уый ма чи сбæрæг кæндзæн, фæлæ йе'рдхорды хинайæнмæ бацыди. Фæстæмæ рацæуынафонæй фылдæр куы фæстиат кодта, уæд æм йе 'мбал дзуры. Дзуапдæттæг ын нæ уыд, æмæ дуар сæтгæ æрцыд. Дæ балгъитæг афтæ: лæджы мардæй баййæфта. Милицæ куы 'рбацыд, уæд фысымы, куыд вæййы, афтæ хынцфарст кодтой. Иу ныхас дæр, дам, нал скодта? Нал,зæгъгæ, дзуапп радта, стæй ма уæд йæ ныхасмæ бафтыдта: «О, хæдæгай, иузаман мæм радзырдта, мæхи æвзæр æнкъарын, зæгъгæ, æмæ йын æз дæр дзуапп радтон: «Æмæ ныртæккæйы заман та йæхи æвзæр чи не'нкъары?» Æндæр дзы иу ныхас дæр нал фехъуыстон..»

Уыйау Дзанджери дæр йæхи хорз никуы фенкъары æмæ йын йæ ныхæстæм ницы уыйас мæ хъус æрдардтон, фæлæ мын, рынчындоны мæ æрхуыссын хъæудзæн, зæгъгæ, куы загъта, уæд йæ ныхæстæм æндæр цæстæй акастæн.

Дыккаг бон фембæлдыстæм. Хабæрттæй мæ хынцфарст фæкодта. Йæ фæдзæхстытæ йын, зæгъæн ис, æмæ иууылдæр сæххæст кодтон, фæлæ мæхæдæг мæхи хъæппæрисæй цы хабæртты фæдыл æрзылдтæн, уыдонæй йæ дисы бафтыдтон. Йæхи хуызæн ма комитеты хъуыддæгтыл искæй зæрдæ афтæ рисдзæн, уый æнхæл нæ уыди. Цыма йын йæхицæн исты хорздинад ракодтон, уыйау мæ разыйæ баззад. Мемæ ныхас кæнын хицауы хуызæн райдыдта, фæлæ фæстагмæ йæ зæрдæ æрфæлмæн æмæ, цыма, кæрæдзийы рагæй дæр хорз чи æмбары, ахæм

æмкусджытæ уыдыстæм, уыйау йæхи бынтон хуымæтæг дарын райдыдта. Уымæй размæ йемæ бирæ цæуылдæрты ныхасгæнинаг уыдтæн, фæлæ зæрдæзæгъгæ фадатыл нæ хæст кодтон æмæ та-иу мæ фæнд иу хаттæй иннæмæ аргъæвтон. Ныр, саг цыма фæрæтмæ æрцыд, афтæ мæм фæкаст æмæ æппæты æнæзæрдæзæгъгæдæр фарстæй райдыдтон. Уый та уыди Винерæимæ бает. Кусынмæ йæ кæй райста, уымæй йæ азымджын кæнын мæ бон нæ уыд, уымæн æмæ уый мæ размæ æрцыд. Мæ рæстæджы йæ куы истаид, уæд мæ бафарстаид, хъусæг мæм куы нæ уыдаид, уæддæр, стæй йæ ныхмæ кæй радзырдтаин, уый дæр дызæрдыггаг нæ уыд, фæлæ мæ бафæндыд, йемæ кусынмæ афтæ тынг цæмæн бабæллыд, уый базонын.

— Лæджы æдзух цы фæфæнды, уыдæттæ нæ фæкæны...— загъта Дзанджери æмæ иуцасдæр ницыуал сдзырдта.

Йæ ныхæстæ мæм комкоммæ дзуаппы хуызæн нæ фæкастысты. Суанг-ма мæм афтæ дæр фæкаст, цыма тынгдæр мæхимæ хаудтой. Нæ йæ фæндыд, ацы куыстмæ æрбацыдаин, уый. Уымæн æргом æвдисæнтæ нæ уыди, фæлæ йæ бирæ цæмæйдæрты хатыдтон. Æз æй кæй æмбарын, уый та йæхæдæг æмбæрста, фæлæ дыууæйæ дæр нæхи ницымбарæг скодтам. Уымæн нæ зонын, фæлæ æз хъуыддаг рæстæджы бар бакодтон. Чи растдæр уыд, уымæн искуы æнæрабæрæггæнгæ нæ уыдаид.

— Ахæм чысыл хъуыддаджы дæхи фæнд атæрын дæ бон нæ уыди, уый мæ нæ уырны.

— Ды нырма бирæ цыдæртимæ нæма сæмбæлдтæ æмæ дын æнцон дзурæн у.

— Винерæйы тыххæй мын æнцон дзурæн у. Иумæ куыстам æмæ йын йæ уæрх дæр зонын æмæ йæ дæргъ дæр. Стæй йын йæ хабæрттæ ды дæр æнæхъусгæ ма уыдаис, уый мæ нæ уырны.

Дзанджери, арæх куыд фæкæны, афтæ йе' фсæн цыл райста æмæ дзы хъазын райдыдта. Мæнмæ фæсмон æрцыд, мæ зæрдиаг ныхæстæ кæнынмæ кæй бавнæлдтон, уый тыххæй æмæ дарддæр дзурынмæ нал хъавыдтæн. Уый Дзанджери фембæрста, йæ цылæй хъазын фæуагъта æмæ хатыркурæгау сдзырдта:

— Дæумæ хъусын.

— Винерæ газетæй йæхи фæндонмæ гæсгæ кæй нæ ацыд, уый нæ зоныс?

— Ныхасгонд уал фæу, уый фæстæ зæгъдзынæн.

Ногæй та йæ цыл ныззылдта. Мæ ныхас фæуромæгау кодтон.

— Уымæ ма кæс, афтæмæй мын æнцондæр хъусæн у.

— Æмæ иу ран йæхи ахæмæй чи равдыста, уый иннæ ран къæссафæлдæхт фæуыздæн?— фæцыбыр кодтон мæ ныхас.

Дзанджери цыма уымæ æнхæлмæ каст, уыйау, гæды мысты йæ быны куыд акæна, афтæ йæ дынджыр армыгъæпæнæй цъил æрæхгæдта. Йæ бæзджын дæллаг цъæх был уæллаг æфсæры стыр дæндагтæй æрæлхывта æмæ йæ иуцасдæр афтæмæй фæдардта, стæй, йæ хъуыды зæгъыны онг куы сцæттæ, уæд æй суагъта:

— Хъуыддаг цæй мидæг и, уый зоныс?.. — Йе'рфгуытæ æрбалхынцъ сты æмæ иуцасдæр ницыуал сдзырдта.

Æнхæлдтон, исты ногдзинад зæгъдзæн, фæлæ дзы, æппындæр æнхæлмæ кæмæ нæ кастæн, ахæм ныхæстæ схауд.

— Винерæйы хуызæттæ дæр хъæуынц...

— Хъæуынц, зæгъыс?

— Æнæ уыдонæй цард æнкъарддæр уайд.

— Фæлитойтимæ царын хæлдзæгдæр у, уый ныронг нæ зыдтон.

— Æз дæр дын уыдæттæ дзурын æрдæбонсарæй: ды нырма бирæ цыдæртæ нæ зоныс. Мæ бæрц куы рацæрай, уæд сыл дис нал кæндзынæ. Æнæуи дæ ныхæстæ иууылдæр раст сты. Винерæйæн йæхи дæр зонын, йæ хабæрттæ дæр мын зындгонд сты. — Уæдæ йæ цæмæн райстай?

— Ха-ха-ха! — йæ хъæлæсыдзаг ныххурти Дзанджери. — Дæумæ гæсгæ мæн тынг фæндыди?

— Уый ноджы диссагдæр у: нæ дæ фæндыди, афтæмæй йæ райстай?

Мæсты кæнын райдыдтон, зæгъгæ, уæд мæ зæрдыл арæх исты худæджы хабар æрлæууы. Худæджы хабæрттæ æндæр уавæрты дæр æрымысын, фæлæ мæ мæхицæн зæрдæтæ æвæрыны сæр куы бахъæуы, уæд фылдæр хатт мæхи ахæм хуызы фервæзын кæнын, æмæ та мын æххуысмæ фæзынди, кæддæр кæй фехъуыстон æмæ кæй нал ферох кодтон — худжытæ адæймаг цас æмæ цас фехъусы, фæлæ дзы йæ зæрдыл æрмæстдæр сæ хæрзчысыл хай бадары — уыцы хабар.

Чызг æмæ лæппу поезды иу купейы цыдысты. Бон сауизæрмæ дзы иунæг ныхас дæр никæмæй сирвæзт. Ныр чызг лæппуйы зæрдæмæ фæцыди. Фæндыди йæ куы базонгæ уыдаиккой, уый, фæлæ йæ ныфс нæ хаста. Æппынфæстаг уæддæр чызджы бафарста: «Цæуыннæ исты дзурыс?» — «Фæнды мæ æмæ нæ дзурын», — дзуапп ын радта чызг. «Фæнды дæ æмæ нæ дзурыс?» — йæ ныхас ын ацахста лæппу.

Дзанджери дæр мæм уыцы чызджы хуызæн фæкаст. Æрмæст чызджы фæндыд, афтæмæй нæ дзырдта, Дзанджерийы та, нæ фæндыд, Винерæйы куыстмæ афтæмæй райста.

— Бауырнæд дæ, — Дзанджери йæ худын фæуагъта, æмæ

та йæ дæллаг был йæ дæндагты æхсæн фæмидæг, — барвæндон цард паддзахæн дæр нæй... Гуыбыр кæнын куы нæ зонай, уæд сæр къуызырæй байдзаг уыдзæн. Адæймаджы размæ цард ахæм цæлхдуртæ æвæры, æмæ сæ сæрты ахизынай сæ иуфæрсты азилын хуыздæр вæййы...

— Нæ мæ уырын, Винерæ ахæм цæлхдур уыди, уый...

— Винерæйыл нæ цæуы ныхас.

— Уæдæ?

— Æвæццæгæн мæ афтæмæй нал ныуадздына. Винерæ иунæг нæу. Йæ фæстæ цы тыхтæ лæууы, сæйраг уыдон сты. Сабазджери йæ хæстæг у... Стæй...

Нæ мæ бауырныдтой Дзанджерийы ныхæстæ, Сабазджери æмæ Винерæ кæрæдзийæн исты куы бавæиккой, уæд ныронг искуыцæй райхъуыстаид. Адæмæй ахæм хъуыддæгтæ басыгъгæнæн нæй. Æппæты фыццаг та йæ ныцтит-цит кодтаид Винерæ йæхæдæг. Уымæн æмæ алырдыгæй йæ фæндагтæ асыгъдæг уыдаиккой. Бирæтæ, хицауад сын ницы хæстæг вæййынц, афтæмæй сæ сæхиуæттæ куы фæхонынц, уæд Винерæ ахæм фадатæй ма спайда кодтаид, уæлдайдæр æй йæ куыст уадзын куы бахъуыд, уæд, уымæн уæвæн нæ уыд.

Дзанджери хин æмæ кæлæн у. Цæмæн афтæ загъта, уый фæстæдæр сбæрæг уыдзæн, ныр та уал æм дарддæр хъуыстон:

— Стæй ма дын æндæр сусæгдзинад дæр зæгъдзынæн. Æрмæст æй дзурын никæмæн хъæуы. Сабазджери мæ бынатмæ хъавы æмæ рагацау йæхиуæтты æмбырд кæнын райдыдта.

Нæ та мæ бауырныдтой уыцы ныхæстæ дæр. Сабазджери йæ бынатмæ хъавы, æмæ йын Дзанджери та йæхиуæтты куыстмæ исын райдыдта! Æз ахæм Дзанджерийы нæ зыдтон, стæй йæ бынаты æндæр исчи дæр афтæ нæ бакодтаид.

— Æмæ Сабазджерийæн йæхи бынат æвзæрдæр у?

— Иу бынаты кæдæй нырма кусы! Стæй Борнæфимæ сæ мыды къæм бахауди.

Куыд бамбæрстон, афтæмæй Дзанджери рæстдзинад зынай зæгъдзæн, уымæн æмæ, æвзаг хъуыдытæ æмбæхсынæн кæмæн рардæуыд, уыцы адæмы мыггагмæ хауы æмæ мæм, æнцондæр баныхасгæнæн цы хъуыддаг каст, уымæ рахызтæн. Цæвиттон, аивады редакцийы дыууæ кусæджы нæ фаг кодта æмæ уал дзы иу уæддæр куы райстайкам, уый мæ курсыты размæ дæр фæндыди, фæлæ мæ къухы нæ бафтыди, æмæ йын æй ныр йæ зæрдыл æрлæууын кодтон!

— Аивадон редакцийы куыст къуылымпы кæны.

— Кæм сты д'адæм! Æз абон дæр цæттæ дæн.

— Иу уал ссардтон.
— Чи у? Афтæ тагъд æй райардтай?
— Тагъд нæу. Бирæ йыл фæхъуыды кодтон, фæлæ йын зæгъгæ æрæджы кодтон. Куы нæ сразы уа, уымæй тарстæн.
— Уагæр чи у?
— Æмзор.
Газеты чи кусы, уый?

— О.
— Газеты кусæгæй арæх радиойы хорз кусæг нæ рауайы.
Дзанджерийы ныхæсты ныхмæ зæгъын мæ бон ницы зæгъын уыд, уымæн æмæ раст уыдысты. Курсыты цы ногдзинад базыдтон, уыдонæй иу уыд, æцæгæйдæр, газет.æмæ радиойы куысты бирæ хицæндзинадтæ кæй ис, уый, йæ куыст газетæй чи райдайы, уый радиойы куыст фылдæр хæттыты йæхицæн кæй нæ садджын кæны. Уыцы хъуыддаг æз мæхиуыл дæр бавзæрстон. Газетт æмæ мæм радио театр æмæ киноы хуызæн фæкастысты. Газет бирæ бæстондæр æмæ лæмбынæгдæр куыст домы, уым фæливыны фадæттæ нæй. Алы къæдзыджы тыххæй дæр дзуапп дæттын хъæуы. Дæ куысты фæстиуджытæ фондзыссæдз азы фæстæ дæр фенæн ис.

Радио бынтон æндæр бындурыл лæууы. Æрхæцæн нысæнттæ æмæ дзы дамгъæ рæдыдтæн ницы нысаниуæг и. Цыфæнды рæдыд дзы куы фæкæнай, уæддæр уæлдæфы айсысæгау кæны. Уымæн цыбыр рæстæгмæ мæхæдæг дæр цалдæр хатты æвдисæн уыдтæн. Тæккæ худæгдæр, — уæвгæ дзы худæгæй ницы ис — хабар та æрцыди, кусын куы райдыдтон, уымæн йæ фыццаг бон.

Нæхи станцæ кусын райдыдта æмæ радиомæ хъуыстон. «Хабæртты» фæстæ лæвæрдтой хъусынгæнинагтæ. Фæстаг хъусынгæнинаг куы бакастæн, ууыл минут-дыууæ минуты рацыдаид, афтæ цæрæнбонты дикторæй чи фæкуыста, уыцы ныллæггомау урссæр, кæсæнцæстджын сылгоймаг тарстхуызæй мæ уæлхъус алæууыд. Цы кæныс, зæгъгæ, йæ бафарстон.

— Фæрæдыдтæн æмæ цы акæнон, нæ зонин.
— Кæм фæрæдыдтæ?
— Мæнæ, — æмæ мын, фæстагмæ цы хъусынгæнинаг бакаст, уый машинкæйыл мыхуыргондæй мæ разы авæрдта.

Райстон æй æмæ касын: «Вагæттæцалцæггæнæн заводы клубы уыздæн лекци ахæм темæйыл: «Хæцæнгæрзтæ уадзын — рæстæджы домæн».

— Афтæмæй йæ æрбахастогй?

Цы йын загътаин? Цы йæм радтой, уый бакаст. Уый аххос дзы ницы уыд

Никацæй мæм ницы хабаргæнæг фæци. Кæнæ рæдыд æппындæр ничи бафиппайдта, кæнæ та йæ чи бафиппайдта, уыдоны 'хсæн дзырдхæссæг нæ уыд Уыцы рæдыд газеты куы аирвæзтаид, уæд æй сæдæгай нæ, фæлæ минтай адæймæгтæ базыдтаиккой.

Фæстæдæр мын уыцы диктор ахæм хабар радзырдта. Текст каст, афтæмæй цыдæр рæдыд ауагъта. Йæ хæдуæлвæд радиохъусджытæй хатыр ракуырда æмæ сæм дзуры: «Мæ раст рæдыд кæнын», «Мæ рæдыд раст кæнын»-ы бæсты. Куы зæгъын, ахæм рæдыдтæ газеты зындæр ауадзæн сты. Мыхуыры фæзындысты, зæгъгæ, уæд та сæ фæдыл фылдæр бæллæхтæ расайдзысты. Театр æмæ сæ киноимæ дæр уымæн абарстон. Æз артист нæ дæн. Театр æмæ киноы никуы ахъазыдтæн, фæлæ уыцы хабæрттæм дæсны чи у, уыдон куыд зæгъынц, афтæмæй театр артистæй бирæ фылдæр тыхтæ домы. Стæй хъуыддаг æрмæст уый мидаг нæй. Газеты чи сахуыр уа, уый радиойæн æртасын зынай бакомы. Курсыты кæимæ уыдтæн, уыдонæй бирæтæ раздæр газеты куыстой æмæ сæ фылдæр хай радио йæхицæн уарзон нал рахуыдта. Ахæм хъуыдытæ мæнмæ дæр иу æмæ дыууæ хатты нæ сæвзæрд, фæлæ сæ æргомæй никуы никæмæн загътон. Мæскуымæ чи æрæмбырд, уыдонмæ байхъусгæйæ æнæдызæрдыгæй баууæндыдтæн, æцæгæйдæр афтæ кæй у æмæ, газеты кусын чи райдыдта, уæлдайдæр дзы бирæ азты чи фæфæллой кодта, уый йыл йæ зæрдæ кæй никуы сивдзæн æмæ æдзухдæр газеты кусæгæй кæй баззайдзæн. Дзанджерийы ныхæстæ дæр мæм раст уымæн фæкастысты, фæлæ йæ ныхмæ цы'рæвæрдтаин, уый уыдис æмæ йын загътон:

— Радиойы дæр цалдæр азы бакуыста...

— Æвзæр лæппуйы каст нæ кæны.

— Æвзæры дын куыстмæ исын кæнын...

— Омæ хорз. Кæд афтæ зæгъыс, уæд æй райсæм.

— Уæдæ йын зæгъон æмæ йæ гæххæттытæ æрбахæсса.

— Зæгъ.

Æндæр фарстатæ дæр ма мæм уыди, фæлæ сæ иннæ хатмæ аргъæвтон, тарстæн, Дзанджерийы хорз зæрдæйыуаг уыйбæрц фаг куы нæ суа, уымæй æмæ нæ фембæлд ууыл ахицæн.

УЫДЗÆН МА

БОЦИТЫ Алыксандр

РОМАНТИКОН ТЫРЫСА

Гом дунейыл залты мит ныууарыд,
Дардмæ йыл йæ ныфс нæ хаста иу дæр.

Уалынмæ йыл иу фистæг ныззарыд -
Уый уыди фыццагвæдгæнæг—ЧИДÆР.

Фæдыл араст дыккаг... дæсæм... адæм,
Æмæ фестад къахдзæфты арвистон.

ЧИДÆР чи уыд,— не сбæрæг. Йæ кадæн,-
уæд æбæрæг! — номы зарæг систон.

РОМАНТИКОН ТЫРЫСА

Цыдтæн æрвгæронмæ, сырдтон æй фистæгæй,—
Нысаныл не 'мбæлдтæн;
Æрвгæрон баййафон (ызгъордтон уад-бæхыл), —
Нысаныл не 'мбæлдтæн;
Ныр та йæ цас сурын цæргæс-хæдтæхæгыл, —
Нысаныл не 'мбæлын!..
Уæд æм ныхъхъæр кодтон: «Цы дæ, цы диссаг дæ,
Бæллиц — æнæрцахсгæ?!»
Æрвгæрон ферттивта, фыррухсæй бахудти:
«Æз дæн дæ тырыса! —
Æз дæ мæ кæлæнтæй ыскодтон базырджын,
Тынсура фестдзынæ!
Æууæнд мыл амондау, æз дæ æрхондзынæн
Хуыцæутты сусæгмæ,
Хуыцæутты диссагмæ!»

ÆНАХУЫР НÆРÆМОН

Æнус мæхи фæцахуыр кодтон Хурыл,
Цæмæй æз дæр æрзайын кæнон дурыл
Алæмæты рæсугъд дидинæг цардæн —
Мæхи æмæ мæ Ирыстоны кадæн.

Æцæгæлæттæ, ме «нæсæрыл» худут,
Мæхионтæ, уæхионау мыл дудут,
Уæддæр, уæддæр кæндзынæн æз мæхион —
Хæрзиуæгæй — мæн ам нæ хъæуы зиууон!

Сæууазæгау кæртмæ æрбазынд сæууон Хур,
Йæ рæхыс æм тоны сæрхъæн гадза куыдз.
Сæ мадыгæдоны йыл ноджы йæ хуылфæй
Йæ къæбыстæ дæр ма æддæмæ рæйынц.

Сæ хъæн сын æмбары сызгъæрин хæрзгæнæг,
Сæ гуымыры уагыл нæ кæны тæргай, —
Уый зоны, кæй ысты æрдзысконд рынчынтæ,
Рæдауæй сын хъары йæ рæвдыды хай.

БУЛÆМÆРГЪЫ ХЪАСТ

(Урс æмдзæвгæ сау халонæн)

Тъæллангæй куы фæзарын фарныл
Мæ хъæлдзæг хъуытазмыр хъæлæсæй,—
Йæ чылдым мæм раздахы халон,
Æнæрвæссонæй мæм фæстæрдæм
Хъызгæ каст фæкæны рæстæггай.
Куы нал мæм фæбыхсынц йæ хъустæ,—
Цæхгæр зылд фæкæны мæнырдæм,
Фыдæлгъыстытæ мын ныккæны
Рæхойæджы «хъа-хъа» -уæстытæй.
Фырмæстæй ыстæхы, фæтæхы,
Хи афтæ дард айсы кæдæмдæр,
Куыд нæуал æм хъуыса мæ зарын.

САУЦЪИУЫ МÆЛÆТ

Тъæлланджытæй зарыди сауцъиу -
Йæ уæлмонц æгæр тыхджын уыд: -
Цъæх къалиуыл минæйау фехæлд,
Фæтары. Тъæпп зæххыл фæцыд –

Фырцинæй дæр аскъуыйы зæрдæ,-
Æвиппайды ахуыссы цард.
Тæхудытæ, афтæ ды акæ
Дæ кæроныл амондджын мард!

1999

НÆРТОН ПОЭТ

Æз –поэт æртæудон, Мæ зынджы
Ис æртæ цыкурайы фæрдыджы:
Иры Ивгъуыд, уый Абон, йæ Фидæн-
Ме скондæй, мæ сыгъдæг фарнæй уый дæн.

Цалынмæ дæр уыцы 'ртæ фæрдыджы
Иумæ зыной, пуцалау, мæ зынджы
Æз ирон æрмæст уæдмæ уыдзынæн.
Гъеуæдæ поэтæн дæр бæздзынæн.

ХÆЛУАРÆГ АЕМÆ МЫДЫБЫНДЗ

Сæнтсау хæлуарæг мыдыбындзмæ дзуры:
«Зæринбазыр, чысыл æрбад мæ цуры,
Ды банкъарай– куыд фæлмæн у мæ хыз-
Хæларау æй дæуæн фæбыдтон æз».

Нæ мыдыбындз ын: «У, æввонгхор!.. Ма кæн!-
Дæ сау удæн мæм маргджын фат и – хъахъхъæн
Ды æрдзы скондæй тугцъир дæ, кæлæн -
Уый тынг зонын– нæ асайдзынæ мæн».

КУЫДЗЫ ЗÆРДÆ

(Ивгъуыд хззсты нывтæй)

Лæджыфыдхор знæгтæй уæрæсейаг хъæу
Куы кодта быныскъуыд, бынсыгъд,-
Æгасæй ма аирвæзт уырдыгæй... куыдз,
Нæхиуæттæм хъæдырдæм лыгъд.

Фæзылди къæбæрагур мæрдты æхсæн
Ыстонгæй æррагæнгæ мæй..
Лæджы фыд нæ бахордта Мила уæддæр, –
Амард сыдæй.

Ехх, адæймаг... Уый та куы сцъаммар уа, уæд
Нæй уымæй хъæддагдæр, сыррдæр:
Лæджы фыдæй физонæг скæндзæн уæхстыл,
Кæд «адæймаг» хуыйны, уæддæр...

* * *

*Вселенная–отечество мое.
Къоста*

Нымæтын ехс мын– Иры 'взаджы рухс:
Æз хъазгæ уымæй Дун-дуне куы рахъуырын,
Уæд авæййы Ирыстондзаст йæ хуыз,
Ныххудын æм: «Фыдыбæстæ! Мæ Райгуырæн!»

Нæртон цæстытау стъалытæн сæ каст
Мæнырдæм фесты, фенкъарын сæ узæлд;
Ныккалы мыл ирон тынтæй йæ уарзт
Дывæр æхцонæн дунейы мад Хурзæрин.

Уæд ме 'нхæлцæн зæххон адæмтæ 'ппæт
Ирон фестынц–ирон æвзаг æмбарджытæ.
Кæм ма вæййы мæ хъуыдыйы дæр уæд -
Кæй ысты 'рмæстдæр Иры хай мæ зарджытæ...

Нымæтын ехс мын– Иры 'взаджы рухс:
Æз хъазгæ уымæй Дун-дуне куы рахъуырын,
Уæд авæййы Ирыстондзаст йæ хуыз,
Ныххудын æм: «Фыдыбæстæ! Мæ Райгуырæн!»

Æ М Æ Т А Н О Г М Æ Ф Ы Н Ы Д Æ Р

*Арын дзы мæ мад
Натаскæйы рухс ном*

Дыууæ къамы къулыл мæ сæрмæ – æмвæрстæ
Мæ мад æмæ Мады-Майрæм, зæдтау – æнгæстæ.
Табуйæгтау уыдон кæрæдзийыл барын,
Сæ аккаг ныхæстæ та æрдзы нæ арын.

Мæ цæст та сыл фыны дæр дысон куы хастон.
Кæрзидтон та мадæй къæмдзæстыджы ахсты:
«Мæрдтæм ма цы кæнон, мæ нана, дæ фæстæ? –
Нæ бафыстон цардæй, хъæбулау, дæ хæртæ».

Æгæрон хъуырмæйæ мæ зæрдæ куы срысти,
Уæд, диссæгтæ – фæвзæрд мæ уæлхъус Чырысти,
Йæ сызгъæрин къухæй мыл рухс дзуар æфтаугæ,
Æнкъардæй куы сдзырдта мæнмæ уый рæвдаугæ:

«Дзæгъæлы дæхи ды фыразымджын хоныс –
Ды се 'цæг аргъ мады дзæбæхтæн нæ зоныс –
Нæ бафиддзæн уыдон цыфæнды нæртон дæр,
Чырысти уæвгæйæ, уый не сси мæн бон дæр...»

Дыууæ къамы къулыл мæ сæрмæ æмвæрстæ:
Мæ мад æмæ Мады-Майрæм, зæдтау – æнгæстæ.
Табуйæгтау уыдон кæрæдзийыл барын.
Сæ аккаг ныхæстæ та æрдзы нæ арын.

Д З Æ Г Ё Л Æ Й У А Г Ё Д У Æ Л М Æ Р Д Т Æ

Амардысты уæлмæрдтæ,
Нал сæм и цæуæг,
Нал сæм и цыртмæ зилæг,
«Рухсаг ут», – зæгъæг.

Адæмы рæвдаугæ цæст
Нал сæ кæны хъарм;
Нал буц кæны ингæнты
Цард-цæрæджы арм.

Раджы та-иу радысты
Хиуæтты зылдæй,
Хъæуы фарнæй цардысты,
Адæмы уындæй.

О, фæлæ сæ уæлхъæуы
Нал баззад къæс дæр,
Уæлмæрдтæм дзы нал хъуысы
Æгæсты уынаер.

Цъиты ма – йæ бынаты,
Хъамылджын хъæууат...
Хъæуы сæфтыл уæлмæрдты
Уымæн кæуы уад.

Ацы хъыгæй бакæрзы
Комы рæбын хох...
Афтæмæй, дам, æгæстæй
Ницы кæны рох...

Мард уæлмæрдты хистæртæ
Рохуаты хуыссынц,
Быдыртæм сæ чи фæлыгъд,
Уыдоныл тыхсынц.

1999

У А Л Д З Ы Г О Н У Л Æ Ф Т

Зынгалæг æртыты æнæзæгъгæ радæй,
Цæрыны цырынты дзыхъхъынногдзинадæй
Зын кары, æвзонгау, цъæх бæллиц ныззарын,
Романтик лæппуйау та ногæй æнкъарын:
Мæ нартаевдылд бæстæ куыд амонддар уаз у,
«Ацырухс», иронау, цы адджын ныхас у!
...О, ма мæ фæцæстдзыд кæ Хуры чызг, Уалдзæг, –
Æз де 'рдзон куывддоны – фысым æмæ уазæг!
Зын кары мыл ма кæн зæрдæскъæф хъæзтытæ –
Фæсонт мæ кæндзысты дæ кæлæн цæстытæ!
Фæйнæрдæм ма байхъус, хæхбæстыл дæ адæй
Куыд сыстад, куыд нæры бæллицты «Дæ-да-дæй!»

Дидиндзæстыг адджын –
Уалдзæгæн йæ гæбу.
Аргъауæй йæм ратахт
Цинты цъил– гæлæбу.

Рог цырын хъæзтытæй
Уæлдæфы ныззилгæ,
Хи, зынджы ыстæлфтау,
Алырдæмты уилгæ,

Гъæйдæ-гъа, йæ сæрты
Байдыдта тæхынтæ.
Уалдзæг æм идзылы:
«Бахæрон дæ рынтæ...»

Йе 'хцон ын, хъыдзийау
Зæрдæйыл æнкъары,
Мадау æм йæ гæбу
Агæбойæн хъары.

Уый дæр ын куы зæгъы:
«Дæн ыстад мæ фынтæй.
Бауадз мæ, дæ сæрты,
Бафсæдон тæхынтæй...»

1999

* * *

Уалдзæг та нымæтын ехсæй рахъуырда
Уарзты фæз Ирыстоны, мæ бонтæ!
Диссагæн дзы хъазты зылды уæртæ ма –
Цас фæзынд дзыхъхъыннæуæг чындздзонтæ!

Алчидæр сæ– Хуры чызг Ацырухс,
Алчидæр сæ –амонд æмæ стъалы!
Зноны лæппу нал дæн æз, уæддæр та сæм,
Ох-аллах, мæ зæрдæ дæр куы стъæлы!

1978-1999азты

(Уалдзыгон цъæх кзæрдæгыл
хæрз лыстæгдидинджытæм кæсгæйæ)

Мæ уды лыстæг дзæццытæ,
Фыррухс уалдзæгæй цæстдзыдтæ,
Куыд хицонæй мæ æнкъарут!–
Баба уын кæй дæн– æмбарут–

Куыд уæ рухс калынц нæ фæзтæ!
Куыд уæ фидауы нæ Бæстæ!–
Нæ Иры фарнæн æрттывды
Рæсугъддзинад у уæ хъуыды

Цыбыр уалдзæгты ысконды
Фæхицæн махæн нывгонд у.
Мæ зæрдæйы та уыдзыстут!–
Бабайы риуы цæрдзыстут.

1995-1998 азтæ

УÆД МА ТÆРГÆЙТТЫ МÆНÆЙ ЦЫ ХЪАЗЫС?

Мæ рухс фæндойнаг! Йæйи-тæхуды!
Цæмæн мыл афтæ дæ зæрдæ худы?–

Куы дын фæзæгъын: «Мæ цæсты гагуы!»,
Тæркæй дзуапп раттыс: «Мæ цæсты пакъуы!..»

Ызнон ысирвæзт дæумæ: «Мæ зæрдæ...»
Ды та ыскалдтай къуытты-цæхæртæ...

О, цард дын фестон, ныр мæ куы уарзыс,
Уæд ма тæргæйтты мæнæй цы хъазыс?–

Æз ацы хабар, дæ-дæ-дæ-дадæй,
Бæстон базыдтон дæ дзæбæх мадæй!–

Дæхийау абон мæн дæр та къахта,
Дæ иунæг кæй дæн, гæ уый мын загъта!

1990-1998 азтæ

П О Э Т Ы « Х Ё Р З Б О Н »

(Мæ «рухс дуне» кæй хуыдтон, уыцы чызгæн)

Дæ фæххъауæй арты сыгътæн—
Ды мыл уæд нæ бакалдтай дон дæр;
Фыдивылд фæцæйласта мæн,
Ды та мæм нæ дзырдтай «хæрзбон» дæр.

Мæ сæрсæфæн тигъыл æваст
Фæкалдтæн. Ёххуыс хъуыд. Мæ цуры
Ды кодтай æнæзæрдæ каст.
Кæй ирдæй æз нал уыдтон хуры.

Фæбуц кодтон зарджытæй дæу,
Дæ ныв дын хъуырыгънæгыл хастон...
Уæддæр мын фæсмоны хос нæу,—
Кæй мын уыдтæ, тынг дæ кæй уарзтон.

Цы 'рцыд, уый æрцыди. Хæрзбон!
Бæргæ дæ нæ нымайын растыл.
Ёмæ та, дæ фыдæнæн, зон,
Фыццагау æууæнддзынæн уарзтыл.

А М Ё Н Д Т Ы Ё Р Ф Ё Н Ы Л

Уæларвмæ боныцъæхтыл кастæн.
Уым минтæй стъалытæ сыгъдысты.
Чызджыты сурæттау зындысты,
Ёмæ сыл Бонвæрноны фарстон:

«Цы 'рттивыс, уарзты зæд, дæ буцы?..
Ёви маёныл худые дæ хъалы...
Зæгъ-ма, «мæ амонды ыстъалы»
Мæнæн дæ бæрзæндты кæм судзы?..»

«Гъей-гъей, лæппу!— зæгъгæ, мæм дзуры
Быномæ йæ сызгъæрин уæлвонгæй!—
Нæу «амонды ыстъалы» 'ввонгæй!—
Дæхæдæг æй ыесудз мæ цуры!»

Х У Р Ы Ч Ы З Д Ж Ы У А Р З О Н Ы Ф Ы Н Т Ё Й

Дæн сæлхæр мæ зæрдæйы æрраимæ.
Ма мыл фæхуд, ме 'скæнæг Хуыцау!
Хуры чызг йæ сызгъæрин дзыццаимæ
Скæсæнæй æрбацæйцыд хуындзау.

Ёз сæ цурмæ, Нарты фæзы барæгау,
Ёйтт, уæдæ! — фæцагайдтон мæ бæх.
Уадсурæн йæ цæфхæдты бын, зарæгау,
Амондджын ныггуыр-гуыр кодта зæхх.

Баввахс сæм уон, —фаг ныфеджын нæ разындтæн,
Кодтон сын уæддæр фысымау кад:
Цины тахтæй арвгæрæтты хъазыдтæн,—
Уадын бæхыл басгуыхтæн зынг фат.

Буц сæ кодтон уыцы хуызы, цалынмæ
Иры зæхх сæ рухс балцы бын худт.
Ехх, фæлæ æнæнхæлæджы уалынмæ
Боны фæудæй ауадис мæ уд:

Хуры чызг йæ сызгъæрин дзыццаимæ
Бафардæг зæрæхеиды хуындзау.
Баззадтæн мæ зæрдæйы æрраимæ...
Ма мыл фæхуд, ме 'скæнæг Хуыцау!..

Ч Ы З Д Ж Ы У А Й Д З Ё Ф Т Ё

Къуытты бауай, дзыхист фæуай,
Кæд мæ зынгау цы тæрсыс!
Дæ сусæг уарзты бастъæлай,
Кæд мæм хъуызгæ цы кæсыс!

Дæ тæппудмæ маестæй фыцын,
Ысвæййыс мын фыдæнад.
Хъаруйæ дыл куы тых кæнин,-
Ыскæнин дын уырды над!

Ёмгар чызджытæн— уарзæттæ,
Бæллиццаг у сæ амонд.
Ёз та нырма дæу аххосæй—
Тыхст маёты хай, æнамонд.

О, иу хатт ма фæныфсджын у,
Ысрæцугъ мын дæ фæндон,
Ыскæугæйæ дын «о» зæгъон,
Мæ удласæг! Нæуæндон!..

ЦЪИУ САЛД РУДЗЫНГ ХОСТА...

(Æцæг ха бар. Мæ мады амарды фæстæ нæхи хæдзары.)

Цъиу салд рудзынг хоста,
Хъызт калдта бырдæн,
Цъиу мидæмæ хатыд:
«Ысхъарм кæнут мæн».

Гæрцц-гæрццон къуырцц-къуырццæй
Фысымуат куырда.
Йæ хойынмæ хъусгæ
Фыд уаты дзырдта:

«Мæ гыццыл хъæоултæ,
Цы хъусут, уый циу?—
Тындзы нæм фæрныг уац—
Гъе уый зæгъы цъиу!»

...Цъиу хойынæй бастад,
Фæстагмæ нынцад,
Стæй тымыгъы хъæрмæ
Æрфынæй, ныссалд.

Æрæхсæв. Куы 'ррайсом,
Уæд сабитæй иу:
«Нæ фæсрудзынг, баба,
Къæтæрсалдæй— цъиу».

Фыд, уыцы ныв фенгæ,
Ныккодта-ма: «Ау?!»—
Йæхимæ æркастис
Тæригæдджынау...

ЦОМАРТАТЫ Изæтбер

Æ НАХУЫР ЦÆДИС

Радзырд

Надиффæ иу уæйгæнæгæй иннæ уæйгæнæгмæ
мæгуыргурау сæркъулæй бацæуы, йæ тыхстхуыз
цæстæнгас иу дзаг тæрхæгæй иннæ дзаг тæрхæгмæ
æнкъардæй ахæссы, алыхуызон дыргътæм дзæвгар рæстæг рох-
стæй фæракæс-бакæс кæны, йæ дæрзæг уырзтæй сæ фæрас-
гар-басгар кæны, стæй сын, йæ марыны тæрхон рагацау чи
зоны, ахæм адæймаджы ныфссаст хъæлæсæй сæ хицауы баф-
æрсы:

Сæ аргъ та цас у, мæ хæдзар?

Дзуапп ын куы раттынц, уæд йæ фæллад цæстытæ фырдис,
фырадæргæй ахъоппæг вæййынц, исдуг сагъдауæй аззайы, стæй
лæгъстæхуызæй афтæ бакæны:

— Нæ лæджы хистæн мæ хъæуынц, мæ къона. Иучысыл
дзы куы аппарис...

— Мæхæдæг дæр сæ зынаргъæй балхæдтон! — æрбайхъуы-
сы йæм уæйгæнæджы рæхуыст ныхас æмæ дзы карды фын-
дзау иннæрдæм ахизы. Йæ уæнгтæ æрызгъæлынц, арф ныуул-
æфы æмæ æфхæрдхуызæй йæхи иуварс айсы. Кæд ыл дыу-
уиссæдз азы йеддæмæ нæма цæуы, уæддæр ын йæ хуызмæ
гæсгæ æртиссæдз азæй къаддæр ничи ратдзæни, уæлдайдæр
мæнæ ам, базары, тыхст æмæ уырыдæй. Йæ мæллæг æнцъылдтæ
цæсгом бынтондæр ныссау, нырхæндæг и, цыма дун-дунетыл
цыдæриддæр бæллæхæй ис, уыдон иууылдæр йæ лæмæгъ уæхс-
чъыгыл æрæнцадысты. Йæ тæнæг æрфгуытæ нылхынцъытæ сты.
Йæ урс папалитæ сау сæрбæттæны бын бамбæхста, фæлæ йæ
дзæвгар рæстæг уыдонмæ кæй нæ равдæлди, уый бæрæг у.

Алæмæты дыргъты алфамблай цас фылдæр цоппай кæны,
уыйас йæ зæрдæ тынгæй -тынгдæр риссы, йæ мает йæ мидæм-
æхауд риуы цæджджинагау фыцы. Афтæ йæм кæсы, цыма йæ

цард кәи ныддызгъуынтә и, уым аидагъ уәигәнджытә сты аххосджын, цыма йә ләг дәр уыдоны азарәй бацарәфтыди. Сә зәрдатә бәзджын фиу сәвәрдтой, әмә сәм мәгуыр адәмы хыг әппындәр нал хъарынц. Ноджы ма къуыртты карк йә рәвдуанмә куы зила, уыйау бон-изәрмә сә дыргъта радау,бадау кәнынц, әмә сын хуры тынтәм мәстәймарәгау тәмәнтә калынц. Цәстфәлдахджытә! Надиффәйы бон сыл куы цәуид, уәд сә иу ахәстоны бакәнид,дыргъмондагәй сә удтә куыд сисой. Сә хъиутә фәхәрой уастән! Иу дәр дзы къәрттәй цъула куыд не'ппары, уый диссаг у. Ноджы диссагдәр та, иумәйаг әвзаг куыд тагъд ссарынц,уый у. Бәстәты хицәуттә кәрәдзи базаргәнджыты хуызән куы 'мбариккой, уәд хәстән зәххыл йә кой дәр нал уайд.

Надиффә зилы, куры, хъуырыцъарәй ләгъстә кәны, рәстәгәй-рәстәгмә ма уайдзәфтәм дәр рахизы, фәлә йә уәйгәнджытә мисхалы бәрц дәр ницәмә дарынц. Сә дыргъты аргъәй капскк дәр кәй не'пиарынц , уый ма сын исты хуызы ныххатыр кәнид,фәлә йәм куыдфәндыйы цәстәй куыд кәсынц, уый бабыхсын йә бон нәу, әмә сә йәхинымәр әлгъиты. Адәймагән йә цурты бындз дывдыгәнгә куы 'рбацәйтәхы, уәд ма уымә дәр аздахы йе'ргом, Надиффәйы та куыдзы хъуыды дәр нә кәнынц. Цыма уыдон уәларвәй әруадзгә зәдтә сты, уый та сә цагъайраг у. Уәвгә сыл йә зәрдә дзәгъәлы худы, Мәгуыр ләгмә хорз цәстәй чи кәд ракасти? Куы ничи дә ницы 'нхъәд уа, уәд әххуысмә макәмә әнхъәлмә кәс.

Мәстәлгъәд хъуыдытәй ницы пайда ис. Фәнда йә, ма йә фәнда, уәддәр ын дыргътә әмә халсартә зынаргъәй әнә балхәнгә нәй. Зианы фынг әнә уыдонәй не сфидәудзәни. Йә ләг дзы , мәгуыр, йә гуыбын никуы бафсәста, ныр хъуамә йә идәдз ус адәмы цәстмә стыр гуыппытә ныккәәна. Цы гәнән и? Царды цы 'гъдау ныффидар и, уымән халән нәй. Ничи дә бамбардзәни, худгә ма дыл цы фәкәна, әндәр.

Надиффә йә хызынмә нывнәлдта. Ныртәккә дзы йә фәстаг мин сомы сисдзәни әмә сә зәрдәрисгә хардз кәнын райдайдзәни. Раздәр ахәм әхцатә цалдәр хисты фаг уыдысты, ныр та... Ехх! — Сылгоймаг дәлиауәй ныууләфыди әмә йә чыссә агуры. Кәм и, Хуыцауы хатырәй? Кәд әй әнәрхъуыдыйә йә зәрөнд къурткайы дзыппы нывәрдта? Нә, уым дәр нәй. Уәдә кәм и? Исчи йын әй адавтаид? Сылгоймаг йә тасәфтауәг хъуыдыйә фәстәлфыди әмә йәхинымәр хъәрзәгау дзуры: «Нә, нә! Уымән уәвән нәй! Ахәм әгъатыр ми чи

бакәндзәни? Мә мәгуыр капеччытәм кәй къух батасдзәни? Нә ләджы хистән мә куы хъуыдысты...»

Надиффәйән адәргәй йә хид йә къәхты бынәй акалди. Цы кәна, уый нә зоны әмә джихәй ләууы. Йә мин сомы йын чидәр йә хызынәй кәй систа, уый зондәй әмбары, фәлә йә зәрдә уыцы әбуалгъ хъуыдымә нә разы кәны. Йә рәхиз къух цыма ифтыгъд у,уыйау йәхимидәг змәлы, куы къурткайы дзыппы аныгъуылы, куы афтид хызыны скатай вәййы. «Ныр ма нә ләгән хист цәмәй скәндзынән?»—фәрсы сылгоймаг йәхи, фәлә йә фарстән дзуапп раттын нә фәразы әмә йә цәстытә доны зилы. Ныртәккә дәр ма дунейы цыдәр рухә тәппытә уыди, ныр бәстә баталынг и, әмә Надиффә йә размә ницыуал уыны.

Цәмә райгуырдтән, цыма, ацы мәнгард дунейы? Хъизәмар кәнынән? Дәләмә әрхауәд мән цы Хуыцау сфәлдыста, уый!

— Цы кәныс, Надиффә, цы дыл әрцыди? — йә хъустыл уайы йә хәрәфырты хъәләс. Йе 'ргом әм әвәндонәй аздәхта.

— Ницы. Әнамонд дән әмә тагъддәр куы амәлин.

— Цәмән зәгъыс? Ауыстән, дәхимә хорз зәрдә нә райстай.

— Зианы әхцатәй ма мәм әрмәстдәр мин сомы баззәди, уыдон та мын чидәр адавта.

— Ома куыд адавта? — фәтар ис нәлгоймаджы худәнбыл цәсгом.

— Куыд вәййы, афтә. Цалынмә әз уәйгәнджыты рафәрс-бафәрс кодтон, уәдмә мын къәрных ме'хцатә мә хызынәй фелвәста.

— Ауыстән, уый хорз нәу. Уәдә ныр куыд? — хъуыдыдзастәй йә фәрсы нәлгоймаг.

— Нә ләджы дыууиссәдзәм боны хист фәстәдәрмә аргъәвын бахъәудзәни. Уәвгә әз уыйбәрц әхца кәд әрәмбырд кәндзынән? Афтә гъе, Малсәг, мәгуырыл дур хәрдмә тулы.

— Дә хъарджытә ма фәуадз әмә директормә цом.

— Цәмән? — дисхуызәй йә фәрсы Надиффә.

— Кәд дәм истәмәй фәкәсид. Ахәм хъәздыг у әмә...

— Әрра сдә әви? Цәй тыххәй мәм хъуамә фәкәса? Нә мын хион у, нә мә зонгә кәны.

— Базар йә гыщыл паддзахад у әмә йә къәрныхтә дәр уый сты. Хъуамә дын де'хца давын ма бауагътаид.

— Ды дзы куына зәгъай.

— Цом-ма, цом. Нæ пѣгæттæ нын нæ сисдзæни. Кæд нæ ракæна тæргæ, — дзуры йын Малсæг æмæ йæ агуыридурай рæсугъд амад хæдзарырдæм йæ цонгæй фæласы. Иттæг хорз цалцæггонд райдзаст уатмæ бахызтысты æмæ дуаргæрон æнхæлмæгæсæджы лæуд кæнынц. Бæзæрхыгтæ сырхуадул лæг йæ къæлæтджыны бады æмæ хъуыддагхуызæй гæххæтты-тимæ архайы.

— Дæ бон хорз, Мысырби, салам ын дæтты Малсæг.

— Æгас цæут. Цы уæ хъæуы?

Директор семæ ахæм хъæлæсы уагæй ныхас кæны, цыма афтæ зæгъынмæ хъавы, мæ кæрц ма дысхъуаг уыди. Малсæг æмæ йæм Надиффæйы хуызæн мæгуыр уазджытæ арæх æрбацæуы, æмæ сæ сфæлмæцыди. Раздæр сæ йæ зæрдæйы уаг æмбæхста, фæлæ базары хицауæй цас фылдæр кусы, уыйас йе'нкъарæнтæ æхцаты сыбар-сыбурмæ æргомай æргомдæр кæнынц.

— Мæнæ ацы сылгоймаг мæ мады хо у. Æрæджы йæ лæг амарди, æмæ райсом йæ дыууиссæдзæм бон у. Хистæн истытæ балхæна, зæгъгæ, йæ базармæ æрбаластон. Цалынмæ уынджы мæ машинæимæ архайдтон, уæдмæ йын йæ мин сомы йæ хызынæй фелвæстой. Сылгоймаг æнæ иу капеккæй баззæди, æмæ йæм, зæгъын, кæд истæмæй фæкæсис.

— Гъе, мæ лымæнлæггаг, базары се хцатæ кæмæн сæфынц, æз уыдонæн æххуыс кæныныл куы схæцон, уæд мæ сæр куы бахъуыди, — йæ хæрзхуцз цæсгомыл иу нуар дæр не'змæлы, афтæмæй, йе'рттиваг стьолмæ кæсгæйæ, дзуры директор. Йæ сæвджын уæхсчытыл схæц-схæц кæны, ома, кæд уæ сæры зонд нæ фæцыди, уæд мæм ахæм курдиатимæ куыд æрбацыдыстут. Надиффæйæн фырæфсæрмæй йæ цæсгом артау ссыгъди.

— Бахатыр кæн, дæ хæрзæхæй. Æз ын бæргæ дзырдтон, фæлæ мæм нæ байхъуыста, — Малсæджырæм ацамонгæйæ, къæмдзæстыгæй сдзырдта Надиффæ æмæ дуар йæ сæрыл ахаста. Малсæг йæ цæст дæр нæ ныкъулы, афтæмæй Мысырбимæ кæсы.

— Мауал мæ хъыгдар, мæн не 'вдæлы! — дзуры йæм директор тызмæгæй, Малсæг йæхи афтæ дары, цыма йын йæ ныхæстæ хъусгæ дæр нæ кæны.

— О гормон, мæгуыр æфхæрд сылгоймаджы фæстаг капечытæ уæ къæрныхтæ куы адавтой, уæд æй афтидæй куыд æрвитыс? Йрон лæг нæ дæ? Хистæн...

Мысырби йæ тыппыр къухæй телефоны хæтæл фелвæста, æмæ та Малсæгмæ йæ дæрзæг хъæлæс райхъуысти:

— Кæцы дæ?! Ардæм -ма рауай! Цæмæн мæ хъæуыс?! Мæ

сæр дæ хойын! Мæнæ мæм иу зындзырд лæг æрбацыди, æмæ йæ дæхимæ акæн! Мæн не'вдæлы.

Куыддæр Мысырби телефоны хæтæл йæ бынаты æрæвæрдта, афтæ милицæйы капитан директоры кусæн уаты фæмидæг и æмæ Малсæджы цонгыл барджынай æрхæцыди.

— Уæ уазджыты тæрыны бæсты æлхæнджыты уæ къæрныхтæй куы бахъахъхъæниккат. — Дзæмæты фелхыскъ кодта Малсæг æмæ директормæ йе'ргом аздæхта.

Æз дæ хорз æмбарын, Мысырби. Адæмыл хур дæр не'ххæссы. Чи зоны, мæ ныфс дæр дæм не'рбахастаин, фæлæ Надиффæ Бурдзиуы хо у æмæ, зæгъын, кæд дæ зæрдæ фæтасид...

— Кæй Бурдзиуы? — йæ сæрыл схæцыди директор.

— Сырхауты.

— Нæ министри?!

— О.

Æмæ мын æй уæд раздæр цæуыннæ загътай?!

— Кæд дзы, зæгъын, министри сæр нæ бахъæуид...

— Уымæй дæ райдайын хъуыди! Æдыллы бынаты мæ сæвæрдтай!

— Мæгуыр сылгоймагæн йе'хца адавдæуыди æмæ...

— Цу-ма, фæдзур æм! — йæ ныхас ын æрдæгыл фескъуыдта Мысырби æмæ зынаргъ уазæгмæ æнхæлмæкæсæгау йæ къæлæтджынай сыстади. Малсæг ауади æмæ йæ машинæйы цурай Надиффæйы æрбакодта.

— Ныббар мын, дæ мад, дæ фыды хатырæй. Бон-изæрмæ алыхуызон курджытæй мæ сæр разилы, æмæ мæ искуы-иу хатт æнæрхъуыды ныхас сирвæзы. Æрбад, дæ хорзæхæй. Æрбад, æрбад. Цæмæ лæууыс? Мах дын ныртæккæ дæ хъу-ыддаг ацараздзыстæм. Дзæмæт базар йæ дыууæ къухы ху-ызæн зоны. Мæлдзыг дæр дзы нæ аирвæздзæни, — фæлмæн хъæлæсы уагæй дзуры Мысырби.

— Афтæ, Хуыцауыстæн, — йæ сæр разыйы тылд кæны милицæйы капитан.

Базары директорыл цы зæд атахти, уый Надиффæ не'мба-ры æмæ йæм дисмæ кæсæгау кæсы.

— Тасойæ, Мæрзайæ, Никитæйæ — сеппæты къордтæм дæр баджигул кæн æмæ уыцы æхца ссар! — Дзæмæтæн бардзырд дæтты Мысырби.

— Æз ныртæккæ! — Козбаугæнæгау къуызгæйæ сдзырдта милиционер æмæ уазджытæм йæ сæрæй дуарырдæм ацамыдта.

— Директорæн бирæ куыст ис æмæ йæ мауал хъыгдарæм. Цомут мæ кабинетмæ.

Малсæг æмæ Надиффæ йæ фæдыл араст сты. Куыддæр Дзæмæт йæ бандоныл æрбадти, афтæ йæ хъæлæс бæлвырд фæфидардæр и, йе уæнгтæ сраст сты, æмæ се змæлд фæуæндондæрхуыз и, йæ сæрыл схæцыди æмæ йæ дæлбар кусджытæн цыбыр бардзырдтæ дæттын райдыдта. Надиффæ йæм дæрддзæф бады æмæ йæхинымæр дистæ кæны. Афтæ æваст фæивæн куыд и, уæлдайдæр нæлгоймагæн? Ныртæккæ дæр ма мæнгуд фæсдзæуин куы уыди, уæд дзы цæстыфæныкхуылдмæ рæдæнг æлдар куыд рауади? Кæй йæм æрбахуыдтой, уыйимæ цы хъæлæсы уагæй дзуры, уый та йæм бынтон диссаг кæсы.

— Ды, Тасо, мæнæн ма кæнгæ æфсымæр дæ. Æз дæ ма мады зæнæгæй фылдæр уарзын. О,о, ма мады зæнæгæй фылдæр, фæлæ ныртæккæ дæ дзыпкъахджытæ мæнæ ацы сылгоймагæн йæ мин сомы фæстæмæ куынæ æрбахæссой, уæд уыцы стыр уарзондзинадæй ма зæрдæйы мисхал дæр нал аз-зайдзæн. Бамбæрстай ма?

— О.

— Хорз ма бамбæрстай?

— О, фæлæ...

— Иу «фæлæ» дæр- нæ! Сахатырдæгмæ мин сомы ам куыд уой, афтæ!

Сахатырдæг æм нæ бахъуыди кæсын, уайтагъд фæстæмæ фездæхти æмæ фидарæй загъта:

— Мæнонтæм ницы и, хицау. Иннæтæм сæ агур.

Хицау ын йæ ныхасыл баууæндыди æмæ сержанты Никитæмæ арвыста, Надиффæйы та ноджы стырдар дисы бафтыдта. «Æз ма сывæллæттыл афтæ тынг не 'ууæндын, милицæйы капитан къæрныхтыл куыд æууæнды. Цы сæ кæны, цымæ?»—фæрсы йæхи æмæ хъусы иннæ æрбацæуæгмæ.

— Хицау, афтæ фехъуыстон, мин сомы агурыс.

— Мæнæ ацы магуыр усæн йе'хцатæ фесæфтысты æмæ сæ ссарын хъæуы.

— Мае лæппутæм кæй не сты, уый тыххæй дын ма сæрлыгмæ дæттын.

•— Цæмæй йæ зоны?

— Афонмæ мæм æрбахæццæ уыдаиккой.

Афтæ тагъд?

— О,— æнæдызæрдыгæй йын дзуапп дæтты Никитæ. — Махæн не'хсæн æмбæхст ницы ис.

— Цигайнæгтæ уыдаиккой?— йæхиимæ ныхасгæнæгау дызæрдыггæнгæ дзуры Дзæмæт æмæ Надиффæмæ фæрсæгау кæсы.

— Нæ сæ æрхъуыды кодтон.

— Уæйгæнджытыл куы зылдтæ, уæд дæ зæрдæ никамæ фехсайдта?

Надиффæ хъуыдыты аныгъуылд.

— Нагъ. Иу бæрзонд лæппу-лæг мыл æнæнхъæлæджы йæхи скъуырда, æмæ ма хызын зæхмæ æрхаудта Уый йæ систа, иуцасдæр ма хатыртæ фæкуырда, стæй адамы 'хсæн æрбайсæфти.

— Хæрзарæст нæ уыди? Интеллигентхуыз.

— О. Рæсугъд фæныкхуыз костюм ыл, галстук.

— «Профессор»! Сержант, йе'фцæгготæй йæ æрбалас.

«Дæлдæр фæуай, ма райгуырæн бæстæ, кæд ды цæрынæн нæ бæззыс. Æниу дæ цы домын? Йæ сæргъы хуызæнæн лæг сæварын чи нæ фæразы, уымæй цы бацагуырдауа? Сæфт æмæ сæфт», —хъуыдытæ кæны йæхинымæр Надиффæ. Афтæ йæм кæсы, цыма хъылмайæ дзаг чъизи дзыхъхъы ныххаудта æмæ йæ амæлæты бонмæ дæр нал ссыгъдæг уыдзæни. Лæгтæ æрбацыдысты æмæ сын сæ ныхас хъусы, фæлæ цæуыл дзурынц, уый не'мбары. Йæ мин сомы йын йæ къухмæ нымайынц, фæлæ йæ уыдон дæр нал æндавынц. Раздæр ын дзуары 'хцатæй сыгъдæгдæр уыдысты, ныр та æппæтæй æлгъагдæр æмæ æлгъыстдæр гæххæттытæ уыны йæ разы. Нæ, Надиффæ уыдонæй йæ лæгæн хист нал скæндзæни. Фæлтау ыл адамы зæрдæ фæхуадæ.

Малсæг бандонæй сыстади, æмæ сылгоймаг дæр йæхиуыл схæцыди. Уыцы рæстæг уатмæ æрбахызти базары директор.

— Мысырби Шахмурзаевич, æхца ссардтам!— цинæвдылд хъæлæсæй йын æппæлы Дзæмæт.

— Кæмæ разындысты?

— «Профессормæ».

Мысырби Надиффæмæ йæ мидбылты худы æмæ йæм фæлмæн хъæлæсæй дзуры:

— Бурдзиуæн-иу ма номæй саламтæ ратт.

— Кæй Бурдзиуæн? — фæкуыддæрау Надиффæ.

— Сырхауты.

— Уый та чи у? Æз ахæмæй никай зонын.

— Зоны йæ, зоны. Йе'фсымæр у. Мадаы иу сты, фыдаы — хицæн, фæлæ дзы фырцинæй æрбайрох и, — фæцырд æм Малсæг æмæ Надиффæйыл дуарырдæм ахæцыди.

ХÆУЫТАТЫ Коста

У А З Н Ы Х А С

Ме 'взонг хæлар Арсенмæ

Ныббар æлгъыст, ныббар æфхæрд –
Тыхст лæг у расыгау æвронгæй.
Кæд у дæ мæнгвæдæг æргъæвд,
Уæд ууыл ма 'рбахæц рæузондæй.

Дæ хуыздæр хъаугъайы фæмард,
Æхсидыс, марой дæ æвдæрзы,
Уæд сонтæй ма фелвас дæ кард–
Дæ хæйрæг кæрддзæмæй фæлгæсы.

Фыдгулæй чи райсы йæ хæс
Нæртон тых– уаз ныхасы фарнæй,
Вæййы уый не Скæнæджы 'нгæс
Йæ зонд, йæ мидæмбæхст æхсарæй.

Хатыры аккаг нæу æрмæст
Дæлимон – сау тыхты фæтдзæгъдæг,–
Куыздау уæд къардиуæй æппæрст
Йæ бæстæ, й'адæмы уæйгæнæг.

КАКТУС

Цавæрдæр кактус æфтауы
Дидинæг иу хатт æрмæст.
Уый дæр ын уайтагъд æрхауы,
Раст цыма уды пæррæст.

Дидинæг æхсæвы тары
Сæрттивы нарти дыргъау.
Хур та йæм йе 'ргом куы 'рдары,
Гъеуæд нызгъæлы, бецау.

Кактус ма бир' азты пыхсы
Фезгъалы 'нкъардæй фæскъау.
Уыцы 'хсæв хъуамæ фæмысы,
Диссатджы адджын фынау.

Н Ы Й Й А Р Æ Г К Æ Р Т Ы

Балцы сонтæй, рæузондæй
Тахтысты м' азтæ кæмдæр.
'Рхастон ма 'рмæстдæр зæрондæй
Абон нæ кæртмæ мæ сæр.

Мæнæ и ме 'взонджы авдæн,
Цардæн кæм базыдтон й'ад.
'Рмæст дзы кæддæрау мæ размæ
Нал рацыд худгæ мæ мад.

Кæрты æрзади хуыгæрдæг,
Хæдзары къултæ сты сау.
Къуту ныббырста хуымæллæг,
Азгъæлд, ныффæлдæхт нæ кау.

Тыргъы дзæгъæл къæбыс тохси
'Хсыны цъындцæстæй, хъыргæ.
Уæртæ æгуыстæй нæ похци
Пыхсы – уæлгоммæ, нызгæ.

Уатæй кæддæрау нæ хъуысы
Бинонты хъæлдзæг ныхас.
Цъæты бын артдзæст ныххуыссыд-
Бæстыхай нал у æгас.

'Рхæндæг мын хъазы мæ удæй,
Ивгъуыдыл цæссыг кæлы.
Раст цыма кæртæн йæ уындæй
Ме 'взонгад риуы мæлы.

Куы уыдтæн айфыццаг Сыбайы,
Дзырдта уæд иу зæронд мæнæн –
Зæххыл, дам, уардитæ æрзайы,
Йæ туг кæм акæлы лæгæн.

Кæд уымæн Иры зæххыл уарди
Ысзади 'ндæр рæттæй фылдæр?
Ирон туг ам æнусты калди,
Кæлы æнæвгъауæй ныр дæр.

Б - М Æ

Фæкæнынц хатт æхцатæ смаг, Гъестæй
ма сау фæздæг дæр уадзынц. Йæ
барчы сæ кæмæн у дзаг,
Уый дзурын уыдæттыл нæ уарзы,
Кæд у дæ бирæ ис дæуццаг,
Æхцатæ нал хатыс сæ тæфæй,
Уæд ис сæ уацары дæ уаг,
Мæгуыр дæ сон æмæ кæрæфæй.
Хъæздыг уый, чи не сси цагъар
Йæ исæн, чи дзы кæны кад дæр.
Зæххыл ис бонджынтæ дзæвгар,
Хъыгагæн, хъæздгуытæ сты къаддæр.

Ф Æ С М О Н

Б.Р.-мæ

Доныбыл цъæхнæууыл бадын,
Мысын та ме 'взонджы цард.
Демæ та 'мбæхстытæй
хъазын, Мæнæ цъынд кæнын –
мæ рад.

Раздæхти рæстæг кæцæйдæр,
Райхæлдта тæлмæнты бает,
Урс къаба таджы фæцыдæр,
Ног та нын бацайдагъ хъазт.

Диссæгтæ, мæнæ ныр дæр ма
Ацы ран таджы дæ 'мбæхст!
Разындзæн цилтæй дæ къаба,
Урс хъуырыл дзыккутæ 'ппæрст.

Цил мæ йæ тæрфытæм сайы...
Мæнæ дæ! Ссардтон та дæу!..
Нæ, нæ! Уый цæстытыл уайы,
Ивгъуыд дуг раздæхгæ нæу.

Оххай, куы нæ уыдтæн саби,
Н'ахаст куыд не сси æргом...
Зæрдæ дæ цинæй куы тади,
Быттыл куы баззад дæ ном.

И У Х Ы У Д Ы Й Ы М О Н О Л О Г

С.С.-мæ

Мæн æлвæст хъуыды æрмæст
Ме сфæлдисæг хоны.
Сты мæ мин дзырды æлвæст,
Хуылф сæ уæзæй тоны.
У сæ мидис арф æмбæхст:
'Рмæст æй хæйрæг зоны

ЦÆРУКЪАТЫ Таймураз

ХЪЫДЗЫ-МЫДЗЫТÆ

ЧЪЫНДЫ ЛÆГ

Чъынды лæг ахæм вæййы, ахæм:
Чысыл мур райдайы хæрын
Æмæ фæдзуры уый та махæн:
«Лæгау нæ арæхсут цæрын...
Нæ кæнут мулк уæ рæбыны фæстауæрц,—
Лæг сомбон хъуамæ мацæмæй уа хъуаг.
Хæрдæй хæрды 'хсæн бирæ хъæуы ауæдз,
Уæ иу хæрд суткæйæн уæд фаг...» Чъынды
лæг афтæмæй фæцарди
(Уыдзæн ма ахæмтæ нæ Иры риуыл)—
Æмæ йын ссардтой иуахæм йæ мард:
Дæлгоммæ йе 'хцаты кæрийыл.

ОРАТОР

Ахæмтæ ма бирæ ис, æвæдза,
Ис сын иу хос: сæ бынæттæй сæ атæр.
Кусынмæ— бынтон пъæззы, гуымыдза,
Дзурынмæ — оратор...

ИС АХÆМ ТИП ДÆР

Нæу сæйраг: кæцон у— Хъарманæй æви Къобæй,
Фæлæ уыд ахæм адæймаг— тип.
Тарст алкæд фæрынчынæй— искæйы микробæй,
Афтæ-иу дзырдта æдзухдæр:
«Ма мæм лæуу хæстæг, бахæцыд мыл грипп...»
Æмæ нал иста зонгæты, хæстæджыты къух дæр,

Кæны, дам, афтæ уыцы фыссæг барæй—
Ныр дæр ныл хуздзæни, хæрзаг...
Хæссы йæ цоты йæ уацмысты гонорарæй,
Фæлæ йын нæ зонынц йæ уацмысты æвзаг.

ГАЛИУ ФÆНДАГЫЛ

— Схæццæ стæм нæ нысан рындзмæ ныр! —
Дзырдта нæ раздæуæг Дзыбыл.
Кæсæм æмæ дын —
Сæрсæфæны был...

Хъæдгæроны фæсивæд. Гино лæууы фæстаг рæнхъы рахизырдыгæй æртыккаг.
1912 аз, Хетæджы бон

Гино йе 'мбал ахуыргæнджытæ æмæ студенттимæ.
Горæт Ростов. Æртынаем азты райдиан.

Хохты Асләнджерийы конд ныв

Свидетельство

По указу ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЕЛИЧЕСТВА Владикавказ-
ский Духовная Консистория, подложившая подписью с приложением
казенной печати, удостоверяет, что с метрической книги Владикав-
казской епархии Ванукарданской Св. Покрова Илии
церкви — — — — — за имени
Космы соот. Евлампием — — — — — год,
из 1го части, предвизавш. под № 62, мужская пола,
считается сродником дитя: 1890 года родимся Евламп-
ианушас дитя, крещенъ крестнымъ дитя
Надиря - Тобрановъ. Родителю его: Ванукар-
данскій дитя: Вадимъ Вадимовъ
сынъ Тобрановъ и законная жена его Светла
Александровна, сего православна веро-
исповѣданія. Восприимками дитя: Св.
иерейскій дитя: Александръ Тобрановъ Кон-
стантиномъ Владимиръ и жена Тобрано-
ва Евлампия Тобрановъ сего родителю
свидетельств Михаилъ Тобрановъ сего
крестникомъ Михаиломъ Тобрановымъ.

Настоящее свидетельство выдано за-
темъ сего Ванукарданскій уполномоченъ Надиря
рожденной Евлампиевой Церковно-приход-
ской книги Тобрановъ Вадимовъ Тобрановъ
Владимиръ сего Тобрановъ.

Причитающийся гербовый сборъ уполномоченъ Александръ
5го дитя для 1914 года, Гор. Владикавказъ.

Част. Консистория

Вр. Секретаря

Архивариусъ

Св. Тр. Корол

Т. Тобрановъ

Гæлиуырдыгæй рахизырдæм: Гинойы бинойнаг Елена, сæ фырт Æмзор, сæ чызджытæ Дианæ æмæ Азæ

Хъæдгæроны фæсивæд. Гино лæууы фæстаг рæнхъы рахизырдыгæй æртыккаг.
1912 аз, Хетæджы бон

Гино йе 'мбал ахуыргæнджытæ æмæ студенттимæ.
Горæт Ростов. Æртынаæм азты райдиан.

АМАРДЫ ТЫХХЭЙ АВДИСАНАД
СВИДЕТЕЛЬСТВО О СМЕРТИ

OA № 039796

Гр. Баранов 1890г. рожд.
Георгий-Иван Фадеевич
25/8-1951г. двадцать первое августа
Семью с тридцать седьмого года
Иеремьевич

Имя: Херштовит
 Причина: Смерть
 Место: улицы тихий гражданский универсальный актер фантом чинадыла амурлы тихий
 о чем в другом известии актер гражданского состояния о смерти

1957 год август неделя 7 (сб)
год 1957 день 1 (сб)

КУЗНЕЦОВЫЙ, ВОДЯНИКОВ, ИЛИ 809

Ключевые слова: *Key words:* *судебная психология, экспертиза, психическое состояние, психическое расстройство, дееспособность, правоспособность, правосудие, закон.*

Место съгласно: город, селение

under $\bar{\mu}$ of course with

район: область, край, область, край

распределенные

புலவர் என்.வி. கருணாநிதி

Ключевые слова: регистрация, социальная ответственность, корпоративная социальная ответственность, социальная ответственность бизнеса, социальная ответственность государства, социальная ответственность общества, социальная ответственность личности.

Место регистрации

Организации СССР

Дата выдачи 30 августа 1957г.

元. 8.
元. 12.

Гражданин уварука акта фисек
 бирой сарфлауураг
 Заводуций бирэ жингел акта
 гражданицаг естотина

Одобрено в. Гомель, 1947.

Гражданин (ка)

Георгий (Фим) Фадеевич

умер (ла) 23 октября 1937 г.

.....
 (цифрами и прописью — цифрой семь выхаживай)

tragedijom odgojio i

В возрасте 47 лет, о чем в книге регистрации актов о смерти
цы карэн аз, зэмэ уый тыххэй акттэ фыссөн чиныджы

19 90 года июня месяца 19
 азы 10 июля

Произведена запись за №
 фыст арцыд
 Причина смерти

Цемной амард *расстрелян*

.....

Место смерти: город, селение Ордосоникский

наим амард: горает, хъау
район

область, край
облест. край

.....
 республика
 республика

Место регистрации
Код района наименование и местонахождение органа ЗАГС -

[Signature]

..... 07 19 90.
а.

...отделам (биро)
...гражданского состояния
...акты фисоун

... (бюрой) сержантуу

№ 342050

ГОСУДАРСТВЕННАЯ
ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА
имени М. Е. Салтыкова-Щедрина
Ленинград, Садовая ул., 18.

5. III 1977.

Дорогие члены семьи Т. Ф. Баракова!

Государственная ордену Трудового Красного Знамени Публичная библиотека
им. М. Е. Салтыкова-Щедрина с благодарностью подтверждает получение от Вас
2 экз. книги Т. Ф. Баракова „Амаларское
сказание“.

С уважением и добрыми пожеланиями

/Зав. отд. комплектования Талалев

Тип. № 2 УПЛИ. Зак. 437 — 1000 7-5-71

ГОСУДАРСТВЕННАЯ ОРДЕНА ТРУДОВОГО КРАСНОГО ЗНАМЕНИ
ПУБЛИЧНАЯ БИБЛИОТЕКА
им. М. Е. Салтыкова-Щедрина

Ленинград, Садовая ул., 18

Тел. 19-03-71

Иск. № ТОК

20. V 77

гос. Баракосу, Т. Ф.

Отдел комплектования Государственной ордену Трудового Крас-
ного Знамени Публичной библиотеки им. М. Е. Салтыкова-Щедрина
просит выслать следующие издания 2 экз

Баракос, Т. Ф. „Амаларское сказание“

Пизан, Крада, Неме, Ордмоникате. 1975. Но овериче. 3 экз
На эту книгу поступили заявки из ЦИЛ от Кемаровской
и Тарбардского университетов

/Зав. отд. комплектования Талалев

Тип. № 2 Ленуприздата. Зак. 540 — 50 000 29-4-74

Разай рахизырдыгәй бады Гинойы фыд Текко /Фаддей/

БАРАХЪТЫ Гино

Б А С Т Ы Р А С У Г Ъ Д

Н о в е л л а

С алыгæрдæнæй Æрыдоны æхсæн рацæйцыдис дыууæ барæджы, хъал барджытæ.

Иу ныццæфтæ кодта йæ бæхы, æрхъазыд иннæйы рæзты æмæ загъта:

— Ам лæппу ис, ам!

Дыккаг йæ мидбылты бахудт æмæ адзырдта йæ фæдыл:

— Æллæх, æллæх, диссаджы лæппу дзы ис уым! Цæвиттон мын Бæстырæсугъды раз æрхъазынмæ бæззыс. Хъусын дæ хабар, дæумæ, дам, æнхъæлмæ кæсы. Никæмæн комы æнæ дæу. Ха-ха-ха!..

Бæх фæурæдта фыццаг, æмбалы фарсмæ æрлæууыд æмæ къæбут аныхта, ома, дæ бонæй уай.

Фæлæ йæм бынтон æгады бынаты баззайын зын кастис. Ныуулæфыдис æмæ дзуры:

— Æмæ дæм цы диссаг кæсы? Æниу мын куы комид, уæд дзы цы кæнын? Иу хуыскъастæу!.. Мæн нæ хъæуы ахæм ус.

— Мархо дын у, зæгъынц. Ха-ха-ха!— худы та дыккаг.

Афтæ уыдис æцæг. Бæстырæсугъд равзæрдис. Уымæй хъуыстис ахæм хабар:

— Æз нæ хъуыды кæнын,— загъта, дам, уыцы чызг,— уæздан ,кæвдæсард,фæрсаг. Æз зонын адæймагæн йæ уды хъару, æмæ мæ фæнды цардæмбалæн æрмæст ахæм æххæст лæппу бацагурын.

Бирæ æвзæрст лæппутæ цыдис Бæстырæсугъдæн йæ къухыл рахæцынмæ. Афтæ йын хуыдтой йæ ном дæр: «Бæстырæсугъд». Чи цыдис чызджы зæрдæмæ, чи— мыггаджы зæрдæмæ йæ уæздандзинадмæ гæсгæ, фæлæ нæ уыдис ахæм адæймаг, йæ фæнд тынг кæй тыххæй атардтаид Рæсугъд, кæнæ мыггаджы æмæ чызджы æвзæрст кæуыл баиу уыдаиккой..

Уыдис ма койы мидæг кæсгон æлдары фырт, кæцымæ тынг

бæллаг уыдысты æгас мыггаг дæр, куы нын ракурид нæ Рæсугъды, раттиккам ын æй, зæгъгæ.

Фæлæ уый нæма зындис кураг...

Дардыл айхъуысти чызгæн йæхи сусæг зонд дæр. Æмæ бирæты зæрдыл лæууыдис йæ коймæ гæсгæ Уæлладжыры комы æвзæрст лæппутæй....

Уыдис уалдзæджы тынг. Ног цъæх дарæсæй сфæлыстой сæхи Иры быдыртæ. Хур алы хъулон æрдардта кæрдæджыты, бæлæсты, хохы уæлвæзты, хъæды.

Æхситт æмæ къуыззитт кодтой кæрæдзимæ алы маргъ æмæ бындзыты мыггаг. Ленк кодтой алыхуызон гæлæбутæ хъарм уæлдæфы.

Æмæ уыдис ахæм хабар Бæстырæсугъдмæ.

Кæрты æрхызтис йæ хъал бæхæй уæлладжырон уазæг, усгур уазæг, Канаты Афæхъо.

Ракастысты фысымтæ. Бамбæрстой уазæджы хабар: кæмæй у, кæцæй æрцыдис, цæмæн æрцыдис... Æмæ йыл нæ уыдысты тыхст. Рарвыстой йæм кæстæр кусæджы. Æрфистæг æй кодта æмæ йæ бакодта уазæгдонмæ. Уый фæстæ йæм фысымтæ æрбауадысты «æгас цæуай» зæгъынмæ тагъд-тагъд, мæнæ куыддæр зынай хæс фидæгау, æмæ уайтагъд фæстæмæ айстой сæхи. Йæ разы лæууыдис æдзух æрмæст кæстæр æххуырст лæппу.

Бады уазæгдоны уæлладжырон усгур лæппу, фыдконд фыдцъылыс Канаты Афæхъо æнкъардæй... Даргъ, хиаирхæфсæн ныхасы цæмæй бацыдаид æнахъом лæппуимæ, ахæмæй йæм ницы уыдис. Бæстырæсугъдæй йæ истæмæйты бафарстаид, æмæ уанцон нæу— сывæллонимæ ахæм ныхас нæу айв.

Ноджы зындæр байдыдта хонын йæ бынат, æндæр уазæг дзы куы сæмбæлдис, æд фондз фæсдæуин барæджы, уæд.

Дыккаг уазæг уыди кæсгон æлдары фырт, адæмæн æмбисонды бæллиццаг усгур — Исламаты Рашид.

— Гъе ныр, гъе,— загътой фысымтæ,— мæнæ æрбалæууыдис нæ кæрты адæймаг, кæй хъуыддаг хъæуы кæнын æнæ уæлдай сныхасæй.

Кæрт иууылдæр сси æмызмæлд. Цæрдæг рауай-бауай кодтой дыууæрдæм кæстæриуæггæнджытæ. Уазджытæн хъуыды стыр салам, ахæм уæздан æмсар уазæгæн ноджы... Бахъыг кодтой фысымтæ, уазæгдоны кæй бадтис Канаты Афæхъо. Аккаг нæ уыдис æлдары фырты уый размæ бакæнын, уый раз æрбадын кæнын. Хъыг дæр ын уыдаид. Æмæ уæд рафснайдтой ног уазæгдонæн æндæр уат æмæ йæ бакодтой уырдаг. Алкæй дæр фæндыдис уазæджы фенын. Хуынчътæй йæм ка-

стысты сыхагты устытæ дæр æмæ уыдысты хæлæггæнæг Бæстырæсугъдæн йæ амондмæ. Уынд æмæ конд куыд æмбæлы, афтæ — æлдары фырт... Стæй куыд нæ!

Уæд бадтис иунæгæй йæ уазæгдоны Канаты Афæхъо дæр. Нæ йæм уыдис уымæ ничердыгæй кæсæг. Йæ иунæг æмбал кæстæр лæггадгæнæг дæр рацыдис уымæй æмæ ног уазджытæн кодта лæггад.

Ахæм кадимæ зын кастис фысымтæм бадын Афæхъомæ, рацæуын дæр æй бафæндыд, фæлæ куыд. Цы хуызы? Рацу кæртмæ тæргайы хуызы?.. Бæх, дзаума кæм сты?.. Дзургæ бачындауа, цæй-ма, мæ бæх, мæ гæртæ?.. Нæй афтæ гæнæн. Æнæуи та байрох ис адæмæй Канаты Афæхъо. Нал схæр кодтаид, чи зоны, нæ усгур йæ хабар дæр, фынг куы федтаид, йæ фæстæ ацæуæн кæмæн фæуыдаид— æфсон, кæннод тæргайы хуызæн цыдис хъуыддаг. Ардыгæй райсоммæ та уый ам кæм бадтаид...

Æмæ æрымысыдис Канаты Афæхъо йæ фæндыр. Ахæм æнцæд, æнæ*хыгдаргæ рæстæг фæндыр уымæн уыдаид удфæлæууæн хос. Фæндырæй та афтæ арæхсгæ цагъта Афæхъо, æмæ-иу цæгъдгæ-цæгъдын фынайнау бацис...

Уæд сыстадис йæ бадæнæй Афæхъо. Уæнгтæ айвæзта, уатæн иннæ къулы размæ бацыдис, фæстæмæ тезгъогæнæгау фездæхтис... Æмæ уæлæ къулыл, чъылдымырдыгæй, ауыгъд фæндыр. Цырдомау бауадис Афæхъо фæндырмæ, райста йæ, абадтис, æмæ алы æвзагæй уасын райдыдта фæндыр. Цагъдæн æнгом ифтонг æмбал æрбалæууыдис Афæхъойæн йæхи хæлæс.

Æмæ æмбисæндтæ æвдыста зард. Цыма-иу сæдæ алыхуызон хæлæсы баиу сты, адард сты, æрзылдысты-иу дæрдтыл, къуымты, быдырты, хæхтыл. Куы-иу адард сты хæлæстæ, уæд-иу фæсындæгдæр ис сæ тых. Куы-иу разылдысты, уæд та-иу тыхджынаг-тыхджындæр райдыдтой хъуысын. Бæрæг уыди, дымгæ дæр сæ радав-бадав куыд кодта, куыд сæ-иу фæмынæг кодта рæстæггай.

Нал баззадис æгас сыхы ахæм адæймаг,— стырæй, чысылæй, нæлгоймагæй, сылгоймагæй,— зард æмæ цагъд фехъусгæйæ уырдаг чи не 'руади хæстæг. Кæм сусæгæй, кæм æргомæй се 'ппæт дæр хъуыстой уазæгмæ.

Уæд баззадис иунæгæй уаты бадгæйæ, æлдары фырт Исламаты Рашид. Йæ лæггадгæнджытæ дæр айстой сæхи кæрты æндæр къуымтæм æфсонмæ-'фсонты, бахъуызыдысты хæстæг уазæгдоны размæ. Æмæ хъуыстой уыдон дæр...

Æппынфæстаг нал фæрæзта æмбæхстæй фæндырдзæгъдæгмæ хъусын Бæстырæсугъд, æмæ уый дæр æргом рацыдис йæ размæ.

Ничиуал æрхъуыды кодта, куыд рацыдис кæсгон æлдары фырт æд лæггадгæнджытæ æмæ куыд араст йæ хæдзармæ. Рох аздадис фысымтæй куыддæр, æмæ никæйуал зæрдыл æрлæууыдис.

Федта, цæсты зулæй ракасгæйæ, Рæсугъды Афæхъо, Канаты Афæхъо. Æдде бакæсгæйæ нæ равдыста ницы уæлдай хуыз, кæнæ уæлдай æгъдау.

Фæлæ æндæр фæивта ныр фæндыры æвзаг. Сындæгдæр, уынгæгдæр хæлæсæй фæмынæгдæр сты ныр æваст. Хъырнын фæлæмæгъдæр ис.

Лыстæгæй, зæрдиагдæрæй ныхъхъусын кодта фæндыр Бæстырæсугъды. Цæстытæ фæтар сты. Сæры фæрстæ, уадултæ ссыгъдысты куыддæр. Буарыл цыма хуынчъытæгæнгæ дымгæ абалц кодта, уыйау уыдис. Фынайнау ацис Рæсугъд куыддæр.

Æмæ мæнæ диссаг! Удæгас адæймагау дзурын байдыдта фæндыр Бæстырæсугъдмæ. Бæлвырд-бæрæгæй дзы хъуыста чызг ахæм ныхæстæ:

«Цæй-ма, цæй-ма, Бæстырæсугъд. Нæ цæрын мæхæдæг, нæ цардысты мæ фыдæлтæ искай фæллоуæ. Сæрмагондæй æз дæн алцæмæй сыгъдæг. Цæй-ма, цæй-ма, æз дæумæ дзыназын. Райста дæ мæ зæрдæ. Хъару æмæ уарзынаг куы дæн æз бæгъатыр. Мæ разы дæ куы уынон, дуне æгасæй куы ныйих уа, гæ уæддæр уым махæн нæ уыдзæнис зын. Цыргъ дасы мæ цæвæг. Фæлдахы мæ фæрæт. Нæ риссы къæйдуртыл мæ къах. Акæс-ма быдыртæм: куыд цин кæнынц мæргътæ. Рæвдауы уæгъд уæлдæф зæрдæйы. Уым хъазы нæ хур дæр, æрттивы нæ хæхтыл. Уый байдзаг нын кæны хъаруйæ нæ уæнг. Цæй-ма, цæй-ма... цардæмбалæн дæ куы агурын. Фæтасæд дæ зæрдæ. Айс æмæ мын бахъахъхъæн мæ æууæнк, мæ цард æмæ зæрдæйы æнцойад».

Æррайау уыдис уæд Бæстырæсугъд.

Æмæ барвыста уазæгмæ— уæлладжырон Канаты Афæхъомæ— фæндондзинады ныхас.

1928аз

ЦÆР!..

Уæлдай райдзастæй æвдыста йæхи уыцы уалдзæг.

Дæргъæвсы ком сивырау хъæздыг зындис халсар æмæ алы хоры мыггагæй. Æнхæлмæгæсæг уыдысты адæм сæ бæрæгбонмæ. Æртæ къуырийы раздæр фæттæй бафарста Гуц-

цы-фырт. Кацамыдта уæрыкк бæрæг фосæй. Уæрыкк снытюд кодтой дзуарæн. Рахибар æй кодтой... Бамбхæстой йæ. Стæй, цæмæй йæ сылгоймаг ма федтаид, уый тыххæй йæ райдыдтой хæссын мидæгхор æмæ донæй...

Æрхæццæ Тыбау-Уациллаы размæ æнцойбон. Дзыллæтæ æнкъуысын райдыдтой алырдыгæй. Алы комæй, быдыры алы къуымтæй цыдысты сæхи фæдзæхсынмæ дзыллæтæ. Алчи цæрдæг хаста йæ кувинаг Гуццы-фырты размæ фæндагмæ.

Уæд-иу райсынц кувинагтæ Гуццы -фырт, нывондæргæвдæг Барахъы-фырт æмæ се 'мбæлттæ, рахæссынц семæ æвгыл æмæ бæгъныи кæхц. Афтамæй-иу рацæйраст кæнынц уыдон аходæн афон хохы сæрмæ нывонд æрхæссынмæ.

— Уацилла, хор-хосæн цы хуыздæр уыздæнис; цард, амондæн цы хуыздæр уыздæнис; хорз фидуцæн цы хуыздæр уыздæнис, хорз бæркадæн цы хуыздæр уыздæнис, ахæм аз æй фæкæн, дæ рын бахæрон!— афтæ адæмы фæдзæхсы Гуццы-фырт, æмæ кæд араст вæййынц уæлхохмæ...

Афтæ сын бацамыдта хæххон иртæст цард йæ зындинад-тимæ. Уым нæ уыди фысымгæнæг царды рухс, цæргæ дунейы мадзæлтты кой. Хæххон мæргътæ-иу æрмæст бавдыстой уырдам сæхи... Чи зоны, уыдон сæ зарæджы кодтой, æппæт бæстæтæй кæм цы хорзад фæдтой, уæлдæфты тæхгæйæ, фæлæ амы адæмимæ нæ уыдысты уыдон кæрæдзийы æвзаг æмбарæг...

Хæххон азмæлæнты æнæхайыры фадæттæ бырстой адæмы ныфс, адæмы цонджы хъару æмæ сæрызонды æхсар... Æмæ сæ бакодтой афтæмæй «дзуæртты», «зæдты», «дауджыты» æмæ æндæрты къухы.

Бирæ сæдæ азты фæкодтой æмæ кæнынц ныр дæр ма ацы адæм Тыбау-Уациллаы кусинаг. Цæхх, кæрдзын æнæвгъау лæвæрдтой кæрæдзийæн. Уымæ гæсгæ зæрдæйæ кодтой кæрæдзимæ хæстæгдæр.

Фæлæ нозт æгæр нæ барста уыдонæн дæр. Дзуары тыххæй ма баназ— уый нæ хатыр кодта «дзуар». Æмбисæндтæм гæсгæ сæ дзуæрттæ дæр уыдысты нузаг.

Ахæм нозты заман фæбыцæу ис Пхалæгаты Къомбох уæлладжырон уазæг Тæхонты Мысырбиимæ... Æмæ йын бацафта йæ гуыбыны хъама...

Амардис уазæг, Тæхонты Мысырби. Аластой Мысырбийы йæ райгуырæн Уæлладжыры коммæ, басхуыстой йæ зæппадзы цæстæй мидæмæ æмæ йыл бахгæдтой къæйын дуар.

Дымгæ æхситгæнгæ хаста алырдæм хабар: «Пхалæгаты Къомбох нозты фæдыл лæг амардта».

Бирæ цыдæртæ æлгыстæй баййæфта Тыбау-Уацилла лæр, йæ бæрæгбоны заманы адæмы фыдбылызæй кæй нæ бахъахъ-хъæдта, нуазыныл та сæ домгæ кæй кодта, уый тыххæй.

Бирæ фыдæбæттæ æвзарын байд1,гдта Пхалæгаты Къомбох дæр туджджынты æхсарæй. Рацæуæн нал уыд æдасæй куыстмæ. Рацæуæн ын нал уыди туджджынæн нæдæр искуыдæм уазæджы, нæдæр балцы.

Мардæн—Тæхонты Мысырбийæн— баззадис æфсымæртæ. Уыдон æхсæн иу уыди адæмæн æмбисонд, нæдæр æй урæдтой хæххон зымæджы фæндагтæ, нæдæр æхсæв, нæдæр фыдбон. Иæ гæрзарæхетдзинад ноджы æмбисонддæр уыд. Иæ бæгъа-тыр цæнгты æхсæн æппындæр змæлгæ нæ кодта хъырмаг.

Уый уыдис Тæхоиты Мулдаи.

Дзуары найфатæй фалдæр, Тыбау-Уациллаы хъæдæй уæлдæр саста йæхи Пхалæгаты Къомбох, самадта уым мæсыг æ*мæ дзы бадти цæргæсау, адæмæй иртæстæй...

Уæдæ ма йæ куыд фидардæр саразон мæ мæсыг, зæгъгæ, хъуыдытæ кодта Къомбох, фæлæ бонæй-бонмæ æнхъæлмæ кастис хæстæг мæлæтмæ. Арæх-иу æй бакодта фæндгæ дæр, уæд та тагъддæр куы фæуыдаид мард æмæ йæ зынтæй куы фæццух уыдаид...

Афтæ нал зыдта нæдæр æнцой, нæдæр хуыссæг Пхалæгаты Къомбох.

Зымæджы тæнджы-иу комы бадымдта дымгæ, бахаста-иу йæ разæй миты фæзгъæртæ, бакодта-иу комы хъызæмаргæнæджы ниуд. Уый куыдта цардыл... Æмæ йæ байдыдта æмбарын Къомбох. Уыцы хъызæмардзинад уадындызæй уасæгау, æвдыс-та йæхи Къомбохы бæрзонд мæсыгæн йæ алы сисбынтæй.

«Уыцы дымгæ кæуы мæныл.— загъта иу хатт йæхицæн Къомбох,— кæуы мæ хъаруйыл, æнæхайырæй, æнæхъуаджы чи фесæфтис. Æмæ ноджыдæр кæуы уый, мæнау ма иннæтæй дæр уæларвмæ мæгуытæ чи арæзта кæрæдзиймæ изгарддзи-нады фæдыл, уыдоны æнæкæрон фыдæбоныл...»

Бирæгъау сонтæй, рувасау хинæй архайдта, амалтæ арæзта Тæхонты Мулдан туджджынтæн батых кæнынæн, амал та нæ ардта æмæ нал зыдта уый дæр нæдæр æнцойад, нæдæр хуыс-сæг... Нал баззадис ахæм фæндаг, сæдæ хатты кæуыл нæ ахызти Тæхонты Мулдан. Нал баззад Къомбохы алфæмблайты ахæм дур, сæдæ хатты кæй нæ ныссæрфта йæ фæдджитæй. Нал баззадис Къомбохы мæсыгæн йæ алыварс ахæм нæудзаст гæппæл, кæй нæ слæгъз кодта Тæхонты Мулдан, туджджынмæ хъуызгæйæ.

Слæтз ис хырымагæн йæ сампал. Скъахыртæ ис йæ хъæд. Скъахта дамбаца йæхицæн бынат ронбастыл цæхгæрмæ,— фæрсчытæй сины æхсæн баныгъуылди дарæсы.

«Рагвæззæг сугмæ уæддæр цæудзæн»,—зæгъы та ныр дæр хинымæры Мулдан, фæзыны Къомбохы мæсыгмæ æмæ æрбады дæрддзæф.

Фæхъахъхъæдта бирæ...

Иу хатт разындис бæргæ йæ туджджын, сугмæ рацæугайæ, фæлæ та йæ, йе уæны кæсæгау, бамбæрста Пхалæгаты Къомбох æмæ баирвæзти фæстæмæ мæсыгмæ.

Уæд ног амал æрхъуыды кодта Мулдан туджджыны æддæмæ расайынæн. Уый æнахуыр дарæс скодта йæхиуыл, æрбахæстæг мæсыгмæ æмæ дзырдта уæлæмæ:

Амардис дæ туджджын Тæхонты Мулдан!

— Æндæр хорз дыл ма'рцæуæд,—зæгъта Къомбох. Йæ суджы тæскъ æрхаудта къухай. Сæр къулыл ныххоста.— Хæрзбын куы бадæн, уæдæ, хæрзбын!..

— Куыд у уый та?! Цæмæн зæгъыс афтæ?— дзырдта йæм дисгæнгæйæ Тæхонты Мулдан.

— Афтæ уымæн зæгъын, æмæ мæ туджджынтæм иу уыдис Тæхонты Мулдан, кæцы бæззыдис знагæн дæр æмæ хæларæн дæр. Уый мæ кæнæ акодтаид маргæ, кæнæ бакодтаид мемæ фидаугæ. Ныр амардис уый, баззадысты иннæтæ. Марын уыдонæн æз нæ бакомдзынæн, фидауцы тыххæй та мын уыдон нæ ратдзысты дзуапп. Æмæ бынты-бын куы бадæн!..

Æнкъардæй, уæнгуагъдæй раздæхтис Мулдан. Нал фæкасти иу хатт дæр фæстæмæ, афтæмæй рахызтис Куырттаты æфцæгыл... Исдугмæ йæ хърымаг хаста йæ къухы, уый дæр мæнæ æнæбары, куыдзæй тæрсгæйæ цъыфæйдзаг лæдзæг дæ къухы куы хæссай, стæй йæ бавæрдта йе'фцæджы...

Дыккаг райсом аходæн афон Куырттаты æфцæгыл хурварс лæууыдысты кæрæдзийы раз дыууæ адæймаджы. Иу уыдис ифтонг гæрзтæй, кастис сырджастæй. Иннæ уыдис уæгъдрон. Æрмæст йæ фарсмæ чысыл æддæдæр зæххыл æнаив æппæрстæй зындис гæрзтæ.

Уым сæмбæлдысты иумæ Тæхонты Мулдан æмæ Пхалæгаты Къомбох. Уырдам расидтис Мулдан йæ туджджын Къомбохмæ, радта йын æууæнк, радта йæм, ронбæгъд уæвгæйæ, йæ къух æмæ дзырдта:

— Мæнæн дзырдтой... Æз æнхæлдтон, ды фырхъалæй амардтай ме'фсымæры, никæй ницæмæ дардтай. Ныр федтон мæхи цæстытæй... Дæумæ хæрзæггурæггаг фæуынмæ чи бацыдис, уый

уыдтæн мæхæдæг. Æз федтон дæ зындынад æмæ дын дæттын ме 'ууæнк. Цæр, мæ хур, Къомбох, æмæ мын у æфсымæр!

Уæдæй фæстæмæ хъæлдзæгæй æмбæлын райдыдтой Тæхонты Мулдан æмæ Пхалæгаты Къомбох. Цыдысты иумæ стæрмæ æмæ-иу Хъобангомы Фыдуарæн лæгаты кодтой кæрæдзийæн уæздандзынады уæлдай хæйттæ.

Цæгат Ламардоны чъылдыммæ, дзуары найфатæй рæбындæр, Тыбау-Уациллайы хъæд кæй хонынц, уымæй уæлдæр зыны Пхалæгаты Къомбохæн йæ мæсыг. Раст мæскъæн йæ гакъон тигъыл уайыгау лæууы абон дæр ма уыцы мæсыг æмæ æппæт адæмæн незаманæй нырмæ æвдисæн у, уыцы дыууæ лæджы сæ фæстагæттæн цы фидауц ныууагътой, ууыл.

1923аз

Т А Е Л М А Ц

Кæд фæци ам æртæ боны, æндæр нæ... Америкайæ æрбахæццæ ис. Уым тынг бирæ хабæрттæ фехъуыста йæ дзыллæйæ: «Фæзындис сæм советон хицауад. Ахуыр кæнынмæ бавнæлдтой. Ис сæм бирæ хæзна æмбырдгæнæн организацитæ»,—æмæ ноджы бирæ цыдæртæ.

Ахæм хабæрттæ фехъусгæйæ, Алхæсты иу æртæ 'хсæвы дæр нал æрцахста хуыссæг: ныллæууыд йæ фыдæлты бæстæм цæуыныл...

Фæдисы хæрдимæ, тæрхъусау хуысгæйæ, фæцыдис бирæ бæстæтыл, денджызтыл æмæ дзыллæтыл йæ суанг фæндагыл.

Дзæуджыхъæуы вагзалы куы рахызти, уæд фырцинай йæ дзаума дæр фæсте фæуагъта æмæ разгъордта иннæ фарсмæ,— уæдæ дзы кæд искæй фенин нæ дзыллæйæ, мæ зонгæтæй. Кæсы, æмæ æппын йæ цæст никæуыл хæцы. Æппын дзы иу айв ирон цухъхъаджындæр нæ зыны.

Фæстæмæ вагзалмæ куы фездæхти, уæд дисы бын фæци: Хуыцау, ды базонай, ам фæуагътон мæ дзаумæттæ! Кæд, мый-йаг, вагæттæ иухуызон сты, æмæ рæдигæ фæкодтон!.. Нæ, нæ, хуыцауыстæн! Ам уыди раст. Уæдæ цымæ цы фесты? Уоуу, мæнæ кæндыфид!..

Афтæ, æррайау ратæх-батæх фæкодта Алхæст суанг изæр-талынгæм. Æмæ никуыуал ницы ссардта.

— Цæй, цон уал... Æвæццæгæн сын ме 'мбæлттæй исчи фесæфынæй фæтарсти æмæ сæ йемæ аиста. Цы тас сын у? Æмбæлын мыл сæ кæндзысты,— зæгъта бæлцон.

Ростовски уынджы тигъил иу бæзджын сæудæджерыл сæмбæлди æмæ йæ фæрсы:

— Хорз лæг, дæ хорзæхæй, ам ирон адæм нал фæцæрынд? Æз рагæй ам нал уыдтæн: Америкайы схæццæ дæн... Æппын дзы иу лæгыл дæр куыд не 'мбæлын?

— Ау, æмæ горæтæн йе 'ртыццаг хай ирон адæм куы у ныр, уæд дзы куыднæ ис? Æз мемæ мæхæдæг дæр — ирон лæг;

Алхæст æй æваст къахæй-къухмæ абарста.

— Ирон дæ? Æмæ дыл уæдæ уый цавæр дзаума ис? Дæ гуыбын Палапаны къупецаджы хуызæн куы рауагътай!.. Ныхатыр кæн, ирон кæй дæ, уый тыххæй дæм барджын дзурын.

— Цæйдæр сæлхæр! Æнæрай скæн дæ ирон дзаумайæ, ды мын дзы мæ хыттын куына сæлвасай!

Бæлццон йæ сæр ныттылдта æмæ йæ фæдыл кæсгæйæ базадис... Фæлæ фæстæдæр хъуыды байдыдта, æмæ йæм уыййас æнæраст нæ фæкасти лæджы ныхас. Чи зоны, кæд, мыййаг, йæ дарæс æнцондæр дарæн у, кæд æнæхъыгдаргæдæр у архайгæйæ? Ахæм гуыбынджынтæ-иу фыццаг арæх нæ уыдта Алхæст, æмæ йæм ирон дарæс аивдæр, хуыздæр æмæ рæвдздæр кастис, кæд дзы æфсарм бирæ уыдис, уæддæр. Бульвары кæронæй фынддæс сардзины нæма æрбахызти Алхæст, афтæ кæсы, æмæ йæм ныхæй-ныхмæ уæртæ дыууæ æдрихийы æрбацæуынд. Дзурынц цæуылдæр хъæлдзæг, фæлæ ныхас нæма хъуысы... Хæстæгдæр цæуынд... Тынгдæр хъуысы сæ худынаемхæццæ ныхас:

— Æз ын возразит куы скодтон, уæд уый йæ сæр опустит скодта æмæ замолчат скодта.

— Ну, зачем! Цæмæн æй обидетт скодтай? Тынг чистосердечнай куы у! — дзуапп лæвæрдта дыккаг.

Алхæстæн йæ дзых дзурынаæввонг сыгом и: афæрсынмæ хъавыди, — ирон сты, нæ, уымæй, фæлæ æххæст нал сфæрæзта: уыдон æрбаивгъуыдтой. Сæ фæдыл аджих ис, æмæ бирæ цæуылдæрты йæ зæрдæ адзырдта... Уалынмæ та æваст чъылдымырдыгæй иу гом рудзынгæй райхъуысти сылгоймаджы тызмæг ныхас:

— Акънойы раз ма бад, науæд дæ ветер ныддутт кæндзæн æмæ фæпъырастуд уыдзынæ!

Рудзынгмæ хæстæгдæр базгъордта Алхæст æмæ дзуры: «Гъей! Уæ гъей! Ирон дæ, цы? Рауай-ма, афæрсон дæ цæмæйдæр».

Никуы 'мæ ницы: уынæр, сыбыртт нал райхъуыстис уатæй. Фæстæмæ фæкæсфæкæсгæнгæ, сабыргай рараст и размæ Алхæст. Бакæсгæйæ тынг æнæууæнк лæджы хуызæн зынди.

Æмбæлæг адæм ыл дис кодтой, цымæ исты давы, æви фæстæмæ цы фæкæс-фæкæс кæны, зæгъгæ.

Проспекты хæрдмæ куы фæзылди, уæд галиуырдыгæй иу лæгыл æрхæцыдис йæ цæст: куы-иу иу ран алаууыд лæг, куы — иннæ ран. Роцъо — булкъдаст. Фындзы бын — чысыл мæнгæрд муртæ. Цъæх тынæй йыл — цъарджын кæрц. Лæг сисы боцъо бæрзонд, тамако сдымы æмæ кæсы, цыма хинымæры исты ныймайы. Ам бирæ ваййы ахæм рагудзи-багудзигæнджытæ.

— Сыгъдæгæй, хъуамæ ирон уа ай,—зæгъы Алхæст, баласы йæм йæхи, фæлæ йæ лæг цыма уынгæ дæр нæ кæны, уыйау дары йæхи.

— Хорз лæг, ирон дæ?

— Бæгуы дæн.

— Æз Америкайæ ссыдтæн... Тынг æхсызгон мын у дæ уынд. Дæ къух мæм авæр.

Æнæрвæссон лæвæрд æм ракодта лæг йæ къух.

— Гъы, уæдæ нæм ам цы хабæрттæ ис?.. Куы фехъуыстон, бирæ ног цыдæртæ нæм фæзындис цард саразынæн, уæд, бауырнæд дæ, хуыссæг мæ нал æрцахста—рараст дæн уыцы хуызæнæй.

— Ног цыдæртæ?.. Арахъхъ бирæ. Давджытæ, стигъджытæ — бирæ. Æхца дæр, йæ сæры зонд кæмæн ис, уымæ — бирæ. Æз спекуляц кæнын æмæ разы дæн мæ куыстæй иттæг. Фæлæ дзы ахæмтæ ис, æмæ, сæр нæ кусы, афтæмæй махймæ быцæу кæны. Спекуляц чи нæ кæна, уый цард никуы ссардзæнис. Афтæ у цард.

— Спекуляц, аипп ма уæд, не 'мбарын æз.

— Спекуляц нæ зоны?! — дис кæны лæг, алаууыдис фæстæдæр, стæй фæрсы: — Цæмæй дæ бафæрсон: цымæ дæ сæлхæр никуы ничи хуыдта, раст ма мын зæгъ!

— Уый дæр хорз у, фæрнæй фæуæд, фæлæ æз нырма ныр схæццæ дæн, газет исты дæр нæма фæдтон. Цымæ кæм балхæдæуа ирон газет, мыййаг?

— Фехъуыстон ирон газеты хабар, фæлæ, уæллæгъи, нæ зонын, кæм æй ссарæн ис!..

— Чи у йæ хицау? Кæм цæры?

— Æмæ нæ зонын, хуыцауыстæн!.. Кæд ма исты зонын, уæд-иу æй Мæскуыйæ цыма сарвыстой.

— М-æ-с-к-у-й-й-æ? Ау, æмæ йын ам нæй саразæн?

— Æмæ нæ зонын, уæллæгъи, мæнг дын цы зæгъон!

«Ай ирон нæу, æвæццæгæн, æмæ мæ хъазы», — загъта йæхи-нымæры Алхæст æмæ, æнæ сдзургæйæ, аиста йæхи дарддæр.

Пролетарски уынджы Гикалæйы цæхгæрмæ уынгмæ нæма схæццæ æххæст, афтæ йæ хъустыл ауади сусæг хъæрзын. Ацы хъæр хъуысы ам алы хатт дæр, фæлæ йæ ничи кæны хъуыды.

Дзæгъæл мæ ныуагъта мæ фыд,
Нæ зонын мæ мады рæвдыд.

Афтæ, стонг хъарæгау, мæрдон хъæлæсæй райхъуысы æддæмæ. Стыр хъизæмардзинад бацыди йæ хуылфы Алхæстæн, баласта йæм хæстæгдæр йæхи.

«Æппæтæй рохæй, алкæмæн æцæгæлонæй æрвитын мæ царды бонтæ! — Райхъуысти дарддæр. — Цы уыздæн мæ фидæн, мæ фæстаг зыбыты иунагæй уæзæгыл?! Цардыл уын куына куыд-тон, мæ рауадзджытæ, цæмæн уæ хъуыдтæн ацы хуызæнæй?..»

Диссæгтæ бауырныдтой Алхæсты уыцы бон.

— Цавæр дæ? Куы нæ дæ зонын.—Къорд хатты йæ бафар-ста Алхæст. — Цы дын бакæнон, нырма ам зонгæ дæр куы никæй кæнын?

Исдугмæ дзуапп нæ иста Алхæст æмæ тыхстис... Стæй рай-хъуысти: »Æз дæн алкæмæй уæлдай, алкæмæй рох, æппæтæн æцæгæлон «Рæстдзинад» газет».

Тас бацыди Алхæсты зæрдæйы. Рацу-бацу фæкодта уынгты æмæ тынг тыхстис. «Ныр кæй бафæрсон? Цы бачындæуа ныр? Джызæлмæ искадæм ацæуин æмæ фæллад куы дæн, уæд цы бакæногæ!»

Хур фæрссагæй мидæмæ æдзынæг æрбакасти, афтæ Алхæст дæр райхъал и йæ фынагæй. Æдыхæй, фæлладæй, уæззау ра-бадти хуыссæны æмæ та фæци хъуыдытыл: «Уæллæгъи, ам мæ, мæ дзаумæттæ кæмæ сты, уый дæр нал ссардзæни...Фæлæ уæддæр цы амалæй ссардæуа нæ ирон адæмы?.. Фæлæуу, кæд...Цымæ ам нæхи Дзæуджыхъæуы дæн? Дзæуджыхъæу у цымæ ай?.. Кæд фæрæдыдтæн?! Цон, акæсон æддæмæ».

Æддæмæ куы рацыди, уæд бамбæрста, бульвары уынджы кæй æрфысым кодта. Акæсы размæ, ракасы фæстæмæ, афæл-гæсы алырдæм, къæхты бынмæ.

— Бæллæх у, бæллæх,—бацыди та йæ сагъæсы,—ныр кæм бацагурон ирон лæг? Ныр кæй бафæрсон хабæрттæй* Уæлгинскæ кæнæ Джызæлмæ куы фæцæуон, уæд ма мæ цы баззайдзæни, ай фыр фæлладæй ме уæнгтæ куы нæ хæцынц кæрæдзийыл.

Кæсы, æмæ йæ къахæй акъуырда иу сыгъдæг гæххæтты гæбаз. Ай хуымæтæг нæу, макæмæй мацы ахауæд, зæгъгæ, йæ

систа къухмæ. Уый разынди сидæн -гæххæтт. Уыди дзы фыст: «Ирон истор-филологон къорд æмæ скъолаты хицау сидынц: изæры 8 сахатмæ куыд сæмбæлой, уыдоныл нымæд чи у, стæй ноджы кæй фæнды, уыдон».

— Мæнæ, мæнæ, мæнæ!— фæдис кодта æваст, стæй схæлдзæг и Алхæст.Фæлæ цас фæсарфта йæ ных, уæддæр а «истор-филологон» чи у, уымæн ницы раиртаста.— «Ирон» бæргæ æмбарын, «къорд» бæргæ æмбарын,—хъынцъым кодта Алхæст,— фæлæ, иннæ дзырдтæ цы сты, уый базон!..

Аст сахатыл тынг рухс уыди стыр хæдзар суанг фыццаг бахизæнæй фæстаг уатмæ. Раджыгомау сæмбæлдис Алхæст æмæ рацу-бацу кодта уæтты. Уалынмæ цæуын байдыдтой иннæтæ дæр: бæзæрхыг,тæнтъихæг, саухил, быламышърихи, булкъдаст, хæмпæлзачъе, пальтоджын, картузджынтæ...

«Алцыдæр — хорз, фæлæ уæддæр, уæддæр!?»— дзуры йæхинымæр Алхæст. Ныхæстæм зæрдиагæй хъусы, йæхæдæг дзурын нæ уæнды. Иу къуымы амбырд сты хæлдзæг къорд.

— Ацы скърипкæйæ ма схъаз, Аврам.

— Нæ, не удобно, Борис Андреич!..

Сусæггомау иумæ баласта йæхи Алхæст æмæ къæмдзæстыгæй фæрсы: «Хорз лæг, кæд фæрæдыдтæн, нæ зонын, зæгъ-ма мын, ай цы ран у? Цавæр адæм сты адон?»

— Ай —Истор-филологическæй общество».

— Æмæ ирон цæмæн хуыйны уæдæ?

— Ирон у, æмæ уымæн.

Фырафсармæй ныхас дарддæр айсын нал бафæрæзта Алхæст, æрмæст ма дызæрдыгхуызæй йæхинымæр дзырдта: «Кæнæ гъай сæрхъæн у, кæнæ æз ницы æмбарын!.. Æз ки-тайагау куыд дзурын, уымæй дзы хуыздæр дзурын уырысса-гау чи нæ зоны, уый дæр иронау дзурын йæ сæрмæ куы нæ хæссы, уæд адон цы сты!? Стæй дзы иуæй-иутæ та ирон æвзагæй уырыссаджы тæлмац куы аразынц...»

Æхсæв бонмæ рафт-бафт кодта Алхæст— хуыссæджы цъыртт нæ федта æппын.

— Нæ,нæ,— дзырдта æдзух,— ам ницы бакæндзынæн æз! Цон фæстæмæ Америкæмæ! Мæ дзауматæ ма мыл куы сæм-бæликой. Фæстиат гæнæн нæй!

Фæлæ цæуынц бонтæ... Дзауматæй нæй хабар.

Æмæ нæ уыздæни.

Æ Д Æ М О Н С Ф Æ Л Д Ы С Т А Д

Э Т Н О Г Р А Ф И О Н Æ М Æ Ф О Л Ь К Л О Р О Н Æ Р М Æ Г *

Ацы æрмæг ныффыстон 1967 азы сæрды Тырсыгом, Къоб, Мнайы ком æмæ Хъуды комы. Уыцы аз профессор Абайты Васойы курдиатмæ гæсгæ ацы кæмтты дæр архайдтон географин нæмттæ ныффыссыныл. Уыдоныл кусгæйæ, къухы бафтыд цасдæр ныффыссын фольклором æмæ этнографион æрмæгдæр.

Географион нæмттæй цы ныффыстон, уыдон, мæ бон куыд уыд, афтæ равзæрстон. Рамыхуыр сæ кодтон машинкæйыл (300 фарсы) æмæ лæзæрынц Хуссар Ирыстоны наукон-иртасæн институты къухфыстыты фонды.

М Ы Г Г Æ Г Т Æ

Æгайтæ. Æгайтæ ралыгъдысты Мамысонæй Захъамæ тудж-джыны фæдыл. Стæй Захъайæ ралыгъдысты ардæм æртæ æфсымæрæй. Иу дзы ам æрæнцад, дыууæ та дзы быдырмæ алыгъдысты— Заманхъул æмæ Хуымæллæгмæ.

Ам чи æрæнцад, уымæн уыд цыппар фырт Гаджи, Илиц, Къуылых, Гога. Уыдонæй мæ фыдыфыд уыди Илиц. Уый фырт уыди мæ фыд— Егор, Егоры фырт та —æз, Басили.

1916 азыгуырды Æгайты Егоры фырт Василийы ныхæстæй йæ Ногхъæуы 1967 азы 27 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

Боцуатæ. Мах уæртæ Дæргъæвсгомы цардыстæм. Уырдыгæй нæ иу лæг ардæм ралыгъд. Ам та дзæгъæл зæхх уыд. Чи ралыгъд, уыцы лæгæн йæ мыггаг Дзанæгатай уыд. Йæ ном Бодзо хуынди. Ам йæ номæй мыггаг ахаста, æмæ нæ Боцуатæ

• Дарддæр. Райдайæн «Мах дуджы» 1995 азы № 11-12; 1996 азы № 7; 1997 азы № 3; 1998 азы №№ 1, 2, 4, 7-10, 12; 1999 азы №№ 1-4; 6, 12; 2000 азы № 1.

хонын байдыдтой. Фалæ сæ хъæуы ном семæ .рахастой, æмæ ам дæр Джимара хуыйнæм.

72-аздыд, æнахуыргонд Боцуаты Гиццылы фырт Елдзайы ныхæстæй йæ 1967 азы 19 июлы Джимарайы (Тырсыгомы) ныффыста Цагъаты Анастасия.

Дзуатæ. Дзуатæ, дам, Зыгъуытатай уыдысты. Цардысты Цагат Ирыстоны, æмæ туджджыны фæдыл ардæм ралыгъдысты.

Уæлвæз. Дзуаты Валикъо.

Касатæ. Касатæ ралыгъдысты Дагомæй. Уым, дам, сæм сæ сыхæгты сывæллон бауад æмæ къонайы раз абадт. Æфсин ын хъазгæйæ тæвд æртдзыскæнæй йæ цæст фæрæхуыста, ууыл сывæллон амард. Уæд сæ лæгтæ Касатæн алыгъдысты. Цас фембæхстысты, стæй фæстæмæ ныццыдысты. Уым сын цыппар бонгæнды иу ауæдзыл хуым уыди. Уым кæйдæр æртæ бæхы хызти. Лæгтæн фæхъыг æмæ сæ æрцахстой. Сæ къæдзилтæй сæ къæдзæхмæ бабастой. Стæй сæ ныццæфтæ ластой, æмæ бæхтæ къæдзæхæй асхъиудтой, сæ къæдзилтæ уым баззадысты.

Уæд сын уым цæрæн нал уыди.

Сыстадысты æмæ ардæм ралыгъдысты. Дагомæй чи ралыгъд, уый Калми хуынди. Ныр дæр нæ фыды номæй Калмиатæ хонынц

72-аздыд æнахуыргонд, фосыкуыстгæнæг Касаты Мосейы фырт Къолайы ныхæстæй йæ Суатысы 1967 азы 22 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

Касатæ (æндæр вариант). Касаты мыггаг ардæм æрцыдысты Уæлладжырай туджджыны фæдыл. Æрæнцадысты Четырсы. Стæй сæ иутæ уым баззадысты, сennæтæ Мнагоммæ ралыгъдысты, чи та—Хиумæ. Хиуы та ныр Чкареулитæ хуыйнынц. Чи ралыгъд Уæлладжырай, уыдонæй иу Каса хуынди, иннæ—Хъуыссæ. Ныр уыдонимæ æрвад стæм. Кæрæдзийæ чызг нæ куырдтам ныры онг. Ныр хæстæг халын байдыдтой.

80-аздыд, чысыл ахуыргонд Касаты Григолы фырт Алекойы ныхæстæй йæ Мнайы 1967 азы 26 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

Хъоротæ. Уæлæ паддзахвæндаг куы арæзтой, уæд Хъороты цыппар æфсымæры —Дауыт, Михел, Бердзен, Леуан куыс-

той Гакъоны. Сис уыдон амад уыд. Уæд цардысты Урс Туалты Уæллаг Ерманы, æмæ æрлыгъдысты Ганисмæ. Бердзен мæнæн мæ фыдыфыд уыди. Фæлæ Ерманмæ кæцæй æрцыдысты, уый никуы фехъуыстон.

77-аздыд æнахуыргонд Хъороты Сандройы фырт Къокъ-ойы ныхæстæй йæ Æддзг Ганисы 1967-азы 28 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

И Р О Н Ц А Р Д Ы Æ Г Ъ Д Æ У Т Т Æ Й

1. Æхсæны æмбырдмæ цыди бæрæг лæгтæ (зонгæ лæгтæ). Æгас Джимарайæ-иу æхсæны æмбырдмæ цыди 10-12 лæджы.

Зымæг дæр æмæ сæрд дæр адæм æмбырд кодтой Ныхасы. Ныхас-иу дзæбæх хурварс ран уыди.

2. Дыууæ лæджы куы фæхыл сты, уæд, чи-иу фæзиан, уый лæгтæ равзæрстой. Зæгъæм, иу иннæмæн йæ къух алыг кодта, тæссаг ын нæу йæ удæн уыцы лыгæй.

Уæд-иу тæрхоны лæгтæ фынг скæнын кодтой, чи йын æй алыг кодта, уымæн.

Уый-иу æрхуыдта, кæй алыг кодта, уый дæр. Уымæн йæ хæстæджыты дæр, стæй æндæр адæм дæр. Уым-иу бафидыдтой.

Берозтæй иу лæг. Гиска, Хъалæгаты Мацкъайæн йæ хъомтæ Гуссалты комæй раскъæрдта. Мацкъа куы рацыд, уæд ын Гиска йе рагъ хъилæй ныццафтæ кодта. Мацкъа йын афтæ: «Мæнæн нæ риссы». Стæрхон сын кодтой, æмæ йæ Гиска æрхуыдта. Фынг сын сарæзта. Фынгыл куы 'рбадтысты, уæд ын Мацкъа афтæ: «Гиска, ныр адон дæ сывæллæттæ нæ бахордтаиккой?! Мæнæн уымæн нæ рысти».

Ныр уæнгхæдджын фæци, зæгъгæ, уæд та йын фыстой хуым, уыгæрдæн. Лæг фæмард, зæгъгæ, уæддæр фыстой фос, зæхх. Туджджынæн æддæмæ кæсæн нал уыд. Кæнæ-иу йæ хæдзары бадти, кæнæ-иу йæ хæстæджытæм алыгъди. Се 'хсæн-иу адæм бацыдысты æмæ-иу сæ фидауынмæ æркодтой. Зылыны хæдзары-иу фынг сарæзтой æмæ зианджыны æрбакодтой уырдаем. Зианджынтæ-иу зылынджыны хæдзары æрбадтысты, æмæ цалынмæ зылынджыны бацагуырдаиккой, уæдмæ дзы уым ничи уыд. Куы сæ-иу æрцагуырды, уæд-иу бацыдысты зылынджынæн се 'фсымæртæ: мад, фыд, хотæ, марæг. Сæ разæй-иу зоныгыл бацыди хистæр ус æмæ-иу йæ сæрбæттæн байтыдта зианджынты раз: уæд сын бавналæн нæ уыди кæрæдзимæ. Стæй-иу кæрæдзимæ сыкъа радтой. Ард-иу бахордтой, куыд

кæрæдзимæ нал бавналдзысты. Уый фæстæ-иу кæрæдзи къухтæ райстой. Цалынмæ-иу бафидыдтой, уæдмæ-иу курæг адæм зоныгыл бадтысты.

Ард бахæрдæн сайæн нæ уыди æмæ-иу уый фæстæ кæрæдзи марынмæ нал агуырды.

Туган риуырдыгæй цафæй, чъылдымырдыгæй цафæй уæлдай аргъ нæ уыд. Тæрхоны лæгтæн фидгæ ницы кодтой.

72-аздыд, æнахуыргонд Боцуаты Гиццылы фырт Елдзайы ныхæстæй йæ Джимарайы 1967-азы 19 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

3. Кæнгæ хо æмæ кæнгæ æфсымæр кодтой æмæ кæнынц.

Хо, кæнæ æфсымæр чи кодта, уыдонæн сæ дыууæйы хæдзары дæр-иу фынг сарæзтой. Кæнгæ хо æмæ æфсымæр, кæнæ дыууæ кæнгæ æфсымæры-иу нуазæны цæппæрстой æвзист æхца æмæ йæ иумæ банызтой. Ныр, сылгоймаг нæ нуазы, зæгъгæ, уæддæр дзы иу йæ был атылдта. Уый уыд æрдхорд. Хо кæнæ æфсымæрæй æхца чи цæппæрста нуазæны, уый нæ, фæлæ иннæ уыцы æхца систайд æмæ йæ æфснайдæй дардта, кæдмæ царди, уæдмæ.

Æфсымæр кæнæ хо чи кодта, уыдон æнгуылдзæй туг нæ уагътой.

4-5. Бинонтæ-иу куы уæрстой, уæд сылгоймагæн хай нæ кодтой. Сылгоймаг аргъ уыд куы уыдаид, уæддæр ын йæ сывæллонны дæр нæ лæвæрдтой, йæ мыггагæй йæ ма хæсс, зæгъгæ.

Кæд æмæ лæджы аххос уыди, уæд сылгоймагæн лæвæрдтой йæ хуыссæндарæс, уæлæдарæс, стæй иу гыццыл фæллой. Кæд æмæ йæхи аххосæй цыди сылгоймаг, уæд ын æппындæр ницы лæвæрдтой. Сылгоймаг-иу бацыдаид йæ къухылхæцæг æмæ æмдзуарджынмæ, æмæ-иу æй уыдон ахицæн кодтой. Æхсæны лæгтæм ахæм хъуыддаджы нæ дзырдтой. Къухылхæцæг æмæ сæ æмдзуарджын фидауын дæр кодтой, хицæн дæр. Раст лæг сæм нæ цыди.

Бинонтæн бафидауæн нал ис, зæгъгæ, уæд-иу сылгоймаджы къухылхæцæг æмæ æмдзуарджын акодтой йæ хæдзармæ æмæ-иу мыггагæй хатыр ракуырды, мæнæ йæ цард нæ цауы æмæ уын уæ хойы æркодтам, зæгъгæ.

6. Ирæд фыстой 14 стурь, ифтыгъд галтæ дыууæ, иннæтæ та стуртæ, дыгæрдыгæй къаддæр нæ, авд æмæ ссæдз фыстæ, авд туманы æхца, цæтджинаг, кæд уыдаид, уæд. Кæд-иу нæ уыдаид, уæд та— стуртæ.

7. Маккæты дыууæ æфсымæры Габрел æмæ Григол уыдыс-

ты. Хистæр уыд Григол, æмæ йын уыд куырды чызг, афтæмæй амарди. Чызг куырдуаты баззад, Ирæд фыст ын æрцыди, Уæд сфæнд кодтой Маккæтæ, цæй æмæ йæ Габрелæн æрхæссæм, зæгъгæ. Габрелæн æй æрхастой. Фæцардысты, фæлæ сын цот нæ рацыд, афтæмæй амардысты.

8. Афтæ дæр уыд, æмæ æфсымæртæй иу амард. Усæн цот дæр уыд хистæр æфсымæрæй, уæд-иу æй кæстæр æфсымæрæн дæр ныууагътой. Ирæды тыххæй йæ кодтой тынгдæр ацы хъуыддаг.

Чызг лæджы æфсымæрæн куы базадаид, уæддæр ын фыс-той дыккаг ирæд. Дыккаг ирæд уыди чысыл: иу гал, цалдæр фысы, иу гыццыл æхца. Куы нæ фыстайккой, уæд та-иу чызджы цæгат загътой, кæд нæ фидут ирæд, уæд нын æй фæстæмæ рауадзут нæ чызджы, мах дзы дыккаг ирæд бахæрæм.

Сылгоймаг куы нæ разы кодтаид, уæд ын бар уыд йæхицæн йæ цотимæ цæрынаен, æмæ йын-иу йæ лæджы хай радтой фæллойæ.

9. Фæлæ фыдæн йæ фырты бинойнагимæ бацæрыны бар никуы уыд.

Фыд йæ чындзмæ чызджы номæй дзырдта.

76-аздзыд чысыл ахуыргонд фосыкуыстгæнæг Берозты Егоры фырт Симанайы ныхæстæй йæДжимарайы 1967азы 19 июлы ныффыста Цагъа ты Анастасия.

10. Авдæнмæ фидыд. Суатъисы цард иу лæг— Беба Елойтæй. Дæлæ йын Дæллаг Десы дукани уыд.

Уым куыста, æмæ Хъыргъаты Хъасболæн чызг райгуырд, Бебайæн та лæппу райгуырд. Гъемæ загътой дыууæ лæджы, цæй, хæларттæ стæм æмæ хæстæджытæ суæм. Иумæ баныз-той æмæ бахæстæг кодтой.

Хъомылтæ байдыдтой, æмæ лæппу дæр æмæ чызг дæр къа-хыл цæуынхъом куы фесты, уæд-иу хъазыдысты дуканийы раз. Беба дæр сæ рæвдыдта, къафетт-иу сын лæвæрдта. Афтæмæй хъомылтæ байдыдтой сывæллæттæ. Куы схъомыл сты, уæд кæрæдзийæ æфсармы кæнын байдыдтой. Дзаума йын скодта Беба. Ирæд бафыста Хъыргъатæн. Чындзы йæ бахастой сæ хæдзармæ. Уый фæстæ йын æртæ лæппуйы æмæ дыууæ чызджы райгуырди. Ныр уыцы ус æгас у.

Йæ ном та Олгъа хуыйны. Олгинскæйы цæры. Йæ лæг Гоба дæр æгас у.

Берозты Симанайы ныхæстæй йæДжимарайы 1967азы 19 июлы ныффыста Цагъа ты Анастасия.

11. Ирæд. Минавæрттæ нырвыстой, æмæ-иу сæ кæд фæнды-ди бинонты, уæд чызджы радтой, кæннод — нæ. Бинонты фæндонæй æндæр чызджы нæ фарстой.

Бафидыдтой-иу ирæдыл. Ирæд уыдис афтæ: фондз стурь, æд саргъ, æд идон бæх, стæй дыууадæс туманы æхца. Мæгуыр лæгмæ куы нæ уыдаид фос, æхца, уæд йæ бон ус æрхæссын нæ уыди. Стæй-иу уæд йæ хуым, йæ уыгæрдæн ауæй кодта, æмæ-иу уæд ус æрхаста. Бирæ адæм-иу баззад ирæды тыххæй æнæ ус, æнæ бинонтæй.

Куырой дын нæй, фаджысдон дын нæй, уæд ын нæ лæвæрдтой чызг. Цауд мыггагæн дæр хуыздæр мыггаг чызг нæ лæвæрдта. Нæ комы æртæ мыггаджы цауддæр хуыдтой— Кæлухтæ, Тæтæратæ æмæ Хъосгатæ (ныр та Касатæй фыс-сынц), æмæ уыдонæн чызг нæ лæвæрдтой.

73-аздзыд, æнахуыргонд Боцуаты Гиццылы фырт Елдзайы ныхæстæй йæДжимарайы 1967азы 20 июлы ныффыста Цагъа ты Анастасия.

12. Исты змæст-иу куы 'рцыд, уæд æвзæрст лæгтæ архайд-той бафидауыныл. Бафидын-иу кодтой туг фæллой, хуымæй, уыгæрдæнæй. Фæлæ марыны тæрхон скæнын сæ бон нæ уыди. Марыны тæрхон никуы кодтой. Архайдтой змæнтджыты ба-фидауыныл.

13. Тæрхоны лæгтæн фидгæ ницы кодтой. Уый гæртам хуын-ди уæд. Фæлæ-иу сын, фынгыл бадгæйæ, кодтой уæлдай кад. Нозт дæр, фынг дæр сын хуыздæр æвæрдтой. Фынгыл-иу тæрхо-ны лæгтæ уæлейы бадтысты.

14. Ныртæккæ туг ничиуал фиды,-фæлæ тæрхондон аразы хъуыддаг. Фæлæ дыууæ мыггаджы уæддæр бафидауынц. Мæнæ ахæм хабар: нæ хъæуæй Берозтæй иу дæлæ ногираг Багатæй лæппу амардта. Берозы-фыртæн тæрхон скодтой æмæ иуæндæс азы фæбадти. Ныр ссыд, æмæ дыууæ мыггаджы æхсæн æмбаргæ зæронд лæгтæ ныхас кæнынц, цæмæй бафидауой, ууыл. Хъу-амæ сæ Берозтæ æрбахоной. Хорз сæ феней. Гъемæ се 'хсæн цы лæгтæ ис, уыдон сын зæгъдысты æмæ сын æхца хъуамæ радтой Багатæн. Уыцы æхца нуазæны сæрыл бахæсдзæн, чи амардта, уый йæхæдæг, кæннод та йæм тугæй хæстæгдæр чи лæууы, уый: йе 'фсымæр кæнæ йæ фыдыфсымæр. Нуазæн рат-тынæй æндæр æхцайы кой не скæндзæн. Нуазæн бахæсдзæн, кæмæй амардта, уыцы мыггаджы хистæрмæ, фæлæ æхца райсдзæн, йемæ чи уа æндæр мыггагæй хистæрæн, уый. Тудж-джын мыггаг æхцамæ нæ бавналынц. Марæг туджджыны размæ

нуазæнимæ йæ хæстæджытимæ зоныгыл бацæуы. Туджджын мыггаг сæ сыстын кæнынц æмæ сын уæд сæ нуазæн райсынц. Нуазæнæн арфæ куы раканынц, уæд ын йæ къух райсынц æмæ уæд фидыдыл нымад æрцауынц.

Æхца алы хатт хæдзары бон нæ ваййы уыйбæрц ссарын, фæлæ йын уæд хионтæ баххуыс кæнынц. Нуазæны сæрыл æхца сæвæрынц 300-500 сомы бæрц.

15. Марæг кæй амардта, уый фæсте цæф куы уыдаид, уæд туг фыстой фылдæр. Ома, дам, æм ды хъуызгæ бакодтай æмæ йæ мæнгардæй амардтай. Фæлæ разæй цæф куы уыдаид, уæд та туг асламдæр фыстой, ома, дам, уымæн дæр йæ къухтæ йæ уæлæ уыдысты æмæ йæхи цæуылнæ хъахъхъæдта, зæгъгæ.

Æгайты Егоры фыртВасилийы ныхæстæй сæ 1967азы 27 июлыНогхъæуыныффыста Цагъаты Анастасия. Василиу 1916 азы гуырд. Ис æм 9 къласы ахуыргондцзинад. Уинвалид.

КУВÆНДÆТТÆ ТЫРСЫГОМЫ

Рагъы дзуар, кæнæ Рагъы Уастырджи. Кувæндон Тырсыгомы Хъасарайы тигъыл. Йæ бæрæгбон ваййы июлы 24 боны къуырисæры.

Алчи йæ хæдзары кусарт акæны. Кусарты рахиз фарсæй 5 фæрсчы, кæннæд æдæвдасармæй физонæг скæнынц, стæй æртæ чъирийы, æртæ æртæдзыхоны æмæ нозт ахæссынц хæдзарæй. Хæдзары бинонтæй алчидæр цæуы куывды (нæлгоймагæй, сылгоймагæй, сывæллонæй). Бæстыхай арæзт дзы и кувæндоны. Ис дзы дзуары нывтæй, дзæнгæрджытæ. Алчи сæвæры мысайнаг.

Уым фæкувынц уалдзæджы, Касуты, Кæхцгæнæны æмæ Джеоргуыбайы.

Уациллаы кувæндон. Кувæндон Четырсы хъæуы раз. Уым ис алы мыггагæн дæр хицæнæй найфат- кувæн бынат.

Гаппы Уацилла. Кувæндон Бурмæсыджы. Гыццыл агъуыстгонд у. Уым, дам, ис уæларвæй æрцаугæ рæхыс. Хус рæстæг-иу куы скодта, уæд-иу уыцы рæхысыл дон ныккалдтой, æмæ-иу уæд къæвда рацыди. Куывд ын кæнынц сусæгæй. Уазæг сæм-иу куы уыди, уæд-иу сæ куывд ныууагътой, цалынмæ уазæг ацыдаид, уæдмæ.

Мичетты Уастырджи — сусæг кувæндон Абанайы.

ФОЛЬКЛОРОН ÆРМÆГ

РЕС ÆМÆ ЧЕТЫРС

Фыдæлтæ афтæ дзырдтой, зæгъгæ, Рес, фалæрдгæй цы хабар цæуа, уый хъусын кæнæнт. Уыдон уый тыххæй Ресы Хъусагата хуыдтой. Четыре та комæн йæ иннæ кæронæй ис, æмæ уыдон та иннæрдгæй хабар кæнæнт. Уый тыххæй Четыре æмæ Ресæн алы хъуыддагæй дæр уæлдай хай кодтой.

80-аздыд Ко/сайты Сослæнбеджы фырт Стъепкæйы ныхæстæй йæ Четырсы 1967азы 18 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

БЕКЪОЙТЫ САБАНЫ ЗАРÆГ

Сабанæн йæ фыды амардæуыд. Уый куы байрæзыд, уæд ацыд æмæ йæ фыды марджытæм æххуырсты бацыди. Цас сæм фæкуыста, чи зоны, фæлæ уалдзæджы йæ фысымтæн сæ лæппу-имæ хоедзаутæн кæрдзын хастой æмæ лæппуы суадоны раз цæргæвста. Йæхæдæг ралыгъд, æмæ йæ Дайраны комы хидгæстæ æрцахстой. Æхсæв æй урядничы агъуысты бакодтой. Урядник куы бафынæй, уæд ын Сабан йæ бæрц сласта. Рацыд æмæ йæ хъалагъурмæ радта: мæнæ дын æвдисæн, кæй мæ уадзы, уымæн. Ауагъта йæ, æмæ ралыгъди Сабан. Ардæм æрбаирвæзти, фæлæ уыдон йæ фæдыл зылдысты. Хæрзгæнæг сын фæци ам Цæболтæй, æмæ сæ уый Суатъисмæ æрбакодта. Сабанæн æй бамбарынчын-дæуыд. Уый уæлмæрдты сæ размæ бабадти æмæ сæ æртæйæ амардта. Уый фæдыл ыл зарæг скодтой. Сабан Бекъойтæй уыд, фæлæ уый фæстæ сæ мыггаг Самбегатæй фыесын райдыдтой.

Уæлæ, дам, хоедзау кæрдгæ уылæнтæ.

Ныр, дам, æз фервитын Гæдатæ

'мæ Умарты уазджыты

Хъæрзгæ 'мæ уынæргъгæ.

Уæлæ цуанон, дам, иу сæныкк фехста.

Уастæн, дам, Суатъис иу Цæлыкк фестой.

Æрбацæуынц дæм дзуары къулты

Æмæ цырды фæлæуу, Сабан...

67-аздыд, æнахуыргонд, фосыкуыстгæнæг Хъалæгаты Миткайы фырт Мишайы ныхæстæй йæ 1967азы 20 июлы Тъепы ныффыста Цагъаты Анастасия.

КАЛМ АЕМÆ УЫЗЫН

Калм йæхицæн хорз бынат скодта æмæ дзæбæх царди. Уæд æм уызын бацыд, йæхи спыхцыл кодта æмæ калмы буарыл йæхи рахаф-бахаф кодта. Калмы буар фæлмæн у, æмæ йæм дзуры:

— Йарæппын, уызын, ай мæ бынат у æмæ мæ ма тыхсын кæн!

— Чи сфæлмæца, уый цæудзæн,— йæхæдæг йæхи хафы калмыл.

Калм йæ сæрæн куы нал уыд, уæд йæ бынат ныгуагъта 'мæ ацыд

Берозты Егоры фырт Симонайы ныхæстæй йæДжиджиджы марайы 1967азы 19 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ТУГÆЙ ХÆСТÆГ

Дыууæ æрдхорды уыди. Ныр æрдхæрдтæй та иу йе'фсым-æримæ хыл уыд, кæрæдзимæ нæ дзырдтой. Афтæмæй иу бон цуаны ацыди. Дзæбидыр амардта. Бафснайдта йæ æмæ йæ æдде ныуагъта. Йæхæдæг рацыд æмæ загъта: цæй æмæ базонон, ме'рдхорд æмæ ме 'фсымæры зæрдæйы уаг. Рацыд æмæ йе 'рдхордмæ бадзырдта:

— Цом, лæг амардтон æмæ сист!

— Æмæ ды лæгтæ марай, æз та дæ фæдыл зилон!

Уæд, кæмæ нæ дзырдта, уыцы мадызæнæгмæ бадзырдта:

— Фест, лæг амардтон æмæ мын баххуыс кæн! Æфснайын æй хъæуы!

— Хуыцау дын ма ныббарæд,—• йæ дзаумæттæ кæнынмæ фæци æфсымæр æмæ йемæ фæраст.

— Цæй, кæм и, цом.

Ракодта йæ æмæ йæ йæ сырды марды уæлхъус алæууын кодта. Бакой кодтой сæ сырды мард. Сæхимæ йæ æрхастой. Райсомæй йæ кæнгæ æфсымæры æрбакодта, æмæ йын загъта:

— Æтт, æууæнк, æууæнк!

Стæй йе 'фсымæрæн ныхъхъæбыс кодта.

Берозты Егоры фырт Симанайы ныхæстæй йæ 1967 азы 19 июлы ныффыста Цагъа ты Анастасия.

АМОНДДÆТТÆГ

Амонддæттæг сфæнд кодта— дыууиссæдз азы лæг цæрæд, дыууиссæдз азы—куыдз, дыууиссæдз азы— хæрæг. Бады æмæ куыдзмæ бадзырдта 'мæ йын афтæ:

— Дыууиссæдз азы дын цард сныв кодтон æмæ цæр. Æцæг куыдзы рæйд кæн.

— Мæ бон нæу дыууиссæдз азы рæйын. Ссæдз азæй фылдæр мæ нæ хъæуы цард.

Радта йын ссæдз азы цард. Уæд хæрæгмæ бадзырдта, æмæ уымæн дæр афтæ:

— Дыууиссæдз азы дын цард дæттын, æмæ хæрæджы куыст кæн.

— Мæ бон нæу ссæдз азæй фылдæр.

Аппæрста йын дзы ссæдз азы. Уæд лæгмæ бадзырдта, æмæ йын загъта:

— Дыууиссæдз азы дын цард дæттын æмæ кус.

— Нæ, уыдон мæнæн гыццыл сты.

Уæд ма йын хæрæджы ссæдз азы бафтыдта. Уæддæр та лæгмæ гыццыл фæкастысты. Æмæ ма йын куыдзы ссæдз азы дæр бафтыдта. Гъемæ дæг дыууиссæдз азмæ фæкусцы хорз. Стæй ма ссæдз азы хæрæджы куыст фæкæны. Стæй йæм хъару нал вæййы æмæ ма куыдзы рæйд байдайы, фæлæ йæм хъусæг нал вæййы.

72-аздыд æнахуыргонд фосыкуыстгæнæг Касаты Мосейы фыртКъолайы ныхæстæй йæ 1967азы 23 июлы Суаты-исы ныффыста Цагъа ты Анастасия.

ЗОНДДЖЫН НЫХАС

Иу паддзах фыссы иннæмæ: бæх мын рауæй кæн. Цавæр бæх, зæгъгæ, йæ бафарста:

— Куыннæ дæр сау бæх уа, куыннæ дæр урс бæх уа, куыннæ дæр сырх бæх уа, куыннæ дæр цъæх бæх уа, куыннæ дæр хъулон бæх уа.

Ныккатай кодта, уæдæ йын ахæм бæх кæм ссарон, зæгъгæ. Уæд йæ фарсмæ иу магуыр лæг цард, æмæ йын уый афтæ:

— Æз ын схос кæндзынæн. Арвит æм афтæ: ис нæм ахæм бæх, фæлæ нæм рацу. Æрмæст нæм ма рацу хуыцаубоны, нæдæр сабаты, нæдæр майрæмбоны, нæдæр цыппæрæмы, нæдæр æртыццæджы, нæдæр дыццæджы, нæдæр къуырисæры.

Куы фехъуыста хабар паддзах, уæд ныхъхъуыды кодта: уæдæ уыдонмæ дæр фæзынд ахуыр адæм, æмæ хорз нæу. Уæд сæ йæхимæ æрхуыдта, магуыр лæджы дæр куыд æркæной, афтæмæй.

Æрцыдысты йæм Фынгтæ сын сарæзта. Фынгыл иу фых гогыз æнахъæнæй. Сбадын сæ кодтой æмæ загътой магуыр лæгæн:

— Гьер хæргæ ацы гогыз. Фæлæ гогызæн йæ базыр куы

раканай, уæд дæуæн дæр дæ къух ракандзыстæм. Йæ къах ын куы æрбалыг кæнай, уæд дæуæн дæр дæ къах ахауын кæндзыстæм. Иу дзырдæй, ды гогызæй цы алыг кæнай, дæуæй дæр уый алыг кæндзыстæм, афтæмæй йæ хæр.

— Хорз,— загъта мæгуыр лæг æмæ гогызæн йæ сыдзы йæ къух фæтгыста æмæ уый асдæрдта.

Уыдонæн ма цы гæнæн уыд! Афтæ сыл фæтых мæгуыр лæг.

*Касаты Къолайы ныхæстæй йæ 1967азы 23 июлы Суаты-
исы ныффыста Цагъаты Анастасия.*

ОДИТÆ 'МÆ ХЪАРАДЗАУТÆ

Одитæ 'мæ Хъарадзаутæ уыдысты дыууæ мыггаджы. Одиты ног чындз дон æрбацæйхаста. Хъарадзауты лæппу фæндагмæ æрцыди æмæ дзы дон ракуырда. Æмæ йæм Одиты лæппу уæле касти. Æрцыди йæм, зæгъгæ, нæ ног чындзы нырма ныр куы 'рхастам, уæд дзы ды дон цы хуызы ракуырдайт, кæд дын ницы уыд, уæд. Æмæ сын быцæу рацыди. Одиты лæппу фæцæф кодта Хъарадзауты лæппуйы. Уыцы цæфæй лæппу амарди. Ууыл кæрæдзи цæгъдын байдыдтой: сæ иу се 'ннаемæн нæ барста. Сæ иутæй амард æхсæз, иннæтæй — авд. Уыйбæрц фæцагътой кæрæдзийæ.

Адæм сыл æмбырд кодтой, Ирæй дæр, Гуырдызыйæ дæр æмæ сын ницы фæрæзтой бафидауын кæнынæн. Уæд Дзæуджыхъæуы уыди хор хæссынмæ саргъы бæхтыл тырсыйаг зæронд лæг. Уыдон æрбацæйцыдысты, æмæ та сыл адæм æрæмбырд сты. Нæ лæвæрдтой бар дыууæ туджджыны кæрæдзийæн, ницы хуызы фидыдтой. Уæд тырсыйаг зæронд лæгтæ уаргъ æрбацæйхастой, æмæ тæрхоны лæгтæй иу дзуры, дæлæ ма, дам, уыцы лæгты ардæм æрбаздахут. Уыдонæй иу уыди Булацатæй Алæджыхъо, иннæ та Хъалæгатай Мацыкъа. Куы сæ базыдтой, уæд сæ тырсыйæгтæ фарстой, цы хабар у, зæгъгæ. Рахабар сын кодтой, уал æмæ уал кæрæдзийæ амардтой, æмæ сын>, бафидауынæн ницы фæразæм. Уыдон загътой: уæдæ кæд афтæ у, уæд уæ уæлдай лæг чи кæмæй амардта? Загътой сын, фылдæр фæхъуыди Одитæй. Уæд сын уыдон загътой, уæдæ кæд Хъарадзаутæм чындздзон чызг ис, уæд æй радтæнт Одитæн, уыдонæй уæлдай лæг амард. Уæд хæстæг бауыдзыстут, æмæ уæм фидыд дæр æрцаудзæн. Уæд Алæджыхъо æмæ Мацыкъайы ныхæстыл дыууæ туджджыны ницыуал загътой.

*Кокайты Сосланы фырт Симоны ныхæстæй йæ Четырсы
1967азы 24 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.*

АБЫРÆДЖЫ ТАУРÆГЪ

Салыгæрдæны комы уыди æртæ абырæджы. Уыдон стыгътой адæмы: хорз бæх, хорз саргъ, хорз рон ыкауыл уагътой. Сæ хæдзæрттæм дæр, сæ хæстæджытæм дæр хастой алæмы фæллæйттæ. Уæл иу лæгæн йæ ус хъæздыг хæдзары чызг уыд æмæ йæ цæгаты уыд. Йæ лæг æм бацыд. Лбырджытæ йæ зыдтой: уый хъæздыг хæдзары чызг у æмæ фæллæйттæ рахæсдзæни. Æмæ йæ абырлжытæ хъахъхъæдтой. Лæг рацыди йæ усимæ æмæ сын раирвæзт, сæ къухы нæ бафтыди.

Уæл абырджытæй иу æрхъуыды кодта афтæ:

— 'Æз мæхи къуылых лæг скæндзынæн, бызгъуыртæ скæнон æмæ хæстæджы цыдæй йæ размæ ныццауон. Кæд мæ йæ уæрдонæ савæра æмæ Балуадзæнмæ (бæхтæ кæм суадзышц хизынмæ, уыцы бынат) схæццæ уон, уæд, кæд уым йæ бæх суадза, уæд-иу æз йæ уæрдонæ сæр сбæдзынæн, æмæ мæ лулæйы фæздæг уæлиау куы суадзон, уæд-иу æргæппытæ кæнут хъæдæй. Гъе уæд кæд исты бакæнæм, уæд хорæ

Лæг йæхи къуылых скодта æмæ хæстæджытыл уæдрныразмæ нызылди 'мæ йæ разæй цæуы къуылых-къуылыг. Куы йæ раййæфтой лæг æмæ ус уæрдонæ, уæд фæсте аздади къуылых лæг. Уæд ус дзуры лæгмæ, ацы къуылых лæджы, дам, дæ уæрдонæ цæуылпæ æвæрыс, тæригъæд, дам, нæу. Лæг æм ницы сдзырдта. Скъæры.

Уæд та иннæ хæстæгыл сæ размæ æрцыди æмæ та ус йæ лæгмæ дзуры:

— Ацы къуылых лæджы ма дæ уæрдонæ савæр. Цæмæй дзы тæрсыс !

Уæд та усы ралгъыста æмæ савæрдта лæджы уæрдонæ.

Ацыдысты. Лæг Балуадзæны йæ бæх суагъта хизынмæ. Йæ бæхыл сахсæн савæрдта. Йæ топп йæ нывæрзæн æркодта. Къуылых лæг уæрдонæ сæр сбæдт æмæ афтæ æнхæлдта, лæг афынæй æмæ йæ 'мбæлттæм лулæйы фæздæг уæлиаумæ суагъта. Уæд йæ 'мбæлттæ бамбæрстой, зæгъгæ, лæг афынæй, æмæ æргæппытæ ластой сæ бæхтæй. Æрцæйцыдысты хъæды кæрон. Æмæ сæ лæг куы бамбæрста, æрцауынц æм, уый, уæд фæгæпп ласта. Иæ бæхы сахсæн æрбалыг кодта, æмæ йæхи хъæды фæцафта. Уырдыгæй сыл ралæууыд æмæ дыууæ лæджы амардта. «Къуылых» лæг уый куы базыдта, уæд къардиуы ныгæпп ласта æмæ хæмпæлты бамбæхсти. Мæсты лæг æрцыд, æмæ усыл фæхъæр кодта:

— Тагъд, гацца, уыцы лæг цы фæци!

Ус нæ сæтты, æз, дам, ын ницы зонин, цы фæци, уымæн. Уæд лæг бынтондæр смæсты æмæ усæн афтæ:

— Уæдæ дæу дæр уæлæ уыдонимæ амардзынæн æмæ дæ ам ныуадздзынæн!

Уæд ын ус афтæ:

— Уæдæ дæ хойæ басомы кæн, куыд ын йæ уд нæ аскъуын-дзынæ.

Басомы йын кодта лæг, 'мæ йын æй уæд бацамыдта. Уæд æм лæг ныццыди 'мæ йын йæ хъус, йæ къух æмæ йæ фындз ныллыг кодта, афтæмæй йæ ныуагъта, кæд цæра, уæд цæрæд, зæгъгæ. Рацыд йæхæдæг. Йæ бæх сифтыгъта 'мæ афардæг сты.

«Къуылых» лæг рабырыд æмæ ма бæхтæй иуыл фæхæст и. Уымæ куыддæртæй сбырыд æмæ ацыди йæ хæдзармæ. Йе 'мбæлтты хæдзæрттæн загъта, уæ лæгты уын амардта ахæм æмæ ахæм лæг æмæ сын сæ мæрдтæ æрхæссут. Йæхи сдзæбæх кодта æмæ цард афтæмæй æнæ хъус, æнæ къух, æнæ фындзæй. Адæмты æхсæн цæуынæн нал уыд. Уыцы цæнкуылтæй лæг иуахæмы Урстуалты Гæлуатæм бафтыд.

Кокайты Сосланы фырт Симоны ныхæстæй йæ Четырсы 1967азы 25июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЗÆГЪÆГÆНÆЗÆХХÆЙКУЫДБАЗЗАД

Зæгъæгата 'мæ Гуыдиатæ рæстæджытæ фæцардысты, стæй зæххыл быцæу байдыдтой. Гуыдиатæ хуымзæхх агуырдытæ, æмæ сын Зæгъæгата та афтæ, хæдзары бынат уын радтам, зæхх дæр уын радтам. Ныр ма уын нæ хуымзæххæй куы радтам, уæд ма нæхи сывæллæттæ та цæмæй цæрдзысты! Афтæмæй сæ хъуыддаг быцæумæ ацыди. Уæд сæ хъаст Ду-сетмæ бахастой. Уырдам куы ацыд сæ хъаст, уæд ныццыдыс-ты тæрхондонмæ. Уым сæ фæрсынц:

— Чи уæ цы агуры?

Æмæ сын Зæгъæг афтæ:

Иу хуымы гæбаз мын ис, æмæ мæ ацы лæг хуым агуры. Уыцы хуым æз амæн куы радтон, уæд ма мæхи сывæллæттæ та цæмæй цæрдзысты?

Уæд Гуыдийы-фырт афтæ:

— О, саргъы бæхыл куы абадай, уæд ын йæ хуымыл иу майрæмбонæй иннæ майрæмбонмæ бæх зылд нæ фæуыздæни! Мæнæн та зæхх нæй æмæ мæ сывæллæттæ цæмæй дарон?

Уæд пъырыстыф Зæгъæджы фыртæн афтæ:

— Радт ын иу зæххы гæбаз.

— Уæд мæ сывæллæттæ сыдæй амæлдзысты, æмæ йын кæд

мæ зæххæй дæттыс, уæд мын мæ сывæллæттæ ракаен æмæ сын æндæр ран радт зæхх.

— Уæдæ афтæ нæ, фæлæ ацæут, Зæгъæг æмæ Гуыдийы - фырт, æмæ галтæ сифтындзут. Дзывыр айсут æмæ хуымыл æрхахх кæнут. Хуыммæ ма бавналут, фæлæ хаххæй æддæмæ цы зæхх уа, уый та Гуыдийы-фыртæн радт.

Стæй æрцыдысты. Галтæ сифтыгътой. Уæлæ рагъмæ ссы-дысты æмæ уырдыгæй æрхахх кодтой. Хуым баззад Зæгъæгæн. Иннæ зæхх та — Гуыдийы-фыртæн. Афтæмæй Гуыдиатæ зæхджынаы баззæдысты, Зæгъæг та — æнæзæххæй.

65-аздыд æнахуыргонд зæххыкуыстгæнæг Гуыдиаты Со-слæнбеджы фырт Симоны ныхæстæй йæ 1967азы 25 июлы Окрохъанайы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЦÆБОЛТЫУÆЙЫГ

Цæболтæм уæйыгæн йæхицæн бынат уыд. Бон уым бадти. Æхсæвы-иу бинонтæ куы схуыссыдысты, уæд-иу уæйыг схызт æмæ бахордта. Кæд æмæ-иу ын хæринаг нæ ныуагътой, зæгъгæ, уæд-иу сын сæ фæллоу, къус уа, къоппа уа, ныппырх кодта. Æмæ йæм ракасын кæм уæндыдысты!

Уæд иу заман ам иу уазæг уыд. Уазæг уыд Суатъисаг — Бæци-атæй Цицка. Уымæ уыд лæджыйас хъама. Æмæ сын афтæ зæгъыс

— Гъе, Цæболтæ, кæмæй тæрсут, уый уын куы базонин, куы! Бахæрут æмæ схуыссут. Æппындæр ын мацы ныуадзут хæринаг.

Бинонтæ бахордтой æмæ схуыссыдысты. Цицка дæр йæхи æрцæттæ кодта. Бинонтæ куы 'рфынаы сты, уæд уæйыг къæй сфæлдæхта æмæ сбыриди. Куы сбыриди, уæд хæринаг агуры, æмæ, куы ницы ардта, уæд кæрæдзийыл хойы къусæй, къоппæй. Куы нал æм фæрæзта кæсын Цицка, уæд æй басырдытæ хъама-имæ, æ тъырттæг хæрæг, æз дæу куы агурын, зæгъгæ. Уый алыгъди. Къæйы бын куыд фæмидæг, афтæ ма йæ Цицка хъа-майæ нырриуыгъта æмæ йын йæ къæдзилæй гыццыл фæлыг кодта, хъама та къæйы ныссагъди. Уæдæй фæстæмæ Цæболтæ (Умартæ сæ хуыдтой фыды номæй) уæйыджы никуыуал фæд-той. Ныр дæр ма йæ бынат бæрæг у уæйыгæн уæртæ Цæболты хæдзары хæлдтыты.

80-аздыд, чысыл ахуыргонд Касаты Григолы фырт Але-койы ныхæстæй йæ ТУйнаы 1967 азы 26 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

Иу æлдарæн æртæ чызджы уыди. Æлдар дæр амард, æмæ сæ мад дæр. Æртæ чызджы баззæдысты сидзæрæй. Æртæ чызгæн сæ фыд æмæ сæ мады фæллæйттæ хæрд куы фесты, уæд сын ницыуал уыд æмæ сыдæй мардысты. Ацыдысты æндæр æлдарæн йæ фыййæуттæ кæм цардысты, уыцы зæхмæ. Фыййæутты дарæнмæ бацыдысты 'мæ бахордтой. Стæй се 'хсæвæр семæ ахастой æмæ ацыдысты хæдмæ. Фыййæуттæ дис кодтой изæры, йæраби, нæ хæринагтæ нын куыдз бахæрæд, фæлæ нæ нуаинаг та цы фæци! Фыййæуттæ загътой: цæй, нæ иу фыййæу ам нымæты бын бамбæхсæд æмæ чи 'рбацæуа, уыдон базонæд. Уым иу лæг бамбæхстой. Иннæтæ фос аскъæрдтой.

Чызджытæ куы бацыдысты, уæд лæг фæгæпп ласта æмæ сæ æрцахста. Фæрсы сæ:

— Чи стут? Цавæр стут?

— Æлдары чызджытæ стæм æмæ сыдæй мæлæм.

Уæд сæ фыййæуттæ се 'лдармæ ныккодтой. Æлдар сæ бафарста, æмæ загътой уымæн дæр, æлдары чызджытæ стæм æмæ сыдæй мæлæм, зæгъгæ. Æлдар сæ бафарста, кæмæ уæ цы миниуæг и, зæгъгæ. Хистæр загъта:

— Ахæм гауыз дын скæндзынæн, æмæ дыл дæ дунейыл уарыны æртах не 'ртæдздæн. Астæуккаг та загъта: ахæм нымæт дын скæндзынæн, æмæ дын дæ дунейы бамбæрздæн, уаргæ бон та дзы уарыны цъыртт не 'ртæдздæн. Кæстæр загъта: сызгъæрин коцораджын лæппу æмæ мын æвзист коцораджын чызг уыдзæн.

Æртæ чызгæй дыууæйы æлдар йæ разы лæуджытæн радта, кæстæры та йæ фыртæн радта усæн.

Кæстæрæн йæ афон куы 'рцыди, уæд загъта:

— Мæ хотæм мын фервитут, мæлын!

Æрбацыдысты йæм йæ хотæ æмæ сæм хардз касти. Баздæхтысты æмæ йын йæ лæппуйы адавтой, æмæ йæ доны баппæрстой. Йæ быны та йын куыдзы къæбыла бавæрдтой. Лæппуйы фæстæ йын чызг дæр райгуырди. Уый дæр ын йæ хотæ доны баппæрстой.

Дæлдæр хъæу кæм уыди, уым сауджын доныл аргъауынмæ рацыди, æмæ сæ уый саста сывæллæттæ æмæ сæ схъомыл кодта.

86-аздыд, æнахуыргонд зæххыкуыстгæнæгКокайты Николозы фыртЛексойы (Алексей) ныхæстæй йæДæллаг Окрохъанайы 1967азы 26 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

Сабанты хъæуы Гнугъгомы ис фараст æфсымæры амад фараст мæсыджы. Фарæстæм мæсыгыл нывырдыгæй йæ къулыл стыр къæйдурыл фыст ис, зæгъгæ, дам, фараст мæсыджы самадтам æмæ ницы бахордтам цæхæрайы сыф æмæ кæрдæгæй дарддæр.

Фарæстæм мæсыгыл ма хъуыдис æртæ дуры, уæд сæ иу æфсымæр рахауд мæсыгæй. Йæ сæр аскъуыди, æмæ йын æй бахуыдтой йе 'фсымæртæ æрхуы зæгæлтæй, æмæ лæг схызти йæ бынатмæ. Иннæ аст æфсымæры ацыдысты дур хæссынмæ. Рахæссынц се 'ккæйтты дуртæ, æмæ æрдæгвæндагмæ куы 'рхæццæ сты, уæд сыл лæг сæмбæлди. Уыдон æрбадтысты, сæ дуртæ се 'ккæйтты, афтæмæй аулæфынмæ. Цы лæг сыл сæмбæлд, уый сын афтæ, мæсыджы сæрыл, дам, уыцы лæг амарди. Æмæ нал сфæрæзтой дуртæ мæсыгмæ сисын. Æмæ баззæд мæсыг абон дæр афтæмæй. Аст дуры дæр йæ разы рæхысæй лæууынц. Уыдон уыдысты Хъабанты Тедойы фырттæ фарастæй.

46-аздыд чысыл ахуыргонд Хъабанты Владимиры фырт Яковы ныхæстæй йæ Ганисы 1967 азы 27 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

О, СЫДЖЫТ СЫДЖЫТЫ КУЫД ДАВЫ

Дыууæ æфсымæры зæхх байуæрстой. Сæ хуым адих кодтой. Иу æфсымæр чи у, уый хуыссæнæй сыстад æмæ загъта, цон æмæ мæ зæхх фæфылдæр кæнон. Рацыд æмæ æхсæны нысантæ скъахта æмæ сæ фалдæрмæ бахаста. Уæд æм æхсæв дзырдæуы:

— О, сыджыт сыджыты куыд давы!

Лæг ракас-бакæс кæны, ай æхсæв куы у, куы ничи дзы ис, уæд чи дзуры, зæгъгæ.Лæг фæтарст æмæ дуртæ фæстæмæ скъахта æмæ сæ бынатмæ æрбахаста.

Уæд лæг фæрынчын æмæ марди. Æмæ йæ уд исын нæ фæрæзта. Уæд иу лæг æрбацыди уыцы рынчынмæ. Йæ уд исын чи нæ фæрæзта, уымæн йæ разы чи бадт, уымæн афтæ:

— Мæнæ лæг, ма фæзивæг кæн æмæ уæртæ уæлмæрдтæй сыджыт æрбадав.

Иу лæппуимæ бацыди лæг æмæ йын сыджыт æрбахаста. Æмæ бацæуæг афтæ:

— Дзодзи, кæд искуы сыджытæй исты дæ зæрдæмæ хæссыс, уæд дын æй ацы мæрдтæ хатыр кæнынц æмæ дæ фæндаг дæ бар уæд.

Мæлæгæн сыджыт йæ сæрыл æрхастой. Уыйадыл мæлæг лæг амард æмæ йæ баныгæдтой.

Гъер зынудисæн чи уа, уымæн уæлмæрдæй сыджыт хæссынц, æмæ уæд амæлы. Сыджыт, зæгъы, афтæ акæны, мæнæн чи нæ балæхстæ кæна, зæххыл ахæм нæй.

Джимарайы (Тырсыгомы) йæ Берозты Егоры фырт Симанайы ныхæстæй 1967азы 19 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

СÆХИ КУЫД ХЪАХЪХЪÆДТОЙ

Ам кæрдæг хорз зади. Кæрдæг-иу куы 'рзади, уæд фæнд кодтой, уæдæ нæхи куыд хъахъхъæнæм. Уæд æрхъуыды кодтой, уæдæ, зæгъгæ, рæхыс саразæм, рæхыс кæрдæгæй. Ам кæрдæгæн йæ тихалæг астæумæ зади.

Рæхыс та арæзтой афтæ, æмæ-иу кæрдæг бийын байдыдтой æртæ фæлтæрæй зæххыл суанг Толгозы фарсæй Хелгъу-мамæ. Хъалагъур та дæлæ хидыхъусы уыд. Райсомæй-иу сæ зæххыл азылдысты, æмæ кæд искуы сæ быд аскъуыд, уæд ууылты тыхгæнæг æрбацыди. Гъемæ-иу æй асырдтой æмæ-иу æй куы ссардтой, уæд æй хуыры цъæссыты бафснайдтой. Афтæ хъахъхъæдтой сæхи знагæй.

65- аз дзыд зæххыкуыстгæнæг æнахуыргонд Гуыдиаты Соспæнбеджы фырт Симоны ныхæстæй йæ Окрохъанайы 1967 азы 25 июлы ныффыста Цагъа ты Анастасия.

САМОНЫ КÆРДЗЫНТÆ

Цæболтæ уартæ фаллагхъæуы цардысты. Уыдысты фондз æмæ ссæдз бинойнаджы. Уыди сын æфсин — Самон. Иуахæмы бинонтæ куысты уыдысты. Баизæр. Æфсин катæй кæны, дыууæ хоры кæрдзынæй дарддæр æм ницы уыди æмæ тыхсы: ацы дыууæ хоры кæрдзынæй мæ бинонтæ цы бахæрдзысты, кæй фаг уыдзысты? Уæд æм сæйраг рудзынгæй дзырдæуы: «Ма тыхс, Самон! Уыцы дыууæ хоры кæрдзыны сын бакъæбæртæ кæн, æмæ сын фаг уыдзысты».

Изæры бинонтæ куы 'рбамбырд сты, уæд сын Самон уыцы дыууæ кæрдзыны бакъæбæртæ кодта, æмæ æцæг уыдон дæр хæрд нæ фесты, ныббæркад сты.

Касаты Алекойы ныхæстæй йæ Мнайы 1967азы 26 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ДÆПÆМÆ НЫХХАУÆД ДÆ НЫЗЗАЙЫНГÆНÆП

Талынг адæм уыдысты ам. Æмæ Цæболтæ уæлæ Дзыхъхъы хуымы мæнæу байтыдтой. Мæнæу тынг æрзади. Уым æй банай кодтой. Уырдыгæй сæ чындз мæнæу къутумæ хаста. Ныр чындз æнæсæрæн (сыварджын) уыд.

Ацыд æмæ та мæнæу æрбахаста æмæ йæ къутуйы ныккодта. Къуту байдзаг, фæлæ йын хает нæма фæци. Уый бафæллад æмæ ралгъыста: «Дæлæмæ ныххауæд дæ ныззайынгæнæг!» Йæхæдæг ацыди мусмæ, æмæ дзы кæри нал. Фæстæмæ æрбацыд, æмæ къуту — афтид.

Уый дæр Касаты Алекойы ныхæстæй Мнайы ныффыста Цагъа ты Анастасия.

ХЪУЫДÆ 'МÆ КАНОНЫ ФЕРВÆЗТ

Уалæ Æрхæй æхсæв зæй рацыди. Ныр, изæры тынг уарын куы байдыдта, уæд адæм та куывды бадтысты. Куывды бадджытæ уæны акастысты, æмæ Хъуыдæ афтæ, иу хæдзары фæздæг, дам, дзы акалд. Уæд Касаты Глаха уæн æрбайста æмæ уый та афтæ, уæллæй, Хъуыдæ, дыууæ хæдзары фæздæг, дам, дзы акалд.

Глаха йæ бамбæрста, хорз уарын нæу, уый, æмæ куывдæй рацыд. Æрбацыд ардæм, Астæуккаг хъæумæ, сæхимæ, æмæ йæ бæх айфтыгъта. Йæ бинонты дзоныгъыл авæрдта æмæ сæ далæ Окрохъанæй бамидæг кодта.

Æхсæвы зæй рацыд, æмæ Гагуыты (цæрæн бынат) Абатæй цыппар æмæ ссæдз бинойнаджы фесæфти. Хæдзарæй ма баззад æрмæст сæ хистæр Хъуыдæ æмæ йæ бинойнаг Калон. Уыдон лыстæны сиерæбын мадард бæгънæгæй хуыесыдысты. Зæй куы 'ркалди, уæд хæдзары цары хъæдтæ æрхаудысты, æмæ сисæй хæдзары сæрмæ быцæуæй аздадысты. Хъуыдæ 'мæ Калоны лыстæн та уыцы сиерæбын уыд, æмæ сæ уыцы хъæдтæ бахъахъхъæдтой.

Райсомæй адæм рафæдис кодтой æмæ къахын байдыдтой бинонты зæйы бынæй. Сгарæн"-иу нытътъыстой æмæ-иу гуырысхо кæм кодтой, уым къахтой. Иу заман сгарæн куы нытътъыстой, уæд сын се сгарæныл цыдæр ныххæцыд æмæ йæ нал

'Сгарæн—3-4 метры дæргъæн, йæ бинаг кæроныл цыргъ æфсæйнаг кæмæн вæййы, ахаем лæдзæг.

уадзы сласын. Уæд æй бамбæрстой æмæ уым къахын байдыдтой, æмæ Хъуыдæ 'мæ Калоны уырдыгæй удæгасæй мадард бæгънæгæй скъахтой.

Адæм куы рæмбырд сты мæрдтæ ныгæнынмæ, уæд ын чидæр афтæ:

— Хъуыдæ, бабын дæ, бабын!!

Уый йын афтæ:

— Цæмæн бабын дæн! Ме 'фсымæр Калакæй рацæудзæн, уымæн ус æрхæсдзынæн. Цот ын рацæудзæн æмæ цæрдзыстæм!

Æцæг йе 'фсымæр Калакæй рацыд. Ус ын æрхастой, æмæ та уый рацот кодта.

Уый дæр Касаты Алекойы ныхæстæй фыст Мнайы 1967 азы, 26 июлы.

Ф О С ЙÆ ХИЦАУЫ З О Н Ы

Гутнатæй ам царди хорз лæг, Гаппо хуынди. Гаппомæ гыц-цылгомау хорз бæх уыд. Йæ ус та дæлæ Гагуаты хъæуæй. Абайты чызг уыди. Гаппойы бæх уæртæ Мидæг комы хызти. Бæх Тытын хуынди. Бæх йæ мæлæты бон комæй сæ хæдзармæ æрцыди. Сæ дуармæ ныллæууыд æмæ уасыд. Ныр хæдзары бинонтæй ам ничи, дæлæ Гагуатæм, йæ каистæм, куывд уыди, æмæ уым уыдысты бинонтæ иууылдæр. Куы ничи йæм ракаст, уæд бæх Гагуатæм ныццыд æмæ уым уасыд. Адæм бадзырдтой Гаппомæ, дæ бæх рацыд æмæ уасы, зæгъгæ. Уый дзæгъæлы нæ рацыд, зæгъгæ, рауади Гаппо йæ бæхмæ. Æмæ йын бæх йæ дæлармы йæ сæр бакодта, йæхæдæг йæ цæссыг калы. Фæсæрфтытæ йæ кодта Гаппо, стæй йæм дзуры:

— Ацу, Тытын, ацу нæхимæ.

Бæх рацыд æмæ уæртæ Цъыфты амарди. Лæгæн æм йæ зæрдæ 'хсайдта, æрбацыд, æмæ йæ уым мардæй ссардта.

Касаты Алекойы ныхæстæй йæ Мнайы 1967 азы 26 июлы ныффыста Цагъаты Анастасия.

ЦÆХХ КÆНЫН

Зæронд ус уыдис, Зали йæ хуыдтой. Цæуæт ын бирæ уыд, йæхæдæг та базæронд и. Куы базæронд, уæд хæринаг нал кодта. Хæринаг кæнынц чындзытæ æмæ йыл цæхх кæнын нæ зонынц.

Кæм сын æгæр фæцæхджын ваййы, кæм - æнæ цæххæй базайы. Зæронд усмæ бацæуынц æмæ сын бацамоны.

— Кæд мæ бинонтæ æмбырд уой, уæд ыл ныккæнут цæхх уырз æмæ æрдæг. Кæд мæ бинонтæ æмбырд нæ уой, уæд-иу ыл уырз цæхх ныккæнут.

Уæддæр чындзытæ нæ зыдтой хæринаг кæнын. Уæд хистæр чындзмæ йæ лæг фæмæсты. Ныцъцæл æй кодта. æмæ уый йæ цæгатмæ алыгъди. Уæд Зали комы хуыздæр лæг Исараты Хасæхъойы минæвар арвыста, зæгъгæ, æрцæуæд æмæ ма йын æз иу хатт бацамонон, æмæ кæд нæ арæхса, уæд-иу ацæуæд йæ цæгатмæ. Ус та æрцыди. Зали йын амыдта, æмæ уый фæцарæхсти уæд. Ахæм сылгоймаг рауад, æмæ æнæхъæн комы дæр уыцы чындзы агуырджой хойраг кæнынæн.

Фыццаг заманы цæхх нæ уыди. Цæхх ивтой йæхи æмуæз . царвыл.

77-аздыд æнахуыргонд фыййау Хъороты Сандройы фырт Къокъойы ныхæстæй йæ 1967 азы 28 июлы /Еддаг Ганисы ныффыста Цагъаты Анастасия.

НЕ 'ВЗАГ-НÆ ХЪЫСМÆТ

ЦОРИТЫ Тамерлан,

ЦОРИТЫ Ингæ

НЕ 'ВЗАГ НЕ ЗНАГ У?

199

1998 азы нæ республикæйы парламент æхсæз азы дæргъы дыккаг хатт афæлвæрдта «Республикæ Цæгат Ирыстон-Аланийы æвзæгты тыххæй» зак-оны проектыл æрныхас кæнын. Фæлæ законы проектæн йæ хъысмæт ницанæбæрæг фæбæлвырддæр. Не 'взаг æдзæллаг уавæры кæй ис, уый та йæ фæдыл сайы æндæр хабар, ома къахыргонд цæуынц республикæйы цæрджыты иу хайы бартæ. Ахæм хъуыддаг у нæ Конституцийы ныхмæ.

Документтæ куыд амонынц, афтæмæй мах æнусы 40-æм азты Цæгат Ирыстоны адæмон ахуырады парахатæй бавнæлдтой ирон æнæххæст астæуккаг скъолатæ ирон æвзагмæ рай-вынмæ. Хъæууон районы уæд æппæт предметтæ дæр ахуыр кодтой иронау. Фæлæ ацы фарны хъуыддаг бирæ нæ ахаста æмæ йын 50-æм азты кæрон счынди. Йæ сæйраг аххосаг та — нæ уыди биноныг арæзт паддзахадон программæ, финансон æмæ ахуырадон-методикой базæ. Раивта мидбæстон политика, национ фарстатæм бынтон æндæр цæстæй кæсын байдыдта Центр — интернационализмы, адæмты хæлардзинады тырысайы бын дæлдзиныггонд цыдысты национ æвзæгтæ æмæ культурæтæ. Национ культурæтæ кæрæдзимæ æввахсдæргæнгæ рæзынц, зæгъгæ, уый æфсонæй хицæн адæмты æвзæгтæ ны-мæд æрцыдысты дыккаг сортыл, уырыссаг æвзагæн та йæ бартæ, йæ авналæнтæ фылдæр, парахатдæр фесты.

Уыцы фæндагыл фыццаг къахдæфæтæ акодтой 1950—51 ахуыры азы. Уæд ирон скъолаты уырыссаг æвзаг амонын райдыдтой цæттæгæнæн къласæй фæстæмæ (раздæр та-иу дык-каг къласы райдыдтой). Уыциу рæстæг æппæт кълæсты дæр фæфылдæр кодтой уырыссаг æвзаджы сахæтты нымæц, мето-дикой æмæ периодикой литературæйы тиражтæ дæр дзæвгар сырæзыдысты.

Фæндзайæм азты æмбис арæхæй-арæхдæр дзурын байдыд-той национ скъолаты бынтондæр уырыссаг æвзагмæ рахизы-ныл. Ацы хабармæ Цæгат Ирыстоны, ай-гъай, æмхуызон цæстæй нæ акастысты. Арæх та-иу кæрæдзи ныхмæ æвæрд хъуыдытæ дæр фæзынди ахуырадон-практикон конференци-ты, алыхуызон æмбырдты, периодикой мыхуыры. Иутæ хæцы-дысты реформæйы фарс: реформæйы руаджы, дам, фæрвæз-дзыстæм, ахуыры уавæр æвзæр кæй у, уымæй, скъоладзаутæ иу къласы дыгай азтæ цæмæй ма бадой, уыцы хъуыддагæй. «Русификацийы» фарсхæцджытæй хъæууон интеллигенцийы 'хсæн чысыл нæ уыд. Уыдон дзырдтой, скъолатæ, дам, уырыс-саг æвзагмæ куы рахизой, уæд нæ сабитæн уæлдæр скъолатæм бахауын фенцондæр уыдзæни.

Реформæйы ныхмæлæуджытæ та дзырдтой: сабитæ уырыс-саг æвзагмæ рахизынмæ цæттæ нæма сты. «...цæттæгæнæн кълæсты уырыссаг æвзаг кæй нæ зонынц, уый æппындæр ху-динаг нæу, нæ хæс у, цæмæй сын уыцы 'взаг бацамонæм, — дзырдта республикæйы Рухсады министрады минæвар Хъуы-лымбегты Мария 1956 азы мартыйы ахуырадон-практикон кон-ференцийы. —Нæ партийы политика афтæ нæ амонь, æмæ хъуамæ нæ бæстæйы æппæт адæмтæ дæр æрмæст уырыссаг æвзагыл ахуыр кæной. Уый нæ, фæлæ алы нацийæн дæр ис йе 'взаг, йæ культурæ рæзын кæныны бар...»

Фыццаг къласæй фæстæмæ сывæллæтты уырыссагау ахуыр кæнæм, зæгъгæ, чи дзырдта, уыДонæн сæ цæстмæ дардæуыди, ома, дам, сымах иудадзыг дзурут, «ирон æвзаг уырыссаг æвзаг ахуыр кæнынæн мур дæр ницы ахъаз у», стæй,дам, ирон æвзаг Елхотæй дæлдæр нæ хъæуы». Уыцы хъуыдытæ иудадзыг га-лиу кодтой адæмы зонд, сæ хъусы сын æнæсцухæй цагътой: уæ къух сисут уæ мадæлон æвзагыл, ницы ахъаз уын у, фæлтау суырыссæгтæ ут æмæ уын — цардмæ, ахуырмæ уæрæх фæндагтæ! Æмæ адæм стырзæрдæ кодтой се 'взагыл. Педаго-гон институты ирон æвзаг æмæ литературæйы хайадмæ цæуæг нал уыд æмæ-иу, иннæ факультеттæм чи нæ бахауд, ахæмты ирон хайадмæ æрбаппæрстой. Институтмæ-иу чи бахауд, уыдон тыхтæ-фыдтæй фæрæзтой ахуыр кæнын. Уæлдæр скъола-иу куыддæртæй каст бæргæ фесты, фæлæ -иу сæ хуызæн ахуыр-гæнджытæ нæ рауади, нæдæр ирон æвзаг нывыл зыдтой, нæдæр ирон æвзаг амоньны методикæ. Хъуамæ цæуыл сахуыр кодта-иккой уыдон се скъоладзауты? Гъемæ мамазила куыд кæнай, уыйау æнæсæрфат зилдхы бахауд ирон æвзаг. Къуырц-дзæвæнæй ракуырысыны мадзалæн æрхъуыдычындæуыд ахæм

хабар: ахуыргæнджыты раз фмллæр домæнтæ æкæрмн, гтæй ирон æвзаг ахуыр кæныны методикæмæ хъус æрдарын. (РЦИ-А ЦПА. 786 фонд, 1 æрфыст, 668 хъуыддаг, 16 сыф).

Ацы быцæуты рæстæг, уырыссаг æвзагæн национ скъолайы цы нысаниуæг ис, ууыл дзургæйæ фæуæлахиз сты, ахуырады традицион хуызты фарсхæццжытæ. Уый уымæн афта" рауад, æмæ официалон хъуыды бæлвырд бæрæг нæма уыди, фæлæ хъуыддаг кæронмæ канд не 'рцыд æмæ та йæм хъуыди ногæй раздæхын.

1959 азы райдайæнмæ адæмон ахуырады системæйы кусджытæ, партион æмæ совстон оргæнты минæвæрттæ арæхдæр дзурын байдыдтой, астæуккаг скъолаты куыст, лам, цауд уымæн у, æмæ дзы æвзæр зонынц уырыссаг æвзаг. Зæгъæм, 1959 — 60 ахуыры аз Цæгат Ирыстоны æппæт райдайæн, авдазон æмæ астæуккаг скъолаты цы 62 227 ахуырдызуы уыд, уыдонæн сæ 12,22 проценты не 'йæфтой ахуыры. Уырыссаг æвзагæй æвзæр бæрæггæнæнтæ уыди, чи не'йæфта, уыдонæн сæ 63,8 проценты. (РЦИ-Л ЦПА, 786 фонд, 3 æрфыст, 14 хъуыддаг. 11 сыф).

Ахуыры хъуыддаг æвзæр кæй цыд, уымæн бирæ æфсæнттæ уыди, сæ сæйрагдæртæ: ахуыргæнджыты кадртæ нывыл цæттæгонд нæ цыдысты, æвзаг амоныны методикæ дæр цауд уыди. Ноджы-иу скъоладзауты арæх ахуырæй атыдтой колхозтæм æмæ индустрион куыстуæттæм кусынмæ — подшехнизацийы программæгæ æххæст кæныны охыл.

1959 азы рахастæуыд уынаффæ «ЦИ АССР-ы адæмон ахуырады реформæйы тыххæй». Уый амьдта: хъуамæ райдагнен скъолайы ахуыр кеной иропау, уымæй фæстæмæ та — уырыссагау. Уымæ уырыссаг æвзаг ахуыр кæнынæн уæлæмхææн лæвæрд æрцыд иу аз — цæттæгæнæн къласы хардзæй. Рухсады министрад, Цæгат Ирыстоны НИИ æмæ Педагогон институтæн хæсгонд æрцыд ирон æмæ уырыссаг æвзагтæй программæты проекттæ барæвдз кæнын. Лхуыргæнæн чингуыты æппæт теоретикон æрмæг дæр хъуамæ? ахъаз уыдаид æозæгтæ ныгаыл базонынæн. (РЦИ-А ЦПА. 786 фонд, 1 æрфыст, 724 хъуыддаг, 50, 60 сыфтæ.)

Цы фарстыл ныхас кæнæм, уый тыххæй СЦКП-йы обком 1951 азы июны рахаста сæрмагонд уынаффæ: «О переводе преподавания арифметики на рус. язык в четвертых классах нерусских школ республики». Уынаффæйы размæ ацы хъуыддагыл дзырдæуыди ахуыргæнджытимæ, зонадон кусджытимæ, ныййарджытимæ. Куыд рабæрæг, афтæмæй фæндзæм къласмæ

бпхизгæйæ ирон скъолаты сывæллæттæн арифметикæ ахуыр кæнын зынгомау уыд, уымæн æмæ сын уый размæйы кълæсты матс\матикон терминологи амьдтой сæхи 'взагыл. Уымæ гæсгæ цыппæрæм къласæй фæстæмæ арифметикæ уырыссагау ахуыр кæныны тыххæй уынаффæйæн уыди бындур.

1962—63 ахуыры азæй фæстæмæ Цæгат Ирыстоны æппæт райдайæн скъолатæ дæр ахуыр кæнын райдыдтой уырыссаг æвзагыл. «Основной вывод, который вытекает из непосредственной практики школ Северной Осетии и с которым единодушно согласны и родители, и руководство школ, и педагогические коллективы, — дзырдта рухсады министр Галазты /Ехсарбег, — заключается в том, что перевод начальных школ на русский язык обучения был осуществлен своевременно и правильно». (А.Х. Галазов. На пути к всеобщему среднему. Орджоникидзе. 1967. 70 ф.).

1964 азы Орджоникидзеы уыд Æппæтуæрæсейон наукон-практикон конференци. Ныхас дзы цыди райдайæн кълæсты ахуыртæ уырыссаг æвзагмæ раивыныл. Æмбырды уæвджытæ дзырдтой, реформа?, дам, ахуыры хъæд фæхуыздæр кæнынæн стыр ахъаз у, бапымадтой йæ «ахсджиаг паддзахадон мадзалыл». (Текиев В.Д. К сияющим вершинам. Орджоникидзе. 1989.)

Фæлæ уæддæр уырыссаг æвзаджы уавæр скъолаты хуыздæр нæ кодта. Зæгъæм, 1965 — 66 ахуыры азы фыццаг æмбисы республикæйы 92414 скъоладзауæй 10,7 процæнтæн уырыссаг æвзагæй уыд æвзæр бæрæггæнæнтæ. (РЦИ-Л ЦПА. 786 фонд, 3 æрфыст, 18 хъуыддаг, 35 сыф, 34 хъуыддаг, 3 сыф).

Ирон скъолатæ æваст сухлыссаг сты. Уый уыди æппæтцæдисон хæсæн йæ райдайæн, фыццаг къахдзæф. Уый фæстæ хъуамæ ССР Цæдисы æппæт национ республикæты, облæсты зылды дæр рахызтаиккой, адæмтæ кæрæдзиимæ цы 'взагыл ныхас кæнынц, уымæ, ома уырыссагмæ. Ацы æвзаг хорз куына зонай, уæд, дам, уæлдæр скъоламæ зын бахауæн у, мах та, дам, паддзахадæн хъæуы дæсны кадртæ.

Фæлæ æвзаджы реформæйы тыххæй цы алыхуызон æмбырдтæ, дискусситæ, радзур-бадзуртæ цыд, ут>идоны уæз нæ уыди, нæ ахадыдтой, уымæн æмæ центрон хицауад рагацау бауынаффæ кодта æмæ уый фæстæ чидæриддæр цыдæриддæр куы дзырдтаид, уæддæр æм йæ хъус ничиуал æрдардтаид.

Национ культурæтæн, уымæ ирон культурæйæн дæр, реформæ æрхаста стыр зиан. Ирон æвзаджы уавæр ноджы фæфыддæр 70 — 80-æм азты.

Уавæр гæзæмæ фæхуыздæр и рацарæзты рæстæг æмæ 90-æм азты райдайæны. 1991 азы 25 октябры Уæрæсейы Федерацийы Сæйраг Совет рауагъта «Уæрæсе адæмты æвзæгты тыххæй Деклараци», бæрæггонд дзы æрцыди «право каждого человека на свободный выбор языка обучения, воспитания и интеллектуального творчества». Декларацийы хъуыдытæ фидаргонд æрцыдысты «УСФСР-ы адæмты æвзæгты тыххæй» закъоны дæр.

РЦИ-Аланийы дæр фæзынди æвзæгты тыххæй Деклараци, фæстæдæр (1994 азы) Конституцийы дæр фыст æрцыди, нæ республикæйы паддзахадон æвзæгтыл нымад сты «ирон (ирон æмæ дыгурон диалекттæ) æмæ уырыссаг», зæгъгæ.

Гъе фæлæ æвзæгты тыххæй закъон абон дæр фидаргонд нæма у, йæ проектыл та йын дзурæм 8 азмæ æввахс.

Ныр та хабæрттæ бынтон иннæрдæм разылдысты. Уæрæсейы цы цаутæ цæуы, уыдон зынгæ фæлæмæгъдæр кодтой реформатор™ политикой пафос. Федерацийы субъекттæ фæйнæрдæмыты хæцын куы байдыдтой, уæд центрон хицауды мæт бацыди: фехæлынай тæссаг у паддзахадæн. Махмæ гæсгæ, 1998 азы июлы цы Федералон закъон рауагъдауыд «УСФСР-ы адæмты æвзæгты тыххæй» УСФСР-ы Закъонмæ ивддзинадтæ æмæ æмхасæнтæ бахæссыны тыххæй», зæгъгæ, уый дæр хуымæтæджы нæу. Комкоммæ дзы фыст и: «Уæрæсейы Федерацийы æппæт рæтты дæр паддзахадон æвзаг у уырыссаг æвзаг».

Æмæ та ногæй— къуырцдзæвæн. Цымæ нын искуы историйы, царды цаутæ зонды хос фæуыдзысты?

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

АУ, ЕЛХОТЫ ОНГ ДÆР НÆ ХЪÆУЫ?

На чужом языке мы теряем восемь-десять процентов своей личности.

Сергей Довлатов

Мæхи зонныхъом куы фæдæн, уæдæй нырмæ хъу-сын: «Ирон æвзаг Елхотæй дæлдæр нæ хъæуы». —» Æмæ хъуыды кæнын: зæххы цъарыл ма дыккаг ахæм адæм ис, махау сæр сæрмæ чи нæ хæссы? Дæ куыдзмæ цы номæй дзурай, адæм дæр æм уыцы номæй дзурдзысты. Мах дæр нæ Хуыцауы лæвар— не 'взаг— куыдзæмгад ыскодтам, æмæ нын æм иннæ адæмтæ дæр уыцы цæстæй кæсынц: «...вы, осетины, называете себя аланами, даже к названию республики прибавили хвост: «Алания». Какие же вы аланы? Вы даже не осетины, а какая-то примесь... А что еще говорить с вами, если вы презираете свой родной язык. У вас во Владикавказе нет своей национальной школы... Ваши парламентарии никогда не соизволили выступать на родном языке, а проводят свои заседания на чужом языке, а ваше телевидение не разберешь — российское или осетинское. Вы считаете себя образованными, но заблуждаетесь. Образованный тот, кто любит свой язык и ценит свою нацию»./Газет «Алантæ», 1998, № 2/.

Ацы ныхæсты автор у 25-аздзыд гуырцдзаг лæппу Вахо Кобаидзе. Раст мæм кæсынц иууылдæр. Мах æфсæрмы нал кæнæм нæдæр нæхицæй, нæдæр иннæ адæмтæй. Уæвгæ уый абоны хабар нæу. Байхъусæм-ма нæ разæгъды фыдæл Цæлык-каты Ахмæтмæ: «Тридцать лет тому назад /революцийæ ны-майгæйæ. — Хъ. Æ./ жизнь осетина, жившего натуральным хозяйством, была нормирована неписаным законом — обыча-ем. Обычай предусматривал каждый его шаг от колыбели до могилы. Но этот трафарет стал портиться от соприкосновения горского аула с русским городом. Обычай перестал попевать за жизнью. Вот где начало гибели худинага». (Журнал «Дарь-ял», 1991, № 4, 129 фарс). Абон ма æгъдауæн баззад æрмæст йæ ном, йæхæдæг та ивд æрцыди фыдвæткæй, гуылмызтæ сур-

рогатæй. Æгъдауимæ та амарди худинаг дæр. Нæ зонд Елхоты гæмæхтæй дарддæр не 'ххæссыг, Æрджынарагæй нарагдæр ысси, уыййеддæмæ, зæххыл къогъойы кæнæ хæфсы уаст куынал хъуыса, уæд дæр дуне мæгуырдар куы фæуыдзæн, уæд мах не 'взагмæ ахæм цæстæй цæмæн кæсæм, былысчылтæ йыл цæмæн кæнæм?

«Маргъдарæп фермæйæ хъуысы кæрчыты хъуыдакк» «сæ фатер квартирайы радтой», «правительство кæй хонынц, уый нын помощь оказатæ скодта», «потому что бæлницæ ныр зæронд у», «рабочитæн лæр комнæт хъæуы», «операционным дæр ремонтгæнинаг у, перевязочный кабинеты дæр нинцеттæ æмæ зажимтæ нæ фаг кæны», «условитæ скодтам, цæмæй сывæллæттæ, молодежь сæ фæллад уадзой, воздух дæр кæдзосдæр уыдзæни, зелень фылдæр куы уа, уæл экологически чистый уыдзæн >рдæ», «Ехсæз Герой Советского Союзайы радта ДиГора».

Ахæм æвзагæй дзурынц ныртæккæ ирон æмæ дыгурон адæм. Афтæ 'нхæлут, ацы ныхæстæ искуы уынджы фехъуыстон? Нæ. Диктофонмæ сæ паддзахадон телерадиокомпани «Аланийы» информацией программæ «Ирыстон абонæй» рафыстон 1998 азы 1 апрелы æмæ 27 майы. Лхæм нæфæтчиаг æвзагæй дзурын фæтк ысси телеуынаны æмæ радиойы, нæ газеттæ «Рæстдзинад» æмæ «Дигорæмæ» дæр бахæцца уыцы низ, сæйынц дзы нæ чингуытæй, журналтæй дæр бирæтæ. Зæгъæм, «Дигорæ» 1998 азы йæ дыккаг номыры рауагъта Лгънаты Æхсары уац «Дыгурон æвзаджы ахадындынад». Лсæй æртæ цыбыр колонкайы йеддæмæ нæу, афтæмæй дзы аирвæзти 40 рæдыды бæрц. Редакци «сомихы» бæсты фыесы «армянтæ», «сомихаджы» бæсты «армайнаг», «уацы» бæсты «статья» æмæ ад. Æвзаджы тыххæй нывыл æвзагыл ма фысе, уæд уый куыд у? Куыд æви æрдиаг?

Уæлдай заууаты уавæры та Хуссар Ирыстоны газеттæ сты. Æркæсут-ма мæнæ ацы хъуыдыйæдтæм. Уацы ном газет «Советон Ирыстоны»: «Лхъуыдыгонддзинад æмæ аудындынады позицитæй». («Советон Ирыстон», 1990. 3. III) Хъуыдыйад (растдæр зæгъгæйæ та — хъуыдыйы æнад) уыцы газеты уыцы номыры: «11 ноябры дыккагæй уагъд цæуы хъæлæсæииæрст дыууæ кандидатами фылдæр кæцæй раразма» кодтой, фæлæ хъæлæсæппæрсты æмбисæй фылдæр сæ иу дæр чи не 'рæмбырд кодта, Гуырдзыстоны Сæйраг Советмæ депутатты æвзæрстыты фæдыл уыцы :60 æвзарæн окруджы фæдыл». Газет «Хурзæрины» 1997 азы 21 июны номырай: «Иумæйаг хъуаг-

дзинæдтæн коллегитæн суммæтæ ахынцыны фæстæ адвокатты гонорарыл æвæрын хъæуы фиддон физиком цæсгæмттыл æфтиаджы фиддоны тыххæй закъондæттынады банысангонд бæрцтæй».

«Къухдариуæджы бын», «ныхмæздæхтдзинæдтæ» «скъуыддзаг кæнын», «æнæххæстдзинад», «хайад исын», «хайадист», «æиæрады химæрайст», «нысанмæздæхтдзинæдтæ», «закъондæттынад», «экономикой фæрныгад», «сæрдариуæгад» æмæ æпдæр ахæм «æгæдтæ» æмæ <<æнæдтæй» бæз-бæз кæны нæ газетты, радио æмæ телеуынаны æвзаг. Æнæджелбетт, курдиатцух журналиеттæ нын нæ нæртон æвзагæй хъазæнхъул сарæзтой; фидиссаджы уавæрма йæ æртардтой.

Æвæццагæн, жур'налиеттæ исты æфсæнттæ ссардзысты, ома нæ куыст ахæм у, талер-тулфæй фембырд кæнæм æрмæг, стæй йыл биноныгæй бакусыны фадат нæ ваййы. Фæлæ цы' фсæнттæ хъуамæ ссарой нæ ахуыргæндтæ та. Цæмæй сраст кæндзысты сæхи? Мæнæ мæ цуры стыр чиныг «Ирон адæмы этнографи æмæ мифологи. Цыбыр дзырдует». Йæ автортæ — Дзадзиты А. Б., Дзуццаты Х. В., Хъараты СМ. Чиныджы текст фыст у дыууæ 'взагыл: иронау æмæ уырыссагау. Растдæр зæгъгæйæ та, текст раздæр уырыссагау фыст æрцыди, стæй йæ иронмæ раивдæуыд. Æмбæлгæ та иннæрдæм кодта — нæмттыл, терминтыл фыццаг иронау æрдзур, стæй сæ ратæлмац кæн æндæр æвзагмæ. Фæлæ нæ ахуыргæндтæ искуы-иуæй фæстæмæ са' мадæлон æвзаг нæ зонынц, афтæмæй дысфæлдæхтæй бавналынц ирон æвзаджы, ирон литературæйы, ирон фольклоры, ирон историйы, ирон этнографийы, ирон мифологийы хабæрттæ иртасынмæ. Уæд уал, гормон, ахуыргойды ном исыпы размæ дæхицæн уыцы зын ыскæн æмæ дæ мады, дæ фыды 'взаг базон, стæй хъуыддагмæ бавнал!

Цы чиныджы кой кæнын, уымæн йæ мидисыл нæ дзурдзынæн, зæгъынмæ хъавын йæ 'взаджы тыххæй. Йæ ирон тексты ахæм тыхарæзт, ахæм гуылмыз æмæ уæззау хъуыдыйæдтæ ис, æмæ сæ, цайау акæнынц, хæрæг уаргъæн нæ фæразы. Æркæсæм дзы цалдæрма: «Ирон æхсæнады æмæ йæ алы уæнджы æрвылбонны цард æмæ бæрæгбонты архайд бае уыдысты алыхуызон аудæг тыхтимæ: æххæстбарджын аудæг дзуар Уациллайæ чысыл функциджын дуаг Уаты хицауы онг» (16 ф.); «Амыран ном куыд у, афтæ Даредзанты кадджытæ дæр, сты гуырдзиагтæй æрбайсгæ» (15 ф.); «Æгъдау æххæст кæныныл адæймаджы æфтауынц куыд йæ мидзондахаст, афтæ æгас

æхсæнады тыхфæлгъуыд дæр (кæннод индипидæн бауайдзæф кодтаиккой, зæгъæм, хъæубæстæ — ирон адæммæ>> (23 ф.); «Йæ нысан у социален процессты этникон биравæрсыгæй раргом кæнын, уымæ ма культурæйы æмæ цардыуаджы этникон æууæлты социалон бастдзинад æмæ социален алыхуызонады архайд дæр сæ уæрæх нысаниуæджы рабæрæг кæнын» (207 ф.). Чиныджы разыхасы та мæнæ цы хъуыдыйæдтыл æрхæцыди мæ цæст: «Республикæйы чингуыты рауагъдады В.А. Гасциты номыл тиографийы директор»; «Уыдоны æххуысæй ацы чыныг уагъд рацыди джиппы».

Ахæм куырмæлхынцъытæ халынæй сæр сдон ваййы. Ирон текстæн ма ноджы æвидауцы хос сты уырыссаг æмæ фæсарæйнаг дзырдтæ: статья, справочник, суд, ритуал, адат, гарант, стабилон, иривилегитæ, патрилинейон), стæй ацы æнæхайыры «дзинæдтæ», «гондтæ» æмæ «æгæдтæ»: театралгонд, фæлди-сындынад, æнæвнæлддынад, хæстæгиуæгад, Мыггæгтæ сæмтъерытæ сты: Гæджынаты бæсты чиныджы фыст и Гæджитæ, Гæцойты бæсты — Гацъотæ, Катауты бæсты — Къататæ, Цагъаты бæсты — Цагатæ. Горæтты æмæ хъæуты нæмттæ дæр афтæ хæццæ-мæццæтæ. Алагыры бæсты — Уæлладжыр, Гуры бæсты — Гори, Дзæуджыхъæуы бæсты — Владикавказ. Терминтæй бирæтæ раст фыст не сты. «Фæлдисындынад» кæнæ «фыдгæнддынады» «дзинæдтæ» чердыгæй бахъуыдысты? «Ирон фæндаг», зæгъгæ, уыцы термин Абайты Васомæ æмæ Нигермæ фыст у «иронвæндаг». Чиныджы хъуамæ уаиккой дыууæ варианты дæр. Кæд «кафтизæр» дзурынц, уæд арæхдæр та «хъазтизæр» дзырдæуы — уыцы вариант дæр фыссын хъуыди, Дыгурон «Никколæйæн» йæ ирон вариант «Ныккула» чиныджы нæй. «Чызгæрвитджытæ» дзы ис, «чызгæрвыст» та нæй. «Чындзхæссæгæн» фыссын хъуыд йæ иннæ хуыз дæр: «чындзхон». Уацтæй искуы-иу йеддæмæ æнæ рæдыд нæй, бирæты та дзы фæндзгай-дæсгай рæдыдтæ ис. «Ацы Дзырдуты хуызæн куыст нæма уыди», — буцæй фыссынц чыныга-разджытæ. Сразы уæвын хъæуы семæ: утæппæт рæдыдтæ, дызгъуын хъуыдыйæдтæ, теманæй рæхсад дзырdbæстытæ кæм уыд, ахæм чыныг нукуыма ничи фæдта.

Кæддæрты-иу «æрцæуæг æлдарæй, тыхгæнæг хæддзуйæ» хъаст кодтам, «мард нын нæ уадзынц, нæ хæхтæ нын байстой», «не знаг нæ былмæ фæтæры», зæгъгæ. Фæстæдæр та Центрон Комитетæй нал уыди нæ бон, ивгъуыд замантæй базайгæ зианхæссæг æгъдæуттæ сты, зæгъгæ, нын-иу нæ бæрæгбæттæ æмæ мардыкæндтæ бынтондæр фæнад кодтой, не

'взаг та нын гыццылгай-гыццылгай нæ хъуыраёй ласын байдыдтой, «расцвет и сближение национальных культур», зæгъгæ, ахæм лозунг уæлæуæз сисгæйæ. Фæлæ раджы дæр æмæ ныр дæр æппæт бæллæхтæ дæр фыццаджы-фыццаг нæхицæй цыдысты æмæ цæуынц. Раст зæгъы Бзарты Руслан: «Когда старушка-осетинка обращается к маленькому внуку на исковерканном русском языке, мы имеем дело с неосознанным преступлением против будущего. Происходит умерщвление культурной традиции... Старшее поколение часто возмущается непотребным поведением части молодежи. Справедливые упреки. К сожалению, нашим старшим предстоит еще осознать, что их отказом от родного языка, их согласием с таким отказом создана многочисленная когорта, выросшая па скудных штампах чужого языка и беспечно далекая от обеих культур». («Адамон Ныхас», 1990, №3).

«Нæ зонд — цыбыр, мæгуыр — нæ зæрдæ». Раст та разынды ацы хатт дæр Къоста. Цыбырзонд куына уаиккам, уæд не 'взаджы хурхылхæнджытæй нæхицæн фæтæгтæ нæ аразиккам, куырыхонтыл сæ нæ нымаиккам, зарджытæ, симфонитæ съл нæ фысиккам, уастырджитæ сæ нæ хониккам. Мæнæ цы дзырдта иу ахæм куырыхон 1956 азы республикæйы скъолаты кусджыты конференцийы: «...назрела необходимость поставить вопрос о преподавании всех предметов на русском языке, начиная с первых классов. Я сам осетин, очень люблю осетинский язык и осетинскую литературу, но я всегда думаю, что русский везде необходим, даже в самом далеком селении документация ведется на русском языке. Кроме того, учащиеся получают больше пользы от такого преподавания... Я прошу рассмотреть этот вопрос и добиться разрешения». Уыцы куырыхон йæ мады 'взаг ахæм «æнахуыр уарзт» кæй кодта, кæд уый фæрцы агæпп ласта рухсады министрæй цалдæр азы фæстæ.

Ралæууыди 1964 аз. Ахуыргæнджытæн та уыди ног конференци. Докладгæнæг — куырыхон министр. Бæстон æрдзырдта, ирон æвзаг скъолатæй атæрыны тыххæй цы саразинаг ысты, уыдæттыл — хицауады уынаффæ рагацау цæттæ уыд. Æрмæст ма сæ сæ фыдвæндæн исты æфсон ыссарын хъуыдис æмæ йæ æнцонæй ыссардтой: адæмæн, дам, сæхи фæнды (бæлшевичыты уарзон ныхас уыди: «идя навстречу пожеланиям трудящихся»). Фæлæ байхъусæм куырыхон министрмæ: «При разъяснении Закона о школе родители в нашей республике высказали свое желание и потребовали обучать их детей на русском языке с 1 класса. Каждый родитель думает о буду-

щем своего ребенка, желает видеть его в числе активных строителей коммунизма... Глубокий анализ сложившейся системы обучения в осетинской школе подтверждает правоту мнения родителей». («Мах дуг», 1999, № 8. Раззаг цитата* дæр ист у уырдыгæй).

Ахæм ма дзы æнахуыр логика, уа! Дыма ирон æвзаг зонгайæ коммунизм аразæн нæй, цыма не 'взаг коммунизма?! нæфæтчиаг у!

Конференци уыди 7-9 майы. Цæвиттон, нæ хицæуттæн Уæлахизы бонмæ сæ къухы бафтыди дыккаг уæлахиз дæр: сæ. къæхты бын бассæстой сæ фидæн, ирон сабиты æнахай фæкодтой сæ мадæлон æвзагæй, нæ рæзгæтæй бирæ минты ассыдтой сæ фыдæлты авдæнæй. Кад æмæ намыс уæлахиздзæутæн! Хуыцау сын бирæ цæрæнбон раттæд, фæлæ се 'цæг дунемæ куы ацæуой, уæд та нæ разæгъды ветсрантæ сæ коллективен æргом фыста*джыты домдзысты хицауадæй: нæ уæлахиздзæу сгуыхт лæгты рохуаты цæмæн ныууагътат — æвæстиатæй сын сæ фарны хъуыддæгтæ сæнусон кæнут, нæ сахары рæсугъддæр уынгтыл сын се 'рттиваг нæмттæ сæвæрут! Уæвгæ ныр дæр, ома сæ удæгасæй, рох не сты: не 'взаг хурхгæнджыты раздзог Дзæуджыхъæуы мэры фæндæй хæссы нæ горæты кадджын граждапины ном.

Æппæтæй диссагдæр уый у, æмæ ахæм хицæуттæн нæхицæй, фысджытæй, фарсхæнджыта? кæй разыны. Байхъусæм мæнæ Тедеты Георгимæ: «... не следует кивать ни на местное руководство, якобы погубившее осетинский язык ради партийной карьеры, ни на Россию, якобы подавившую своей культурной экспансией осетинский язык как форму для национального содержания». («Отчизна», 1998, № 3).

Ау, 1964 азæй нырмæ (35 азы !)нæ республикæйы иу ирон скъола дæр кæй нæй, уый нæ хицæутты аххос нæу ! Коммæ йæ адæмы æвзаджы ныхмæ чи тох кæны, уыцы разамонджытæ æппындæр ницы аххосджын ысты? Æппынæдзух нæхи «æмсæр-æмбар» æмæ «суверенон» куы хуыдтам æмæ хонæм, уæд æвзаг цы адæмæн нæй, уыдон чердыгæй суверенон ысты? Стæй Уæрæсейы «культурой экспанси» ирон æвзагыл æвзæрырдæм кæй фæзынд, уый сусæггаг у? Байхъусæм та алы адæмты дзырддзæугæ лæгтæм. Н. Бердяев : «За ошибки государственных деятелей расплачивается нация».(«Энциклопедия афоризмов». М., чиныгуадзæн АСТ, 1998, 113 ф.); «Говоря об оккупированных народах, странах и государствах, мы должны говорить и об оккупированных языках, культуре, об оккупации и духа и личности, а скинуть такую оккупацию будет труднее всего», (Леоне Бриедис. Журнал «Вильнюс»,

1990, № 8 - 9, 176 ф.); «Печать в СССР в 1937 г.» сообщает, что в Советском Союзе учебники издаются на девяносты языках. А в журнале «Коммунист» за 1988 год (№ 15, с.69) опубликовано, что учебный процесс в нашей стране ведется на тридцати девяти языках. Итак, за пятьдесят один год из сферы школьного обучения «выпал», а точнее — раздавлен бульдозерами фальшивого «братолюбия» пятьдесят один язык. В их числе языки малочисленных народов Сибири и Дальнего Востока; однако то, что народы, говорившие на них, малочисленны, не уменьшает, а, напротив, усугубляет вину за их гибель. В общечеловеческой семье о «малой» нации должно заботиться особо, ведь ее культурные богатства зависят не от количества людей, а только от самой сути народного характера и духа. Украинский язык волею тех же иезуитов, магистров великодержавного ордена, был приговорен к медленной, но неминуемой, с их точки зрения, смерти». («Дружба народов», 1989, № 6); «Беспардонное отношение к народам Севера - факт исторический. Все решали за нас наверху. То отнимают родной язык, то сживают с исконных мест, вытесняют из традиционных отраслей». (Л.Кымытваль, «Даугава», 1990, № 12).

О, фæлæ цы баци куырыхон министр та? Хорз ын æнтысти. Хызт иу къæпхæнæй иннæмæ: Министрты Советы сæрдары куырыхон хæдивæг, ЦИПУ-йы куырыхон ректор, цартийы рескомы куырыхон секретарь (фыццаг!), Цæгат Ирыстонны ССР-ы Сæйраг Советы куырыхон сæрлар (ацы бынат ын хæсты æмæ фæллойы ветеранты къорд рахуыдта «республикæйы зæдбадæн, æппæты бæрзонддæр цъунп» - «Рæстдзинад», 1993, 25. III, ветерантæ цæмæй зыдтой, ноджы бæрзонддæр цъуппæй — президенты бынатæй — кæй ракæдзæн, уый!). Мораль: цæмæй карьерæйы бæрзонддæр рындз дæу бауа, уый тыххæй сусæг-æргомæй тох кæн адæмы ныхмæ, арт æндзар дæхионтыл. Иугæр «зæдбадæн цъупмæ» схызтæ, уæд та æппæлын райдай: «Мой народ не только мудр, но и неподкупен». («Северная Осетия», 1994. 18. I).

Æвæццæгæн, куырыхон президент фыльæлттыккон философ-ты ныхæстæ хорз бахъуыды кодта. Мгæнæ куыд загъта сæ иу: адæм æдылдызæф куы уой, уæд сæ сæргъы лæууын æнцон у.

Æхсинылæгтæн сæ мыггаг не скъуыйы, æфтгæ сыл цы кæны, æндæр. Уыйхыгъд къаддæргæнгæ цæуынц нæ д'зыллæйы лæгтæ, нæ фарны, не 'взаджы сæрыл чи едзура, уыдон. Уæвгæ йыл дзурджытæ ис. Суанг ма республикæйы прокуратура* дæр йæ хъус æрдардта хъуыддагмæ. 1997 азы 1-æм феввали газет

«Северная Осетия» ирон æвзаджы кæуинаг уавæры тыххæй нæ фысджыты къорды сидт куы рауагъта, уæд прокуратурæйы кусæг Куыдзиаты Валодя биноныгæй раиртаста, сывæлæттæ рæвдауæндæттæ, скъолатæ, техникум™, ЦИИУ-йы филологон факультеты нæ мадæлон æвзаг ахуыр кæныны хъуыдаг куыд æвæрд у, уый. Æмæ рабæрæг : Дзæуджыхъæуы дæр æмæ районы дæр «хæлд цæуынц РЦИ-Аланийы Конституцийы æмæ УФ-йы ахуырады закъæттæ домæнтæ», скъолатæ, Аивæдты лицейы, Медициной колледжы æмæ иннæ рæттæ «ирон æвзаг ахуыр кæнынц, уыцы предметтæй сын ис хорз бæрæггæнæнтæ, фæлæ уыдонæн сæ бон нæу хуымæтæг фарстатæн иронау дзуапп раттын», «прокуратурæйы домæнтæ Ахуырады министрад æппындæр ницæмæ æрдардта». («Рæстдзинад», 1997. 30. VIII).

Цæвиттон, республикæйы кæйдæриддæр' цыдæриддæр фæнды, уый кæны. Афтæ кæй у, уымæн ма иу æвдисæн -Валодяйы ацы ныхæстæ: «Æрхонкæйы станицæйы ирон скъоладзаутæн, зæгъæн ис, ист сты сæ конституцион бартæ... нæ ахуыр кæнынц ирон æвзаг æмæ литературæ 314 скъоладзауы 1-æм скъолайы æмæ 113 скъоладзауы — 2-æм скъолайы». (Уый дæр уым). Валодя раст зæгъы: «...скъола фæуæвгæйæ, скъоладзаутæ сæ мадæлон æвзаг куынæ зоной, уæд уый фыдракæндау уыдзæн». Фæлæ, бафæрсын аипп ма уæд: ау, ацы фыдгæндты ныхмæ республикæйы прокуратурæйы бон æппын ницы у?

«Нация не может погибнуть, кроме как от самоубийства», — фыста америкаг поэт æмæ философ Ральф Эмерсон. («Энциклопедия афоризмов». М., чиныгуадзæн АСТ, 1998, 113 ф.). Мах дæр, æвæццагæн, не сæфты къахыл лæууæм, уыййеддæмæ иу хатт искæцы хъуыддаджы нæ фæнд куыннæ баиу ваййы! Кæдæй-нырма раиваз-баиваз кæнæм æвзæгты тыххæй закъоны проект. Раздæры хицæуттæ йæм фыдыусы цæстæй кастысты, æхсæз азы дæргъы йын цæлхдуртæ фæвæрдтой. Нæ зæрдæ дардтам ног президентыл, закон сфидар кæныныл бакусдзæн, зæгъгæ. Фæлæ уал абоны онг фыдæнхъæл стæм. Цы фидиссаг уавæрмæ æрхаудтам, уый тыххæй æргом фыстæг ныффыстон Дзасохты Алыксандрмæ (газет «Стыр Ныхас», 1998 азы ноябрь, № 18). Æвзæр, дам, йæхицæй фæхæссы æмбисонд. Мæнæ дыууæ скъуыддаджы уыцы фыстæгæй: «Народ как этнос превращен в безликую массу, в безумца, рубящего сук, на котором сидит. Прежнее руководство палец о палец не ударило, чтобы хоть как-то поправить дело, в результате чего полумиллионная нация оказалась -у роковой черты. Нужны неотлож-

ные и решительные действия по реанимации осетинского языка и самосознания народа»; «Осетинский язык, как равноправный с русским, не только не вошел в детские дошкольные учреждения, предприятия, организации и т.п., но всячески ставится в униженное положение... Недавно мне прислали проект Закона РСО-Алания «О языках народов РСО-Алания» и Государственную программу сохранения, развития и изучения осетинского (аланского) языка в РСО-Алания. Я внимательно прочитал оба документа, но ни в первом, ни во втором не обнаружил пункта, где бы было сказано о создании осетинских школ, т.е. такого типа школ, в которых бы обучение всех предметов велось на осетинском языке. Без наличия таких школ, средних или неполных средних, никакие законы и программы не помогут нам выжить. Мы и без того потеряли несколько поколений нашего народа. Кстати, идею создания подобных школ поддерживает большинство писателей, целый ряд ученых. Многие из них, в том числе и я, оканчивали такие школы и прекрасно понимают, что это значит для нашей нации в перспективе. Конечно, дело это не сиюминутное, для осуществления его потребуется много сил, времени и средств, но, коль скоро речь идет о спасении этноса, то для этой священной акции мы ничего не должны жалеть».

Ацы фыстæг президентмæ лæгæй-лæгмæ куы радтон, уæдæй нырма фарагст мæйæ фылдæр рацыди, фæлæ йын нырма дзуапп нæма райстон. Афтæ рауад йæ хабар, 1990 азы фысджытæ къордæй Цы сидт ныффыстой, уымæн дæр. Хурсыгъд æдзæрæг быдыры фæдисхъæр чи кодта, уый æмбисонд æрцæуы махыл дæр æдзых. Мæнæ цы æбуалгъ статистикæ æрæвæрдтой фысджытæ нæ президенты, парламенты, хицауады æмæ æппæт ирон адæмы раз: ахуыргæндтæ куыд раиртастой, афтæмæй, Ирыс тоны цы ирæттæ цæры, уыдонæн сæ 8 проценты йеддæмæ нæ зонынц ирон æвзаг; дзургæ дзы фылдæр кæны, фæлæ, ахуыргæндты нымæдмæ гæсгæ, æвзагзонджытæм хауынц, йе 'взагыл кæсын-фыссын чи зоны, уыдон. («Рæстдзинад», 1996. 30. XI). фысджыты фæндæттæ уыдысты: ирон æвзаджы рæзты программæ сфидар кæнын; райдайæн кълæсты ирон æвзагмæ рахизыны куыст кæронмæ фæуын; фидæнмæ ирон æнæххæст астауккаг скъолатæ саразын; иудадзыг чи куса, ахæм терминологон къамис саразын æмæ а.д.

Махæй бирæ хæттыты фылдæр цы адæмтæ сты, æппындæр фесафынæй тас кæмæн нæу, уыдон дæр хæдзардзинæй хъахъхъанынц сæ уидæгтæ. Амæйразмæ фыстон, Башкортостаны,

Белоруссии, Уарәсей'Ы амә иннә рәтты где ядәмты әвзәгтыл куыд аудышц, уый тыххәй. Зәггәм, 1996 азы фәзыи-ди Б.Ельцины барамынд уырыссаг әвзаджы фәдыл сәрмагонд Совет саразыны тыххәй. Махмә дәр ирон әвзагән ахәм совет саразын әмбәлы, зәггә, фыстон нә президентмә, фәлә - никуы 'мә ницы. Бафәзминаг нын ысты францәгтә дәр. 1996 азы 1 январәй фәстәмә кусын райдыдта ног закон. Уым фыст ис: Францы радиостанцәтә цы поп-музыка* хъусын кәнынц, уымән йә 40 проценты хъуамә уа францаг а>взагыл.

Цы цәстәй кәсынц нә хәстәгдәр сыхәгтә та сә адәмты фидәнмә? Байхъусәм ЦИПУ-йы профессор Хъулаты Азәмә: «... нә алыварс цы ахуыргәнәндәттә ис (адыгтәм,хәл-мыштәм, черкестәм, башкиртәм, Дагестаны), уым 10 әмә фылдәр азгәйттә кусынц национ скъолайы сәрмагонд факультеттә. Уым мада*лон әвзагыл цәттәгонд цәуыцц специалисттә әнәххәст астәуккаг скъолайән, стәй рәвдауәндәттән... Уыцы хъәуга* куысты тыххәй ныхас цыд, 1987 азы 22 -24 мартыйы Майкёпы национ скъолаты факультетты сәргәләуджытән цы әмбырд-семинар... арәзт әрцыд, уым, стәй 1997 азы 16-17 апрелы Налцыччы цы зоналон наукон-практикон конференци... ацыд, уым дәр. Куыд педагог, афтә нә республикайы цытә цәуы, уыцы хабәрттә- хорз зонын. Әмә скъолайы, кафедрәты, факультетты фәлтәрддзинад куы сбарәг кодтон, уәд ахәм хатдзәгмә әрцыдтән: сыхаг республикаы не 'мкусдж!тә размә акодтой егъау къахдзәф. Уыдон фервәзын кодтой се 'взаг, сә культурә, уыимә та сә адәмы». («Рәстдзинад», 1998. 6. VIII).

Ацы хабәрттә хъусгәйә адәймаг әрхәндәг хъуыдытыл куыннә бафта: зәххыл цәрәгудәй әмә зайәгойә цыдәриддәр ис — алчи дәр тырны йә мыггаг фәфылдәр кәнынмә; хуым-әтәджы ичыи дәр ма, цәмәй йә мыггаг алы рәтты азгәлә, уый тыххәй стурь фарсыл кәнә адәймаджы фәдджийыл ныддәвдәг ваййы. Уәд мах цы мәрддаг ыстәм — цыма нын кәләнтә счынди — не 'ппәт хъарутә дәр сарәзтам мыггаг-ыскъуыд фәуынма*.

Нә наци йәхи әмбарынхьом кәй нәу, нә менталитет хәрз нылләг кәй у, уымән ма иу әвдисән: ног парламент әвзарины агьоммә газетты фәзындысты кандидат™ программәтә. 500 адәймагмә әввахс уыдысты. Сә программәтыл сын мә цәст ахастон, фәлә дзы иуы дәр нә разынди, нә адәмы се сәфтәй бахизын хъәуы, ирон әвзаг бахъахъхәнын нә ахс-джагдәр хәс у, зәггә, ахәм хъуыдытә. Уыцы программә-

ты хицәутты иу хай ныр барджына*й әрбадти парламенты. Әмә, ахәм парламентай әнә парламент хуыздәр у, зәггә, куы зәггөн, уәд-иу хъыг макамә фәкәсәд.

Ләг бонән диссаг хъусы әмә дис кәнынхьом уымән пал ыстәм, әвәццәгән. Фәлә әз уәддәр бадис кодтон, уәллә-гъи, ацы хатт нә парламентаритә куыд әвзыгъд, къәрцхъус әмә цырddзаст разындысты, ууыл. Ленины чырыстон әгълау-мә гәсгә йә сыджыты хайыл сәмбәлын кәнәм, зәггә, ныхәстә куы сарәх ысты, уәд на* парламенты Совет, айтә-уыйтә нал, фәлә әвәстиатәй тел ныццавта федералон Центрмә: Ленины, дам, куы баныгәнәм, уәд Уарәсе хәрзбын бауыздәни, фәдис, уыцы фәнд, дам, «может послужить началом распада нашей державы!» Цәвиттон, нә дзыхъхынног парламент а нәхи Иры дзыхъхы куыстагәй цыдәриддәр уыди - бакодта сә, йә нацийы раз йә хәстә бафыста, егъау хәрзты йын бацыди, гъемә ныр та «державәйы» хъуыддәгтәм бавн-әлдта. Ленин нын быдыргъау -хуса?й уәләуыл куы баззайа тьымы-тьыматәм, уәд «дерл<авәйән» мур дәр ницы тас у... Гъе афтәтә, хорз адәм. «Мах тыхджын ыстәм, мах ныфс-джын ыстәм!...»

Иттәг раст загъта Н.Бердяев: паддзахады: разамонджыты тәригәддтә кәддәриддәр адәмән фидгә рауайынц. Ирон әвзаджы авналәнтә фәуәрәхдәр кәнынән кәд исчи цәлхдур әвәры, уәд — әппәты фыццаг бынатылмард чинов-никтә, йә хәстә, йә мыггаг, йә туг, йе стәг, йә тьымы-тьыма йе 'нәуынон кәмән свәййынц, уыдон. Ирыстоны, ирон аләмы 'хсән цәргәйә, йә мал, йә фыды 'взаг чи нә зоны әмә йә базонынмә дәр чи нә тырны, уый нәдәр ирон адәм хъәуынц, нәдәр Ирыстон. Уый хъәуы әрмәстдәр иайдайаг бынат, удәнцой, әхца әмә алыхуызон уәләмхасән барта*. Гъе ахәмтә сты «нә сәфты хъәр, нә фыдты фыд, нә худи-наг». Әмә нәм әцәг цивилизацихәстә әхсәнад куы уайд, уәд хъуамә фидар фәтк сәвәриккам: йә мадәлон әвзагыл йә къух чи ауыгъта, уыцы ирәттәц бәрзонд бынәттә ахсыны бар нәй . Президент уа, премьер уа, парламенты сәрдар уа, депутат уа, горәты, районы, хъәуы администрацийы сгәр уа — хъуамә иронәй, уырыесагәй, мәххәәлонәй зоной дыууә паддзахадон әвзаджы: ирон әмә уырыссаг. Ахәм фәтк раст зондыл бафтауид, карьерәйы фәндагыл әрләууынвәнд чи кәны, уыцы әрыгон ләппуты әмә чызджыты. Уыдон сә бон базониккой, бамбариккой, әнә ирон әвзаг сын акъахдзәфгәнән кәй ничердәм ис уый, әмә йә бар-әнәбары ахуыр кәнын

райдаиккой. Цыбыр дзырдæй, хъуамæ нæ чинопникты цардвæндæгтæ аразгæ уаиккой не 'взагæй. Махмæ та бынтон иннардæм у: не 'взаджы хъыс'мæт аразæг уыцы æнæджелбетт, æнæцетар чиновниктæ сæхæдæг ысТЫ. /Емæ йын иудадзыг йæ фæндæгтæ æхгæнынц, ыссæндынц æй сæ къæхты бын. Кæй зæгъын æй хъæуы, цы фæткы кой кæнын, уый иу боны хъуыдаг нæу, рæстæг æмæ йын фæрæзтæ хъæуы. Фæлæ йын сæрæвæрæн скæнын афон рагæй у: алы адæмтæ суверенитет-тыл куы ныххæлоф кодтой, уæд ыл ныххæцын æмбæлди. Мах та уæд не'вдæлди: нæ «султыйæ», æвзæгты тыххæй закъоны проектæй зæгъын, ныхасмæ рахастам æмæ ныл ууыл радзурбадзуртæй рæстæг (8 азы!) аивгъуыдта. Гъемæ «султыйæ» дыууæ æрчыхоры дæр нал рауад.

Фæлæ æппæт аххостæ дæр хицæутты æккой æвæр, уæд уый дæр раст нæу. Къаддæр азымджын не сты, интеллигентты ном кæуыл ысбадт, уыдон: сæ бон нæу ныфехастæй архайын, фылдæр хатт арт æндзарынц сæхи гуылы бын, сæйрагдæр куыстæгтæ рохуаты баззайынц æмæ æнæсæрфат рака-бакæтыл ысхæцынц. Æмæ нæ мидбынаты цоипай кæнæм, иъæззыйы уацарæй раирвæзынæн ницы мадзал арæм.

Æрæджы Цæгат Ирыстоны гуманитарон æмæ социалон иртасæнты институты уыд æмбырд. Æрбахуыдтой йæм ЦИПУ-йы ахуыргæндты, Ахуырады министрады минавæртты, хицауадæй кæйдарты, стæй журналиетты. (Æрмæст фыеджытæ иуварс цæмæн аздадысты —мæгъа). Ныхасы сæр — æвзæгты тыххæй закъоны проект. Æмæ та ам дæр рабæрæг. нæ иумæйаг низæй нын фервæзыны хъомыс нæй — алырдæмыты рассæндбассæндæй нæ бонтæ тонæм. Хæфс дæр ма калмы хъæлæсмæ уасгæ æмæ удхаргæнгæ фæбыры. Мах та ахæм æвирхъау гипнозы уацары стæм, æмæ Империйы дзыхмæ къах-къухтыл кафгæ, оптимистон лозунгтæ хъæргæнгæ æмæ æмдзыхæй «Интернационал» заргæ лæгæрстам æмæ лæгæрдæм. Æмæ ныл адæм, уæлдайдæр та нæ сыхæгтæ, худæгæй сæхи схастой, фидиссаг систæм.

Ирон æвзаг цæттæ нæу паддзахадон æвзаджы хæстæ æххæст кæнынмæ, нæй терминологи, ирон æвзагмæ рахизынмæ цæттæ не сты республикæйы цæрæг иннæ адæмтæ, ирон æвзаг закъонтæ хъуаг нæу, наукой-практикой конференцийы равзарæм не 'взаджы хъуыддæгтæ, адæмы бафæрсæм, социологон иртæстытæ саразæм... Ахæм ныхæстæ кодтой ахуыргæндтæ се 'мбырды. («Рæстдзинад», 1999. 20. VII). Гъемæ аипп ма уæд, фæлæ сæм цалдæр фарсты раттинаг дæн. Ирон æвзаг 174

паддзахадон æвзаджы хæстæ æххæст кæнынмæ иæхигъдауæи сцæттæ уыздæни ? Дзурын ыл куы райдыдтам, уæдæй нырмæ йæ нæ уыди бацæттæ кæнæн? Нæ сыхæгты уæддæр нæ уыди бафæзмæн? Закъон ныр куына сфидар кæнæм, уæд ныл фыдæлты æмбисонд не 'рцæудзæн: уæдмæ йæ хæрæг мæлдзæн, йæ йæ хицау? Цæуылнæ нæм ис терминологи, уæ институты æвзагзонынады хайадæн ацал-ауал азы йæ хуыздæр куыст цы уыд? Æнæхъæн æнусы 'мбис фæсте цæмæн баззади дзырдæттæ аразыны хъуыддаг Ирыстоны? (Абайты Васо нын 50 азы размæ цы «Уырыссаг-ирон дзырдуат» сарæзта, уымæй куы пайда кæнæм абон дæр). Республикæйы иннæ адæмтæ ирон æвзагмæ рахизынмæ цæттæ кæй не сты, уый дæр нæхи аххос у: не 'взагæй арвистон, хъазæнхъул сарæзтам, ныр нæ афтæ фæнды, цæмæй йæ æндæр адæмтæ сæ уд, сæ дзæцц рахоной ! Интернационализм амоны æмсæр-æмбар хæлардзинад. Кæд æз мæ бæстæйы цæргæйæ уырыссаг æвзаг сахуыр кодтон, уæд уырыссаг дæр йæхицæн базын кæнæд — мæ бæстæйы цæры æмæ базонæд ме 'взаг. Махмæ бирæ азты интернационализм кæй хуыдтой, кады зарджытæ кæуыл кодтой, уый та сайæн ми йеддæмæ ницы уыд, æлдар æмæ æххуырсты «хæлардзинад». Кæд дарддæр дæр ахæм «хæлардзинадыл» разы стæм, уæд та ирон æвзаджы кой дæр мауал кæнæм æмæ Ирыстоны кой дæр, фæлæ басæттæм: мах стæм æлгъаг цагъартæ, æрцæуæг хæддзуты æххуырстытæ, нæ куыдзы бон зонæм æмæ йыл хъæцæм.

Кæмæдæрты диссаг дæр фæкæедзæни, фæлæ 150 азы размæ Кавказыцы уырыесæгтæ цард, уыдон абоньонтæй «цæттæдæр» уыдысты «ирон æвзагмæ рахизынмæ». Уæд, 1847 азы, инæлар-губернатор М.С.Воронцовы фæндæй,— фыесы Бзарты Руслан,— «æппæт скъолаты дæр хъуамæ амьдтаиккой бынæттон æвзæгтæ, стæй ма уырыссаг ахуырдаутæ дæр хъуамæ ахуыр кодтаиккой бынæттон адæмтæй искацыйы æвзаг». («Мах дуг», 1999, № 7).

Æвæццæгæн, хатгай фæстæмæ акæсын дæр фæхъæуы. Паддзахи инæлар-фельдмаршалты дæр зондæй афæрсын зианы хос нæу: уыдон дæр кæд марксиетты скъолайы нæ бакастысты, кæд интернационализмы бæрзонд идейæтыл хæст нæ уыдысты æмæ Империйы гуылы бын æндæрстой арт, уæддæр хъавгæдæрæй архайдтой, адæмы зæрдæмæ фæндаг ыесарынмæ дæсныдæр уыдысты.

Бонтæ, азтæ ивгъуыдтой, иу фæлтæр иннæйы фæдыл йæ мадæлон æвзагæй иртæсы, нæ мыггаг бонвыддæрмæ цæуы, мах та ма æнæхайыры иртæстытæ-йедтыл дзурам. Байрæджы,

гормæттæ, ракæ-бакæтæм нæ нал æвдæлы, гу-у-кк! Æвзæгты закъоны проект абон нæ фæзынд, авд азæй йыл фылдæр цæуы, ныхас дæр ыл бирæ фæкодтам газетты, журналты, телеуына-ны, радиойы, æмбырдты. Зонын æй: уыцы закъон æвдæдзы хос нæ басгуыхдзæни не 'взæгæн. Бындурон закъон — Конституци — куы ничи ницæмæ дары, уæд ма амæ хъусдзысты! Фæлæ нæ кæд иучысыл размæ фесхойд, кæд гæзæмæты базмæликкам (нæ сыхаг адæмты баййафыныл уæддæр куы афæлвариккам), кæд нын ныфсы хос фæуайд... Æниу ма цæй закъон у — куы йæ ныкъкъаппа-къуаппа кодтой, куы йæ бардызтой...

Хъуыддаг уымæ æрцыд, æмæ суанг нæ республикæйы ном дæр æмæ Къостайы мыггаг дæр абоны онг нæ бон раст фыссын нæма у. Æркæсут-ма, нæ бæстæйы номæн иронау цал варианты ис, уымæ: «Республика? Цæгат Ирыстон-Алани» («Рæстдзинад» æмæ æндæр газеттæ), «Цæгат Ирыстон-Аланы Республика» («Мах дуг»), «Республика Цæгат Ирыстон-Аланта» («Ирæф»). Æрæджы Кодзырты Жаннæ джиппы рауагъта альбом Чырыстийы райгуырды 2000 азмæ. Уым та кæсæм: «Ирыстон-Аланыстоны чырыстон цыртдæвæнтæ». Гъемæ нæ райгуырæн бæстæйыл хъуыды кæнгæйæ, адæймаг бар-æнабæры æрымысы Къостайы ныхæстæ: «Цы номæй дæм бадзурон, уый ма мын зæгъ». Иудадзыг чи куса, ахæм терминологии къамис нæм куы уыдаид, уæд, æвæццæгæн, ацы зауаты уавæрмæ не 'рцыдаиккам.

Къостайы райгуырдыл сæххæст 140 азы, йæ «Ирон фæндыры» фыццаг рауагъдыл та 100 азы.. Поэты мыггаг уæдæй ардæм алы ран дæр фыст цæуы рæдыдимæ: Хетæгкаты. Фыссын та йæ хъæуы Хетæггаты (абар: Æхсæртæггата, Цæллаггата, мыггаг, лæггаг, баззайæггаг æмæ а.д. Дзырдты бындуртæн сæ кæрæтты ис «г»; суффикстæ ат æмæ сæм аг æфтыд куы 'рцыд, уæд «г» фæдывæр. Хæрз хуымæтæджы уагæвæрд, афтæмæй та йæ æнусы дæргъы халæм). Къоста, дам, йæхæдæг йæ мыггаджы к_ фыста. Омæ кæд Къостайы растфыссынадмæ здæхæм, уæд нæ абоны орфографийы æгъдæуттæй дæр бирæтæ рацаразын хъæуы.

Дунейы æвзæгты бæлас кæй хонынц, уым хицæн ирайнаг къалиуыл скифаг æвзæгты фæстæ цæуы ирон. Скифаг æвзæгтæ нал ысты, сæ сыфтæртæ — бур, ирон та — кæрдæгцъæх ахуырст, хибарæй сидæрау зыбыты иунагæй баззади къалиуы цъупыл. Ныр ыл куыд ыстырзæрдæ стæм, афтæ ма иуцасдæр куы ахæсса, уæд рæхджы бур-бурид афæлдæхдзæни, рæстæджы дымгæ йæ дагъыттайлаг бакæндзæни.

Фæдисы хъæрау та мæм хъуысы рухсы бадинаг Уарзиаты профессор Вилены зæрдæйы уынаргъын: «Осетины — реликтовый народ индоиранской группы большой индоевропейской семьи. Они сохранили в веках и поколениях то, чего нет ни в каких исторических хрониках и документах. Речь идет о мироздании древнего, неповторимого своеобразного социума восточных иранцев. Это всегда следует помнить и, как музейный раритет, тщательно сохранять хотя бы для мировой цивилизации, если нам самим это не нужно и доставляет дополнительную тягость бытия». («Дарьял», 1995, № 2).

Ирон æвзаг Елхотæй дæлдæр нæ хъæуы? Æви Елхоты онг дæр нал хъæуы? Цы зæгъут, «ирон» адæм? Скифты, сæрмæтты, аланты фыдвæд рахонæм æви æвæд?

1999.07.05.

ХУДЫНДЗÆГ

ÆЗДÆНДЫ

СÆРÆН – КЪÆРЦЦ!

Уæд уыцы рæстæг Сталины цыртдæвæнтæ æппарын райдыдтой. Иу дурын сурæт дзы нæ хъæуккаг лæг самал кодта æмæ йæ бамбæхста. Аз-дыууæ азы цыдæр рауаид, афтæ дын æй хъæуы астæу куы 'рчындрæ кæнид.

•— Айс æй ардыгæй! Уæлдæр хицауад æй нæ уадзынц!— тызмæгæй йын загъта милиционер.

—А-гъа, Сталин— дæлæмæ, уыдон—уæлæмæ,—бахъуыр-хъуыр кодта лæг æмæ та йæ хæзна арф бафснайдта.

Цасдæр рæстæг та куы рацыд, уæд æй сæ уынджы тигъмæ фисыныл æрсагъта.

— Ахъуытты йæ кæн ардыгæй, науæд!..— йæ уæлхъус та фегуырды милиционер.

Уæд дын лæг дæр Сталины сæр тæпæн къухæй куы ныкъкъæрцц ласид:

—Уæдæ ма дæ цы фæкæнон, цы?!

ЗАРАГ ЛÆППУ

Нæ сыхæгты лæппу скъолайæ ссыд. Йæ фыд æй фæрсы:

—Гъы, суинаг, цытæ схастай абон?

—Дыууæ «дыууæйы» æмæ иу «пять»!

—Æх-ха уæдæ! Æмæ цæмæйты райстай?

—Хынцын æмæ фыссынæй «къæдзилджынтæ», зарынай та — «фондрæ»!— сæрыстырæй загъта лæппу.

Фыд æй тæвд над кæны æмæ мæстæйдзагæй дзуры:

—Кæс-ма ацы куыдзы хъæвдын æмæ хуыйы хъыбылмæ! Дыууæ «двайы» райе, æмæ ма уæддæр дæ зæрдæ зарын агурæд!

Радзырдта сæ Къаболаты Зелым

ФЫДДЗЫХ

Марк Твен æнауаг дзыхæй дзураг уыд. Йæ ус ын афтæ:

—Цæмæй фыддзых мауал уай, уымæн дын æз хос амонь.

—Уæд цавæр?

—Куыддæр ралгъитай, афтæ та-иу дæ дæлæвзаг дур авæр.

Изæрæй Твен сæхимæ 'рбацыд, йæ уадултæ радымстысты хъулон уырийы рустау, афтæмæй. Тыхамæлттæй ма дзуры усмæ:

—Иннæ дурты мæ фæстæ галуæрдонæй æрбаласынц...

ЛÆМÆРСТ ХЪУЫДЫТÆ

Рæстæгæй-рæстæгмæ Ситохаты Саламджери «Рæстдзинады» рауадзы йæ «Æлвæст хъуыдытæ».

Уæд ын иуахæмы Гусалты Барис афтæ куы бакæнид:

—Йарæбын, Саламджери, æгæр сæ ма 'лвас, æгæр, науæд сæ хъуыдыйы мур нал баззайы — ралæмарыс æй!

«МАХ ДУГ» МА ЦÆУЫ?

Иу чидæр Саламджерийы бафарста:

—«Мах дуг» рафыстон, фæлæ йæ нæ исын. Цæуы ма?

—Уый ма цæуы — нæ цæуы, нæ зонын бæлвырд, фæлæ дзы чи кусы, уыдон ма тыхтæй-амæлттæй сæ къæхтыл лæууынц: цалдæргай мæйтæ сын мызд нæ фидынц.

ХÆЦГÆ НИЗ

Камал рынчындонмæ бахауд — йæ къах барæсыд. Куыстмæ куы рацыд, уæд ын Барис загъта:

—Цы батагъд кодтай, бабæрæг кæнинаг ма дæ уыдыстæм...

—Омæ мæнæн мæ къах кæй срыст, уый адыл бирæтæн сæ сæртæ риесыш райдыдтой, æмæ уæд æз дæр мæхи рафыесын кодтон

*Журнал зарегистрирован в региональном Управлении ГК РФ по печати в РСО-А.
Регистрационный номер Ш-0132*

Учредители: СП РСО-А и коллектив редакции

Подписано к печати 27.03.00. Формат издания 60x84 утс. Бум. тип. №1. Гарнитура шрифта МугГ
Печать офсетная. Усл. п. л. 10,46. Учетно-изд. л. 8,98. Заказ № 138. Тираж 1000 экз.

Адрес редакции: 362040, г. Владикавказ, пр. Мира, 25.

Телефоны: 33-69-66; 33-31-58; 33-69-62; 33-31-24.

Журнал отпечатан на издательско-полиграфическом предприятии им. В.А. Гассиева
Комитета РСО-Алания по печати и информации, 362011, г. Владикавказ, ул. Тельмана, 16.

Мах дуг № 2, 2000

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амындуа, «Мах дугæй» ист кæй у, уый.